

T.C
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİMDALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

OSMANLI DÖNEMİNDE
ERMENİLERİN GÖÇ ETTİRİLMESİ
1915

Yüksek Lisans Tezi

Hasan CERAN

1350Y1113

İstanbul, Eylül 2015

T.C
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİMDALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

OSMANLI DÖNEMİNDE
ERMENİLERİN GÖÇ ETTİRİLMESİ
1915

Yüksek Lisans Tezi

Hasan CERAN

1350Y1113

Danışman: Prof. Dr. Mim Kemal ÖKE

İstanbul, Eylül 2015

ONAY SAYFASI

Yüksek Lisans öğrencisi Hasan CERAN'ın "Osmanlı Döneminde Ermenilerin Göç Ettirilmesi 1915" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak (oybirliği / oy çokluğu) ile başarılı bulunmuştur.

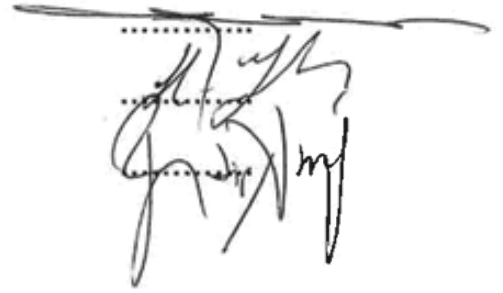
Adı Soyadı

İmza

Tez Danışmanı : M. K. ÖKE

Jüri Üyesi : Hasan Basri Yalçın

Jüri Üyesi : E. A. Asaf Bekarçın

Hazırlamış olduğum tez özgün bir çalışma olup YÖK ve İTİCÜ Lisansüstü Yönetmeliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, Bu çalışmayı yaparken bilimsel etik kurallarına tamamiyle uyduğumu; yararlandığım tüm kaynakları gösterdiğimi ve hiçbir kaynaktan yaptığım ayrıntılı alıntı olmadığını beyan ederim. Bu tezin ihtiva ettiği tüm hususlar şahsi görüşüm olup İstanbul Ticaret Üniversitesinin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

ÖNSÖZ

Tezim “Osmanlı Döneminde Ermenilerin Göç Ettirilmesi” konusunu anlatmaktadır. 2015 yılında 100. yıldönümünde Ermeniler dünya kamuoyunu yönlendirmeye devam etmekte. Türkiye’yi yıpratmaya çalışmaktadır. Ermeni komiteleri tarih sahnesinden çekinerek siyasi baskılarını sürdürmektedir. Bu olaylar zincirinde ilgili konunun araştırılması için tarih zemininde çalışmamızı Türkiye’deki ve yurtdışındaki bilgi ve belgelerle bu konuyu değerlendirmeye çalıştık. Bu çalışma esnasında desteklerini esirgemeyen eşim Ayşen CERAN’a moral ve motivasyon kaynağım oğlum Kağan CERAN’a ve sayın hocam **Prof.Dr.Mim Kemal ÖKE**’ye teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	II
İÇİNDEKİLER	III
ÖZET.....	VII
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1 ERMENİ SORUNU	5
1.1.Ermeni Sorununun Tarihsel Arka Planı.....	5
1.2.Ermeni Milliyetçiliği ve Ermeni Ulus Fikrinin Doğuşu	12
1.3.Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	15
1.3.1.Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması	16
1.3.2.Berlin Kongresi	19
1.4.Emperyal Güçlerin Ermeni Sorunu Üzerindeki Rollerini.....	20
1.4.1.Misyonsuz Misyonerlik.....	21
1.4.2.Komite Faaliyetlerinin Etkisi	22
1.4.2.1.Armenikan Komitesi	23
1.4.3. Rusya'nın Politikası	26
1.4.4.İngiltere'nin Politikası.....	30
1.4.5.Fransa'nın Politikası.....	33
1.4.6. A.B.D.'nin Politikası.....	34
1.4.7.Avrupa Birliği	36
BÖLÜM 2 OSMANLI DEVLETİ VE SAVAŞ DÖNEMİNDE ERMENİLERİN TUTUMU.....	38
2.1.Dünya Savaşı Sırasında Ermeniler	38
2.1.1.Ermeni Çeteler ve Komiteler	43
2.1.2.Anadolu'daki Ermenilerin 1. Dünya Savaşı Sırasındaki Aktiviteleri	44
2.1.3.Ermeni Gönüllülerinin Faaliyetleri	45
BÖLÜM 3: TEHCİR KANUNU.....	48
3.1 Ermeni Sorununa Çözüm Arayışı ve Tehcir Kararı.....	48
3.2 Tehcir Kararına Ermeni Tepkileri.....	55

BÖLÜM 4 TEHCİRİN UYGULANMASI	57
4.1.Anadolu’da Tehcir Uygulamaları	57
4.2.Tehcir Sırasında İskan Politikası	61
4.3.Osmanlı Devleti’ne Yönelik Muasır Devletlerin Tepkileri	64
4.4.Ermeni Sorunu Başlangıcı ve Devamı	67
SONUÇ	71
EKLER	74
KAYNAKÇA.....	95

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo1: Anadolu'da Tehcir Uygulamaları	58-59-60

KISALTMALAR

a.g.e.: adı geçen eser

a.g.m.: adı geçen makale

akt: aktaran

Co.: Company

ev: Çeviren

edt.:editör

s.:sayfa

yy.:yüzyıl

ÖZET

Çalışmamız genelinde günümüzde hala Türkiye Cumhuriyeti'ni Uluslararası platformda soykırım yapmakla suçlamaya çalışan Ermenilerin Zorunlu Göçü irdelenmiştir. Ermeni Göçü Osmanlı Hükümetince çıkartılan tehcir kanunu çerçevesinde gereklilik ve hoşgörü prensibi dahilinde uygulanan resmi bir yasadır. Dönemin gerekliliği olarak uygulanan bu yasa Ermeni diasporasının ve Ermeni komitelerinin vatan savunması esnasında birlik olarak karşıt güç oluşturmaları sonucunda meydana gelmiştir. Ermeni milliyetçiliği ile alakası olmayan tüm dünyanın birbiri ile savaştığı, Osmanlının ise pek çok cephede bu savaşı sürdürdüğü esnada yıllar boyu osmanlı egemenliğinde refah içinde yaşayan Ermenilerin dış güçlerle bir olarak içerde kargaşa ve isyanlar çıkarması neticesinde ülkenin güneyine nakli gerçekleştirilmek zorunda kalmıştır. Gerekli belgerede değinilerek çalışmamızda bu amaç doğrultusunda zorunlu göçü konu edinmiştir.

Anahtar kelimeler: Ermeni, Ermeni Milliyetçiliği, Ermeni Diasporası, Ermeni Komiteleri ve Tehcir Kanunu

ABSTRACT

In general, our work today is still trying to accuse Forced Migration of Armenians genocide, the Republic of Turkey in the international arena are discussed. Armenian Migration is a formal law applied within the framework of the Ottoman Government issued deportation law requirements and the principle of tolerance. As the period of implementation of this law as a requirement that the Armenian diaspora and Armenian troops defending the motherland during the committee was formed as a result of opposing forces create. All unrelated to the Armenian nationalism in the world that war with each other, has forced the Ottoman Empire is to be performed on many fronts, it continued the fight while for years the Ottoman Armenians living in welfare dominated inside with foreign powers as a chaos, and as a result of a riot in southern transporting the country. Our study has obtained a certificate of reference necessary for this purpose subject to forced migration.

Key Words: Armenian, Armenian nationalism, the Armenian Diaspora, the Armenian Committees and Deportation Law

GİRİŞ

Günümüzde 1915 olaylarının değerlendirmesi yapılırken bu konunun pek çok yönden ele alınması gerekmektedir. Çünkü bu 100 yıllık sorun özü itibariyle tarihi olmakla beraber tarafların tarafsızlığında siyasi faktörleri bünyesinde barındırmaktadır. Hala Türkiye Cumhuriyetinin karşısına tarihten uzak görüşlerin ışığında soykırım iddiaları her aşamada çıkmaktadır. Değerlendiricilerin tarih bilincinde olmaması bu sorunun çözümünü zorlaştırmaktadır.

Geçmişe bakıldığı zaman Ermeniler ve Türkler tarih boyunca 1900'lü yıllara kadar huzur içinde yaşamışlardır. Millet-i Sadık'a deyimine münhasır olan Ermeniler bu deyim gün geçtikçe kaybetmişlerdir. Aslında gerek Selçuklular döneminde gerekse Osmanlı döneminde diğer toplumlar gibi Ermenilerde adalet ve hoş görü çerçevesinde din, dil, oy özelliklerinden dolayı ayrılmadan yaşamışlardır. Tatbiki de bu çerçevede Ermenilere özel haklarda tanınmamıştır fakat fırsat eşitliğini kesinlikle uygulamıştır. Osmanlı Devleti, kurulduğu günden beri topraklarında Ermeni azınlığı barındırmıştır ve Ermenilerin yükselişi Osmanlı Devleti ile birlikte olmuştur.

Ermenileri karıştırarak Osmanlıyı sarsmayı isteyen dış güçler XIX. yüzyılda Fransız İhtilalinin azınlıkların bağımsızlık düşüncelerini fırsat bilerek bölgeden çıkar sağlamak için kışkırtma çabalarına girişmişlerdir. Bu çabalara dâhil olan İngiltere ve Rusya'nın kışkırtmaları sonucu Ermeni sorunu ortaya çıkmıştır.

Teheir olayı bir yana bırakılırsa Ermeni ve Türk toplumunun Osmanlı imparatorluğu içerisinde birlikte yüzlerce yıl nasıl yaşadıkları, sorusu bugünkü soykırım iddialarını savunan dış güçlere sorulması gerekmektedir. Bu süreçte egemen topluluk olan Türklerin azınlık olan Ermenilerle diyalogu da farklı bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ermenilerin, o dönemdeki konjonktürden etkilenerek, kendi bağımsız devletlerini kurma düşüncesiyle, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını fırsat bilerek dış güçlerle birlikte hareket etmeleri neticesinde, zaruri olarak 1.Dünya savaşı sırasında tehcir olayının gerçekleşmiş olması kaçınılmaz olmuştur.

Genel tanımıyla Tehcir; Osmanlı'nın daha önce birlikte yaşadığı, acılarını ve mutluluklarını birlikte paylaştığı kendisinin bir parçası olarak gördüğü başka bir topluluğunun ihanetine uğramış olması sonucu, tamamen cephe hattının ve gerisinin emniyetini sağlamak maksadıyla bir güvenlik tedbiri olarak başvurulmuş yöntem olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın zorlu şartlarında gerçekleştirilen tehcir olayı sonucu, oturdukları yerlerden Osmanlı Devleti tarafından, yine Osmanlı Devleti içerisinde daha az tehlike arz eden başka bölgelere yerleştirilen Ermenilerin; Savaş şartları içerisinde, kıt imkânlar ve salgın hastalıklar sonucu vermiş oldukları zayıflıklarına, bugün soykırım sayılması ne kadar mantıklı bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir? Bu sorunun pek çok yaklaşımı olmasına rağmen; Ermeni çeteler katliam niteliğindeki girişimlerini yapmasalardı tehcir diye bir olay olur muydu? Sorusunun cevabı kesinlikle hayırdır.

O dönemde Ermeni çetelerinin ve komitelerinin savaş halindeki birliklere ve halka saldırılarda bulunması Anadolu'da terör ortamının yaşanmasına sebep olmuştur. Ama bazı devletlerin 100 yıllık bu olayı bugün gerçekleşmişçesine tutmaya çalışarak neyi amaçladıkları siyasetin gizliliği ile durmaktadır

Ülkeler arasındaki ilişkileri tarihin süzgecinden geçirdiğimizde bazı motiflerin öne çıktığını görüyoruz. Karşılıklı güvensizlik duygusunun yanı sıra, uzun yılların nefret ve kin tortusunda filizlenmiş öç alma duyguları gibi. Türk-Ermeni ilişkilerini incelerken her adımda karşımıza çıkan bu duyguları anlayabilmek ve en azından doğruya en yakın sonuçlara ulaşabilmek için oldukça gerilere uzanmak gerekir.

Bu çalışma hazırlanırken buradan yola çıkılarak, önce Ermeni kimliğinin ortaya konulması gerekmektedir. Daha sonra ilişkilerimizin tarihin hangi dönemeçlerinde ve ne gibi ortamlar içerisinde geliştiğinin gözden geçirilmesinin faydalı olacağı düşünülerek özellikle Osmanlı Devletinin son döneminde ki Osmanlı Ermeni ilişkileri derinlemesine incelenmiştir.

Ermenistan dışında yaşayan Ermeni toplumları yıllardır yapılan tehcirin soykırım sayılması için uluslararası platformda çaba sarf ederken bazı batılı ülkelerde bu çabalara destek veriyorlar.

Çalışmamızın tamamının özeti şu şekilde verilebilir. Türk-Ermeni ilişkilerinin zayıflamaya başlaması ve yoğun misyoner faaliyetleri sonunda eğitim amaçlı olarak Türk topraklarını terk eden Ermeniler, 1915 Tehciri'nden sonra yoğun bir şekilde göç ederek Avrupa Ülkelerine ve ABD'ye yerleşmişlerdir. Göç eden Ermeniler zamanla sayıları artıp buldukları ülkelerde siyasal haklar elde ettikçe soykırım söylemlerini gündeme getirerek ve Türkiye aleyhinde çeşitli yönlendirme faaliyetlerine girişerek kendilerine çıkar sağlamayı hedeflemişlerdir. Sorun tarihi boyuttan çıkartılıp siyasi boyuta taşınmış ve bir iç politika aracı yapılmıştır. Ermeni Sorununun doğmasında katkıları oldukça fazla olan büyük devletlere yerleşen Ermeniler kendilerini ezilmiş, mazlum bir toplum olarak göstererek kendilerine çıkar sağlamışlardır. Bir baskı aracı olarak 1915 olaylarını kullanmakta ve bunu varlık sebepleri haline getirmektedirler. Ermeni milletinin millet olma bilinci oluşturulurken de hep bu kanıt kullanılmıştır.

Bu amaç doğrultusunda tezimiz dört bölümden oluşmaktadır;

Birinci bölümde Ermeni tarihçesi ,ermen kimliğinin doğuşu ve gelişimi anlatılmıştır. Ermeni sorunun ortaya çıkışı ve Ayestefanos Anlaşması ve Berlin Kongresinin önemi irdelenmiştir. Ayrıca Misyonersiz misyonerlik faaliyetleri gözler önüne serilmiştir.

İkinci bölümde I.Dünya Savaşı özelinde Ermeni faaliyetleri; Ermeni çeteler, komiteler ve gönüllüler kıstasında irdelenmiştir.

Üçüncü bölümde Tehcir Kanunu derinlemesine irdelenmiştir. Ve tehcirin gerekliliği gözler önüne serilmiştir.

Son bölümde ise tehcirin uygulanması konu olarak ele alınmıştır. Üçüncü bölümde yürürlüğe konulan kanunun uygulama işlemleri anlatılmıştır.

BÖLÜM 1 ERMENİ SORUNU

1.1.Ermeni Sorununun Tarihsel Arka Planı

Bir kısım tarihçiler Ermenileri, Frigyalıların bir kolu olarak gösterir. Bundan da Kimmerlerle akraba olan Frigler dolayısıyla Ermenilerin Türklerle de akrabalığı iddia edilir. Nitekim günümüzde de gazeteci ve yazar Levon Panos Dabağyan ve Fahrettin Kırzioğlu gibi, Ermenilerin “Türk” olduklarını iddia edenlere de rastlanılmaktadır¹

Bugün bizim Ermeni olarak bildiğimiz millet kendisine “Hayk”, ülkesine de “Hayastan” demektedir. Horenli Movses, Ermenileri Urartulara dayandırarak Ermeni isminin Urartu Kralı III. Ruso’nun babası Aramu’dan (Erimena) geldiğini ileri sürmüş, ancak bu tanımın Ermeniler tarafından dahi benimsenmediği kaynaklarda geçmektedir².

Ermeni mitolojisine göre; Ermeniler, Büyük Tufan’dan sonra gemisi karaya oturan Nuh Peygamber’in torunu Hayk ’tan türemişlerdir. Yine Ermenilere göre, İncil’de geçen “cenneti sulayan dört ırmak” Kür, Aras, Dicle ve Fırat nehirlerinin geçtiği topraklar, Tanrı tarafından Haylara (Ermenilere) verilmiştir³.

Ermenilerin Hıristiyanlıktan önceki dinleri kesin olarak bilinmemekle birlikte Mecusi, Putperest oldukları sanılmaktadır. Avedis Ahuranyan'a göre; “Primitif Arkaik

¹ Cemal Anadol , **Tarih Işığında Ermeni Dosyası**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2001.s. 49

² Kâmuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, 10. b ., İstanbul ,Remzi Kitapevi, 2010, s. 11

³ Sadi Koçuş . **Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, İstanbul, 1990, s. 57

Ermeniler” ateşe taparlardı, “ateş, iyilik ve kötülük” prensibine dayanan bir din, antik İran Zerdüştlük dininin bir koludur. Ermeni toplumunu dini açıdan en çok etkileyen kültür, İran kültürü olmuştur⁴.

Armania”, MÖ 188 tarihinde kurulan Artaksias Krallığı zamanında, Aramicede; “Yüksek Ülke/Yukarı Ülke/Yukarı Eller” (Dağlık bölge) demek olan coğrafi bir ad olarak kullanılıyordu. Burası Muş ve Ahlat bölgelerini kapsıyordu⁵.

Eski Yunanlı ve Romalı yazarlarla Bizans ve İran kaynaklarının, coğrafyaya göre andıkları “Armenian/Armenyan”, Araplar ile Selçuklular ve haleflerinin “Ermeni” (Ermenili) dedikleri, tarihinden itibaren Hıristiyan olan kavramlar topluluğu coğrafyadan gelen bu adı asla benimsememişlerdir⁶.

Bir etnik grup olarak Ermeniler’in kökeni de henüz kesin olarak tespit edilememiştir. Konuştıkları dil Hint-Avrupa dil grubuna girmektedir. Fakat ne Hintlilerle ne de eski İran topluluklarıyla akraba değildirler. Ermeniler ‘in Friglerle akraba olduklarını savunan tarihçilerin görüşleri de yine destansı hikâyelere dayanmaktadır. Bugün Ermeni tarihçilerinin bile kullanmaya utandıkları, Khorenli Moiz gibi eski Ermeni tarihçilerinin anlattıkları hikâyelere göre, Doğu Anadolu’da M.Ö. 7. ve 9. yüzyıllarda bir devlet kurmuş ve ileri bir uygarlık yaratmış bulunan Urartular, Ermeniler ‘in atalarıdır.

Bugün gerek Türk, gerekse yabancı bilim adamları tarafından yapılan kazılar sonucu Urartu tarihi büyük ölçüde aydınlatılmış, Urartu yazısı ve dili de çözülmüştür. Özellikle son yıllarda yapılan çalışmalar sonunda elde edilen kesin sonuç şudur: Urartu dili ne Hint-Avrupa, ne de Semitik dillerden değildir. Dolayısıyla Urartuların ne dil bakımından ne de etnik payı olarak Ermenilerle hiçbir yakınlığı yoktur. Ermeniler ‘in bölgedeki

⁴Koçaş ,a.g.e ., s. 57

⁵Anadol ,a.g.e ., s. 44

⁶Recep Karacakaya , **Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça**, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul:2005 s. 49-55

varlıklarını gösteren en eski kayıtlar ancak Büyük İskender dönemine kadar gidebilmektedir. Ermenilerin güneyden gelerek Urartu bölgesine yerleşen haylar 'la, batıdan Tuna nehri ve Boğazları geçerek Anadolu'ya gelen Armenler'in karışmasından ortaya çıkmış bir Hayk-Armen topluluğu olduğunu savunanlar da vardır⁷.

V. Mihorsky, 1938'deki Şarkiyatçılar Konferansı'nda: Doğu Türkistan'dan gelen Saka (İskit) Türklerinin M.Ö. 7. yüzyılda batıya geldiklerinde Azak bölgesinde Kimmerler'le, Kafkas dağları güneyine geçip kendilerine yurt ararken Urartuları yendiklerini ve Aras, Kura nehirleri bölgesine yerleştiklerini ifade etmiştir⁸.

Jeolojik incelemeler bu alanın, Kafkas ve İran gibi dördüncü zamanda buzullarla örtülü olduğu ve bu nedenle de bölge halkının yerli olmadığı, ilk medeniyet ve devlet kuranların doğudan, Orta Asya'dan geldiklerini göstermektedir. Yapılan kazılara göre bölgenin bilinen en eski halkı Asur yazıtlarında adı geçen Nairiler ve sonradan Urartulardır. Bu nedenle Ermenileri bölgedeki aşiret ve kavimlerden ayırma imkânı bulunmamaktadır. Hepsiyle az veya çok karıştıkları kesindir. Sonuç olarak, Ermeniler'in adı, etnik durumları ve ne zaman bölgeye geldikleri tam olarak aydınlatılmış değildir. Şimdilik bilinen, bölgenin otokton halkı olmayıp dışarıdan geldikleridir.

Coğrafi bir bölge olan Ermenistan'daki hâkimiyetler sürekli olarak değişmiştir, ilk olarak bölgede Ermeni feodal beylikleri 1045 yılında Bizans tarafında ortadan kaldırılmıştır ve geriye kalan Ermeni nüfusu ise başka bölgelere sevk edilmişlerdir, ardından yine aynı bölge 1071 yılında Selçukluların egemenliğine geçmiştir, Selçuklularında elinde bir süre kaldıktan sonra, son olarak 1514'ten sonra Osmanlılara intikal etmiştir⁹.

⁷ Azmi Süslü , **Türk Tarihinde Ermeniler**, Kars Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara:1995, s. 49.

⁸ Kocaş, a.g.e .,s. 48

⁹ Gürün, a.g.e .,s. 45

Ermenilerin Şark vilâyetlerinde nüfus nispetlerinin incelenmesi hayalî bir Ermenistan'ın her türlü mesnetten mahrum bulunduğu anlaşılması bakımından son derece mühimdir. Ermenilerin nüfusu Ermeni Meselesinin ortaya çıkışından beri yazılan pek çok kitapta mübalağalı bir şekilde gösterilmiştir. Bu müellifler eserlerinde 1915'deki Ermeni nüfusunu Dünya'da dört buçuk milyon, Türkiye'de ise iki milyon şeklinde göstermişlerdir¹⁰.

Basmacıyan isimindeki bir Ermeni müellifi, 1915 senesinde bütün Dünya'daki Ermeni nüfusunu dört milyon yüz altmış bin, Türkiye'deki Ermeni nüfusunun ise iki milyon üç yüz seksen bin şeklinde göstermiştir. Tabiidir ki, sırf propaganda maksadıyla verilen bu rakamların hiçbir ilmî kıymeti yoktur. Hâlbuki o zaman Dünya'daki Ermeni nüfusunun iki ilâ iki buçuk, Türkiye'de ise bir milyon civarında olduğu pek çok ecnebi yazarın eserleri ve bunlarda yer alan istatistiklerle sabittir. Gerçeğe uygun rakamlar veren müellifler arasında İngiliz seyyahı Lynch'in 1901'de neşredilen kitabı bu hususta dikkate alınabilir. Müellif bu eserinde Ermenilerin bütün dünyadaki toplam nüfuslarını 2.427.397 (iki milyon dört yüz yirmi yedi bin üç yüz doksan yedi) olarak bahsediyor. Bu kitaba göre Türkiye'deki Ermenilerin nüfusu 1.158.484 (Bir milyon yüz elli sekiz bin dört yüz seksen dört)tür¹¹.

Türk felsefesinin Gayrimüslimlere yaklaşımı hoşgörü çerçevesinde olmuştur, bu hoşgörü İslam felsefesinden kaynaklanmıştır. Türkler, tarihleri boyunca hoşgörülü yaklaşımlarını sürdürmüşlerdir ve bunu da fethettikleri bölgelerdeki Gayrimüslim halk

¹⁰ Yusuf Halaçoğlu , **Ermeni Tehciri**, Babı ali kültür yayıncılık, İstanbul:2014. s. 25-60

¹¹ Harry Finnis Blossie Lynch “**Armenia, Travels and Studies: The Turkish provinces**” London: Longmans, Green, and Co.

ile onların hak ve hukukunu güvence altına alan zimmet adı verilen bir anlaşma yaparak göstermişlerdir ve fethedilen yerlerdeki halklara zımni adını vermişlerdir¹².

Osmanlı Ermenilerinin resmî bir statüye kavuşmaları İstanbul'un fethinin akabinde 1461 yılında Bursa'da bulunan Ermenilerin Ruhani Reisi Hovakim'in Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'a getirtilerek burada tüm Osmanlı Ermenilerini temsil eden bir Ermeni Patrikliği kurmasıyla başlamıştır. İstanbul'daki Ermeni Patrikliği geniş haklara sahipti. Temsilcisi oldukları toplumun tüm dinî ve toplumsal işlerinin sorumluluğu bu patrikliğe verilmişti. Ayrıca, kendi mahkemeleri ve hapishaneleri de vardı. Devlete karşı sorumlu bir merci olarak haraç toplar, mahkemede hukukî ve cezaî davalar ile nikâh işlerine bakardı. Bu durum Patrikhane'nin siyasî açıdan da güçlenmesini sağlamış, yabancı devletler, Patrikliği Ermenilerin millî ve siyasî makamı olarak tanımışlardır¹³.

Ermeni halkına gösterilen bu ilgi diğer padişahlar tarafından da devam ettirildi. Sultan II. Beyazıt 1485 tarihli bir fermanla Sulu manastır Kilisesi'nin Ermenilere ait olmasını sağladı. Yavuz Sultan Selim'in yaptığı savaşlar sonrasında, 1514 Çaldıran Savaşı'nı müteakip Tebriz'e kadar gittiğinde, bu bölgede yerleşik olan Ermenilerin Şah İsmail'e yardım ettiğini öğrenince, oradaki Ermenileri Anadolu içlerine doğru göç ettirerek bu bölgeye yerleşmelerini sağladı. Tebriz ve çevresinde bulunan Ermeniler arasında bulunan sanatkârları, kuyumcuları, bakırcı ve demircileri ve inşaat ustalarını İstanbul'a getirdi. İstanbul'a getirilen bu sanat adamları daha ileride camiler, medreseler, kervansaraylar, hanlar, hamamlar gibi sosyal tesisler yapıldı¹⁴.

¹² Şenol Kantarcı “**Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu: Başlangıçtan Lozan'a**”, **Ermeni Sorunu El Kitabı** (Genişletilmiş İkinci Baskı), Ed: Şenol Kantarcı, Kamer Kasım, İbrahim Kaya ve Sedat Laçiner, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2005. s. 39

¹³ Esat Uras, , **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, 2.b., İstanbul, Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama Merkezi Yayın no: 5, Bursa.1987

¹⁴ Kocaş, a.g.e., s.85

1857–1860 yılları arasında, Islahat Fermanı'nın hükümleri içinde yapılan çalışmalar sonucunda, bir nevi Ermeni anayasası sayılan Nizamname-i Milleti Ermeni yan hazırlandı. Ermeniler Tanzimat ve Islahat Fermanı'yla birçok hakkı eline geçirmesinin yanında bu nizamname ile de mevcut haklarını çoğalttı¹⁵.

Bu nizamname ile Ermeni toplumunun sorunlarını görüşmek üzere Ermeniler, 140 üyeli bir umumi meclis kurdu. Bu meclis, patrikleri, sivil meclisi ve ruhani meclisi seçecekti. Dünyevi ve dinsel olarak milleti temsil eden İstanbul ve Kudüs patrikleri, genel meclise karşı sorumlu olacaktı. Genel meclis tarafından seçilen 20 kişilik sivil meclis, milletin sosyal sorunlarıyla uğraşacaktı. Ruhani meclis ise, dinsel sorunlarla ilgilenecekti. Her iki meclis genel meclisin alt meclisleri niteliğindedi. Ermeni meclisi her hafta yüzlerce dinleyici önünde müzakerelerini yapacaktı. Bab-ı Ali tarafından 29 Mart 1862 tarihinde kabul edilen bu nizamname resmen tasdik edilerek yürürlüğe girdi¹⁶.

Bu nizamnameyle bir Ermeni tarihçi nizamnamenin şu faydalarını sıralamaktadır. İstanbul'da ve diğer illerde birçok okul açılarak kültür kurumları oluşturuldu. Böylece Ermeni dil ve kültürünün gelişimini sağlayarak daha çok gazete ve dergi yayınlanması sağlandı. Ermenileri seçim usullerine ve seçim mücadelelerine alıştırdı. Kilise mensuplarının hukuku sınırlandı. Ermenilere toplu olarak şikâyette bulunmak ve uygulamaya geçirmek kuvvetini verdi. Katolik, Protestan, Gregoryen Ermenilerin bölündüğü günlerde birleşmelerini sağladı. İhtilal ruhunu uyandırarak, sözde milli Ermeni sorununu masa üstüne koymayı başardı, şeklinde değerlendirmiş¹⁷.

Osmanlı devletinin dağılma dönemi sürecinde bünyesinde barındırdığı etnik grupların bağımsızlık amaçlı isyanlara başlamaları Ermenilerinde aynı duygularla hareket etmelerine vesile olmuştur. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Osmanlı

¹⁵ Kocaş ,a.g.e., s.85

¹⁶ Kocaş, a.g.e., s.85– 86

¹⁷Uras a.g.e., s. 175

Devleti'nin ağır bir yara alması, Hıristiyan toplulukları cesaretlendirmiş, Romenler bağımsızlıklarını ilan etmiş, Bulgarlar özerk bir yapıya sahip olmuşlardır. Yaşanan bu gelişmeler Ermenileri de cesaretlendirmiş ve bağımsız bir devlet kurma duygularını arttırmıştır. Bu neticede savaş sonrası imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesinde Ermenilere yönelik ıslahatlar yapılmasına dair hükme yer verilmiştir¹⁸.

3 Mart 1878 Ayastefanos Antlaşması ile siyasi cephede çok büyük avantajlar kazanan Ermeniler ilk defa uluslararası bir platformda da kendinden bahsettirme şansını elde etti. Bu nedenle, Ayastefanos Antlaşması Ermeniler için büyük bir önem arz etmektedir. Ayastefanos Antlaşması üç esası içerir:

- 1) Ermenistan denen bir memleket vardır.
- 2) Bunların idaresi ıslaha düzeltmeye muhtaçtır.
- 3) Ermenilerin güvenliği Kürtler ve Çerkezler tarafından tehlikeye maruzdur¹⁹.

Ermeniler 1 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu' nu İngiltere, Fransa ve Rusya'yla savaşa girmesini fırsat bilerek, Rus saflarına katılarak Rus işgal kuvvetleriyle birlikte Doğu Anadolu topraklarına girmişlerdir. Rus ordusuna katılmayan Ermeniler ise çeteler kurarak isyan etmişlerdir. 1920 yılında imzalanan Sevr Antlaşması Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmını Ermenistan' a verirken Ankara bunu kabul etmemiştir. Ermenistan'ın kabul ettirme çabaları sırasında 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanmış ve günümüz Türkiye-Ermenistan sınırı belirlenmiştir, sınır 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmasıyla kesinlik kazanmıştır ve Ermeniler Sevr antlaşmasının geçersizliğini de kabul etmişlerdir. 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşmasında ise, 31. Maddede

¹⁸Ergünöz Akçora , “Osmanlı Devleti Döneminde Ermeni İsyamları”, **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.2001, s.126-127

¹⁹ Uras, a.g.e., s. 208

„Türkiye’ den ayrılanların iki yıl içerisinde Türk vatandaşlığını tercih edebilmesi, böylece ayrılan Ermenilerden isteyenlerin Türkiye’ ye dönebilme olanağı tanınmıştır.²⁰

Lozan Antlaşmasına ABD’ de hayır kampanyaları 1923–1965 yılları arasında devam etmiştir ve yine bu yıllar arasında Ermeniler dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmış olan Ermeniler adına iş gören Taşnaksutyun ve Hınçak arasında ayrılıklar kendisini göstermiş ve aralarında mücadele etmişlerdir.²¹ Ermeni sorunun tarihsel süreci bu şekilde bir zemine oturmuştur.

1.2.Ermeni Milliyetçiliği ve Ermeni Ulus Fikrinin Doğuşu

Ermeniler ‘in bağımsız “Ermenistan” istekleri 1879’da Bab-ı Ali’ye yaptıkları “Erzurum Vilayetinin Islahı Projesi” ile başlar.

Bu teşebbüs, Patrikhane tarafından hazırlanılmış bir muhtıradır. Yalnız, bu muhtıra bile Ermeniler ‘in ne derece azgınlık ve küstahlık içerisinde olduklarını göstermesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Berlin Barış Anlaşması’na Ermeniler tarafından koydurulan 61’inci maddenin bir sonucu olan bu istekleri, Anadolu’ya heyetler gönderilmesi ve 1880’de yabancı elçilerin Bab-ı Ali’ye verdikleri Nota takip etti. Daha sonra, 7 Eylül 1880’de 6 devlet elçisi, altı vilayette oturan milletlerin nispetlerini gösterir bir cetvelle Bab-ı Ali’ye 61 inci maddeden doğan mesuliyetleri hatırlatan bir muhtıra verdi²².

²⁰ Katrancı, a.g.e., s.39

²¹ Katrancı, a.g.e., s.40

²² Anadol , a.g.e .,s.71

Ermeni Devleti'nin kurulması için ilk teşebbüsü yapan İsrail Ohri adındaki bir Karabağlı Ermeni din adamıdır. 1698–1711 yılları arasında Fransa, İngiltere, Almanya ve Rusya'yı dolaşan ve Ermenistan'ı kurmak için bir haçlı seferi düzenlemeye çalışan Ohri, Rus Çarı Petro'ya (1683–1725), Kafkaslar ve özellikle iki Hıristiyan topluluk olan Ermeniler ve Gürcüler hakkında verdiği bilgiler, Rusların dikkatini bu bölgeye çekmeye yetmiştir. Ermeni Ruhani lideri Katogikos Hovsep Argutyan, Osmanlı Devleti ve İran arasında bir duvar oluşturmak ve Rusya'nın emellerini gerçekleştirmek için “Ararat Krallığı” adıyla bir proje hazırlamıştır. Bu proje 2000 adet basılmış ancak II. Katerina'nın ölümüyle suya düşmüştür²³.

Kemal Karpat, Osmanlı salnamelerine (yıllık) dayanarak 1881, 1882 ve 1893 sayımlarına göre altı vilayetteki Müslüman ve Ermeni nüfusları hakkında şu bilgiyi vermektedir: Müslüman sayısı 1.968.941, Ermeni nüfusu ise 520.871'dir. Bu sıralarda toplam Ermeni nüfusu ise bir milyon civarındaydı²⁴.

1912'de Osmanlı nüfus kayıtlarına göre, Ermeniler'in nüfusu, tüm imparatorluk içinde 1.700.000 civarındaydı. Ermeni Patrikhanesi'nin 1913 yılı istatistiğine göre ise toplam Ermeni nüfusu, düz hesapla 1.915.000 kadardı. Yalnız Ermeni Kilisesi, Batı Avrupa kiliselerinin yaptığı gibi vaftiz kayıtları tutmuyordu. Bu da verilen sayıların güvenilirliğini zayıflatmaktaydı. Patriklik istatistikleri altı vilayeti, bu vilayetlerdeki Ermeniler'in çok seyrek bulunduğu kesimleri hariç tutarak “Osmanlı Ermenistan'ı” olarak takdim etmekteydi. İstanbul Ermeni Patrikliği, Berlin Kongresi'nde kullanılmak üzere Ermeni nüfusu tahminlerini ilk kez 1878'de basmıştı. O zaman Patriklik, Osmanlı Devleti'nde kesinlikle gerçek bir sayma işlemi olmaksızın üç milyon Ermeni'nin

²³ Süslü, a.g.e.,s.25

²⁴ Bayram Kodaman , “**Fransız Arşiv Belgelerine Göre Erzurum-Van-Sivas Vilayetlerinde Ermeni Nüfusu**”, Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri, Yay. Haz. : Şenol Kantarcı ve diğerleri, Asam- Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, C. 1, B. 1, Ankara 2003, s. 180

yaşadığını beyan etmiştir ki Ermeni Patrikliği İstatistikleri tamamen uydurmaydı. Zaten vergi gibi bir takım yükümlülükler söz konusu olunca, daha sonra bu sayıyı 1.780.000'e indirmişlerdi. Patriklikte Ermeni nüfusu hakkında tutulmuş hiçbir kayıt yoktu²⁵.

Tarih boyunca Romalılar, Persler ve Bizanslılar tarafından Anadolu'nun değişik bölgelerine sürülen, savaflara sürüklenen ve ayrımcılığa tabi tutulan Ermeniler, Türklerin Anadolu'ya gelişinden sonra hoşgörülü ve birleşici bir tutumla yönetilmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin çalışkan, dürüst ve üretken yurttaşlarına sağladığı imkânlardan en fazla yararlanan Ermeniler olmuştur. Askerlikten, kısmen de vergiden muaf tutulan Ermeni toplumu, ticarete, zanaatta, çiftçilikte ve idari işlerde yükselme fırsatını elde etmiş, devlete bağlı, milletle kaynaşmış olmalarından dolayı "millet-i sadık" olarak isimlendirilmişlerdir²⁶.

Fatih Sultan Mehmet 1453'de İstanbul'u aldıktan sonra Ermenilerin Bursa'daki ruhani Lideri Hovakim'i İstanbul'a çağırarak Ermeni Patrikliğini kurdurmuştur. Fatih Sultan Mehmet'ten, II. Mahmut'a kadar 350 yıllık sürede Hıristiyanların ve dolayısıyla Ermenilerin dini ve toplumsal işlerine ve yapılarına hiç karışılmamıştır. Ermeniler devlete bağlılıkları, Türk adetlerini benimsemeleri, güzel Türkçeleri sayesinde vezirlik rütbelerine kadar yükselmişler, darphane bakanları, saray kuyumcuları, doktorları ve diğer pek çok devlet görevlisi yetiştirmişlerdir²⁷

Fransız Devrimi sonunda ortaya çıkan sonuçların en önemlilerinden biri olan milliyetçilik akımı, hiç kuşkusuz, Ermenilerin o dönemde bu olaylar içinde yer almaları konusunda önemli ölçüde rol oynamıştır. Böylece XIX. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak Osmanlı'nın doğu vilayetlerinin kapsayan bağımsız Ermenistan'ı kurma

²⁵ Kodaman , a.g.e.,s.180

²⁶ Kodaman, a.g.e., s.181

²⁷ Suat Gezgin, "Ermeni Soykırım Yasası Bağlamında Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Değerlendirilmesi", 2008.s.43-48

hayali peşinde koşanların en önemli esin kaynaklarından biri de, tartışmasız olarak, Fransız Devrimi sonunda ortaya çıkan görüş ve sonuçlar olmuştur²⁸

1.3.Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Ermenilerin bağımsızlık yolundaki hareketliliğinin en önemli adımını Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu milliyetçilik akımı oluşturmaktadır. Fransız İhtilali bütün milletlerin, özellikle de başka devletlerin hâkimiyeti altında yaşayan halkların akıllarına hürriyet, eşitlik gibi kavramlarını yerleştirdi. Bu gibi özgürlükçü kavramlar zamanla halkların aklında ve hissinde milliyetçilik hareketliliğini açığa çıkarttı²⁹.

Ama düşündürücü olan, bu milliyetçilik akımlarının sömürgelere sahip ve kendi hâkimiyeti altında yaşayan Avrupalı toplumlara ve milletlere değil de Osmanlı idaresinde altında yaşayan halklar arasında yapılmasıydı. Avrupalı devletlerin Osmanlı'ya baskısı sonucu bağımsızlığını kazanan Yunanistan'ın kurulması, Ermenilerin bağımsızlıklarını kazanma yolunda büyük devletlerden yardım isteklerini arttırmıştı. Bu konuda Ermeniler, Avrupalı devletlerin önyak olması adına, Osmanlı aleyhine demeçler verilmesini istedi. Bunun üzerine Gorçakof, Paris Kongresi'nden sonra şunları kaydetmiştir. "Türkiye'deki milletlerin bağımsız bir millet olduklarını bunun için hiçbir yerde hiçbir harekette bulunmadıklarını, dini ve içtimai esaslarda

²⁸Gezgin, a.g.e., s. 43-48

²⁹Özcan a.g.e.,s.21 Süslü a.g.e .,s. 2

teşkilatlar kurarak, bu milletlerin millet haline gelmeleri gerektiğini” belirterek Ermenilere olan desteklerini bildirmiştir³⁰.

Islahat Fermanı ile Müslümanlar ve Gayr-i Müslimler eşit statüye getirilince ayrıcalıklarını kaybeden Ermeniler, 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda, Rusya’dan “işgal ettiği Doğu Anadolu topraklarından çekilmemesini, bölgeye özerklik verilmesini veya Ermeniler lehine ıslahat yapılmasını” talep etmişlerdir. Bu isteklerle birlikte Ermeni sorunu ilk kez ortaya çıkmaya ve uluslararası bir şekil almaya başlamıştır. Berlin Konferansı çerçevesinde konunun uluslararası gündeme taşınması Osmanlı Devleti’nin iç işlerine müdahaleyi gündeme getirmiştir. Anadolu ıslahatı adı altında Osmanlı Devleti’ne müdahaleler başlamıştır.

1.3.1. Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması

Rusya, Doğu Anadolu üzerinden sıcak denizlere ulaşma yolunu denedi. Bu iş için kullanılacak en uygun toplum Ermenilerdi. Doğudaki Rus ilerlemesi sırasında Ermenilerin desteği sağlanırsa kolayca Akdeniz’e inilebilirdi. Ermeniler de Rusya’nın desteğini sağlamak için böyle bir işbirliğine hazırды. Bu işbirliği Ayastefanos antlaşmasında resmen ortaya çıkmıştır³¹.

Rusya Osmanlı Devleti’nin Avrupa topraklarında yaptığı parçalama girişimlerini Asya’da da Hıristiyan azınlıklar üzerinde yapmak istiyordu. 93 Harbi esnasında işgal ettiği doğu vilayetlerinde oturan Ermenilerin milliyetçi duygularını harekete geçirecek

³⁰ Mehmet Hocaoğlu, **Arşiv Vesikalarıyla. Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, İstanbul. 1976, s. 648

³¹ Ercan Yavuz ERCAN, **Osmanlı İmparatorluğunda Bazı Sorunlar ve Günümüze Yansımaları**, MEB Yayınları, Ankara 2002, s. 60

propagandalar yapmıştır. Bulgar ayaklanmalarını örnek alan Ermeni milleti büyük devletlerden aldığı destek ve yardımlarla olaylar çıkartmaya başlamış Rumeli’de olduğu gibi bu durum da istismar aracı olarak büyük devletler tarafından kullanılmıştır. Rusların tahriklerinden etkilenen Ermeniler aralarındaki tartışmaları bırakıp birlikte hareket etmişlerdir³².

Rusya’nın amacı, Ermenistan devleti kurmak değildi. Ya da başka bir ifadeyle içinde Ermeni olmayan, Ermenisiz bir Ermenistan kurmak istiyordu. Kendi içindeki Ermeni unsurunu harekete geçirmeyi istemiyordu. Hedefi Balkanlarda yaptığı gibi sempati kazanarak nüfuzunu arttırmaktı. Osmanlı Hıristiyanlarının haklarını savunmak misyonunu üzerine alan Rusya Osmanlı Devleti’yle 1877–1878 yıllarında savaşa girişmiştir³³.

Ermeniler savaş esnasında Rusya’ya yardım etmiş, savaşın sonunda Ermeni patriği Nerses Varje Bedyan’ın başkanlığında Ermeni meclisi milleti toplanmış ve Rus çarına başvurmaya karar vermiştir. Çar’a gönderdikleri bir muhtırada Doğu Anadolu’da Fırat nehrine kadar olan bölgelerin Türklere geri verilmeyip, Rusya’ya ilhak edilmesini; bu olmadığı takdirde, Bulgaristan’a ve Bulgar milletine verilecek imtiyazların, Ermeni milletine de verilmesini, işgal edilen toprakların boşaltılması halinde ise, Osmanlı Hükümeti’nden ıslahat yapılması için maddi bir teminat alınmasını ve bu ıslahatın tatbik ve tamamlanmasına kadar Rus işgalinin devam etmesini istiyorlardı³⁴.

Ruslar, Ayastefanos’la İngiltere’nin oluşturmaya çalıştığı dünya haritasını tamamen değiştirirler. Ayastefanos’un sonuçlarını İngiltere’ye bildiren elçi Layard, Rusların Doğu Anadolu’da önemli stratejik noktaları ele geçirdiklerini söyler. İngiliz ticareti için hayati önem taşıyan ticaret yolları Dicle ve Fırat nehirleridir. Rusların buralara inmesiyle

³² Cevdet Küçük, **Osmanlı Diplomasisi’nde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı: 1878-1897**, İstanbul, 1984., s.2

³³ Küçük, a.g.e., s.2

³⁴ Küçük, a.g.e., s.2

İngiltere'nin menfaatlerinin tehdit altında olduğunu ifade eder. Rusya, 1856 Paris Kongresi'yle İngiltere'nin kurduğu dünya düzenini kabul etmemiştir³⁵.

1877–1878 Osmanlı- Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Ayastefanos Anlaşması'nın Osmanlı Devleti'nce kabullenilmek zorunda kalınan 16. Maddesi şöyledir: “Ermenistan'dan Rusya askerinin istilasına altında bulunup Osmanlı Devleti'ne verilmesi gereken yerlerin boşaltılması oralarda iki devletin dostane ilişkilerinde zararlı karışıklıklara yol açabileceğinden, Osmanlı Devleti Ermenilerin barındığı eyaletlerde mahalli menfaatlerin gerektirdiği ıslahat ve düzenlemeyi vakit kaybetmeksizin yapmayı ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlere karşı güvenliklerini sağlamayı garanti eder”.³⁶

Neticede Rusya, kendi düşüncelerini Ermeni istekleri görüntüsü altında Ayastefanos Antlaşma metnine dâhil etti ve Ermeni sorununun ilk defa bir antlaşma metninde yer almasını ve bunun Bâb-ı Ali tarafından kabul edilmesini sağladı. Ruslar, Ermeni konusuna tarihte ilk defa hukukiyet ve resmiyet kazandırmış oldular. Amaçları ise; tarihi emellerini gerçekleştirmek için batıda Balkanlı ulusları, doğuda Ermenileri kullanarak Osmanlı Devleti'ni iki cepheden tehdit altına almaktır. Diğer bir ifade ile “Şark Meselesini” Rusya açısından kısa sürede sonuçlandırmaktır

Ermeniler 16.madde ile Ermenistan denilen bir bölgenin varlığı ve idaresinin ıslahata muhtaç olduğu, Ermeni Milleti'nin Kürtler ve Çerkezler tarafından tehdit edildiği gibi hususları Bâb-ı Ali'ye resmen kabul ettirmiş oluyordu ve önemli bir yol kat etmiş oluyordu. Rusya'ya karşı taahhüt edilen ıslahatlara derhal başlanacak ve bu ıslahatlar tamamlanıncaya kadar Rus işgali devam edecekti. Yani Rusların Doğu Anadolu'yu boşaltmaları ıslahatların uygulanışına kalıyordu³⁷.

³⁵ Bekir Günay, “**Ermeni Tehciri İzmit (1914–1920)**”, Ankara, 2002, s.14

³⁶ Küçük, a.g.e., s.2

³⁷ Katrancı, .a.g.e., s. 1

1.3.2.Berlin Kongresi

Ayastefanos Antlaşmasının 16.maddesine ilk tepki İngilizlerden geldi. Çünkü onlara göre, bu illere bağımsızlık verilmesi demek, Rusya'nın doğuda etkisini arttırması demektir. Ayastefanos Antlaşması ile Kafkasya'ya hâkim olan Rusya, Doğu Anadolu ve Balkanlarda da etkili olmuştur. Bu durum geleneksel İngiliz politikasına ters düşmüştür. Çünkü Rusya nüfuzunun bu şekilde yayılması sadece İngiltere'nin Hindistan'la olan bağlantısını tehditle kalmayacak, aynı zamanda Ortadoğu'daki gücünü de zayıflatabilecekti. Bu bakımdan İngiltere hemen konuyla ilgilenmeye başladı³⁸.

Osmanlı Devleti'nin bu konferansta İngiltere'den beklediği kendisini desteklemesiydi. İngiltere Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu şartları çok iyi etüt etmişti. Berlin Konferansı'nda kendisini destekleyeceği vaadi ve tehditlerle Kıbrıs'a konuşlanmıştı. Rusya'nın emellerine karşı bir "üs" görüntüsü altında talep ettiği Kıbrıs'ı alabilmek için çok çeşitli tehditlere başvurmuş. II. Abdülhamit hiç istemeyerekten olsa ileride Türkiye Cumhuriyeti'nin başına dert açacak teklife onay vermiş oldu. 4 Haziran 1878 tarihli bu anlaşma 15 Temmuz 1878'de II. Abdülhamit tarafından tasdik edilmiştir. Bu anlaşmaya göre Osmanlı Devleti Doğu Anadolu'daki Ermeniler için İngiltere ile birlikte kararlaştıracığı bir ıslahat yapacaktı. Osmanlı Devleti'nin ıslahat yapmayı kabul etmiş olması, İngiltere'ye bilhassa Ermeni unsuru üzerinde üstün bir mevki kazandırmaktaydı. İngiltere'nin, ilk defa Ayastefanos Antlaşması'nda ortaya atılan Anadolu Islahatı konusunda Ruslardan geri kalmak istemediği anlaşılmaktadır³⁹.

³⁸ Küçük, a.g.e .,s. 12

³⁹ Küçük, a.g.e .,s.12

1.4.Emperyal Güçlerin Ermeni Sorunu Üzerindeki Rollerini

Çok milletli ve dinli olan Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan azınlıklar iç dinamikler ve dış etkilerle ayrılırken, devletin içerisinde kalan son geniş azınlık grubu Ermeniler de 19. yüzyılın son çeyreğinde açıkça ayrılma istidadı içerisinde girmiş ve bu bağlamda büyük devletler özellikle Rusya ve İngiltere ile ilişki içerisinde olmuşlardır. Büyük devletler de bölgedeki çıkarları doğrultusunda Ermeni azınlığı kazanma yoluna gitmişlerdir. Ruslar, Ermenileri kullanarak güneye Akdeniz'e inmeye çalışırken İngilizler, Ermeniler yardımı ile Rusları kuzeyde tutmayı amaçlamıştır⁴⁰.

Hıristiyan Avrupa, Şark meselesinde Osmanlı Ermenilerini kullanmak için önce bu toplumun bir kısmını Katolik mezhebine çekti. Daha sonra bunları Batı kapitalizminin Osmanlı ülkesindeki simsarları haline getirerek, hem Gregoryen Ermeni toplumu, hem de devlet içerisinde huzursuzluk çıkarttılar. 1830'larda Papalık ve Fransa, misyonerler aracılığı ile Katolik mezhebine çektikleri Ermenilerin koruyucusu durumuna geldiler. Bu bağlamda Osmanlı Devleti üzerinde emperyalist emelleri olan diğer ülkeler de Fransa gibi Ermeni toplumu üzerinde yoğunlaşarak kendi mezheplerine taraftar çekme gayretlerine yöneldiler.⁴¹

⁴⁰ Mehmet Yetişgin, “**Ermeni Meselesi ve İngilizler’in Ermeni Politikası**”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, Yay. Haz.: M. Metin Hülagü ve diğerleri, C.3, Erciyes Üniversitesi Yayını, 2009, s. 65-94.

⁴¹ Davut Kılıç; “**İstanbul Ermeni Patrikhanesi’nin Bağımsızlık Hareketlerine Yönelişi**”, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s.145.

1.4.1.Misyonsuz Misyonerlik

Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı tutumlarını değiştirmede ve isyan edecek duruma gelmelerinde misyonerlerin etkisi göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. 1800'lü yıllara kadar Osmanlı Devleti içinde yaşamlarını sürdüren Ermenilerin dış ülkelerle ilişkileri fazla değildi. Eskiden kurulmuş bir düzen içinde yaşayıp belirli bir çerçevede yaşamlarını sürdürmekteydiler. Ancak bu tarihten sonra Avrupa'dan ve Amerika'dan gelen misyonerler, Ermenileri ve diğer azınlıkları etkilemeyi başaracaklardır⁴².

‘‘Aynı yüzyıllarda sömürgeleşme mücadelesi içinde bulunan büyük güçler, yine göz koydukları toprakların sahibi Türklere saf dışı bıkarak coğrafyaya hâkim olabilmenin yolunun, Osmanlı içindeki Hıristiyan azınlıklardan geçtiğini anlamışlardır. Bu politikalarına alet edecekleri azınlıklardan biride Ermenilerdir. Büyük güçler amaçları doğrultusunda iki yöntem belirlemişlerdir. Birincisi Ermeni halkını kendi mezheplerine kazandırmak, diğeri de yine Ermenileri Türklere karşı ayaklandırmaktır. Bu yöntemden anlaşılacağı üzere büyük güçlerin amaçlarına ulaşabilmek amacıyla en başta Ermenileri gayelerine alet ettikleri ortaya çıkmaktadır’’⁴³

Bahsedilen dönemde faaliyetlerini sürdüren Amerikan ve İngiliz Protestan okullarının yapmış oldukları misyonerlik faaliyetleri sonucunda milliyetçilik ilkesi ile tanışan Ermeni gençlerinin ruhuna Türk düşmanlığı işlenerek Ermenistan coğrafyası, edebiyatı ve tarihleri öğretilmiştir⁴⁴.

Türkiye’de misyoner mekteplerinin ilk açıldıkları zamanlarda bulunanların talebeleri Hıristiyan çocukları idi. Robert Koleji’nin talebelerinin çoğu Bulgar, Ermeni ve Rum’du. Merzifon Koleji’nde ise, bütün talebe Rum ve Ermeni idi. Bu kolej,

⁴² Hasan Kundakçı , **Emperyalizmin Maşası Ermeniler**, Alfa Yayınları, İstanbul 2006,s.45

⁴³ Karacakaya, a.g.e. s.15-16.

⁴⁴ Karacakaya, a.g.e., s.17.

Pontuşçuluk'un gelişmesine sebep olduğu gibi, Ermeniciliğe de kaynaklık ve yataklık yapmıştır⁴⁵.

‘‘Ermeni komitacılarının bir kısmı bu okullardan yetişmiş, Rusya ve batı devletlerinin hizmetinde Türkiye aleyhine faaliyete başlamışlardır. Ermeni isyanlarının yoğun olduğu günlerde, Anadolu'nun büyük bir kısmını gezen ve Merzifon'a da uğrayan İngiltere'nin Erzurum konsolosu Robert Graves'in hatıralarında yer aldığı üzere, Merzifon ve civarında faaliyet gösteren Hınçak ve Taşnak gibi ‘‘Gizli Cemiyetler’’ Merzifon Amerikan Koleji'nin misyonerleri ile sıkı ilişkiler içerisinde bulunuyorlardı.’’⁴⁶

1.4.2.Komite Faaliyetlerinin Etkisi

Berlin Antlaşması'ndan sonra işleyen süreçte umduklarını bulamayan Ermeniler, karışıklık ve isyan çıkararak Avrupa'nın dikkatini çekme yoluna başvuracaklardır. Bu süreçte Ermeniler, 1880'li yılların sonlarına doğru teşkilatlarını tamamlayarak, komiteler kurup isyan faaliyetlerini başlamışlardır. Böylece Avrupa'nın dikkatini çekerek, onların müdahalesi sayesinde Bulgaristan gibi özerk bir yönetime kavuşmanın hayalini kurmuşlardır⁴⁷.

Ermeni komiteleri çalışmaları çerçevesinde Avrupa'nın dikkatini çekmek amacıyla isyan faaliyetlerinde bulunup, Osmanlı hükümetine ıslahatlar konusunda baskıda bulunmalarını amaçlamıştır. Yalnız, Osmanlı halkı içerisinde huzurlu bir şekilde yaşayan Ermenilerin büyük bir kısmı, Avrupalı devletlerin hem kendi politikaları hem

⁴⁵ Cemal Yıldırım, ‘‘Belgelerle Ağrı'da Ermeni Mezalimi’’, İstanbul 2002, s. 54–56.

⁴⁶ Yıldırım; a.g.e., s.54-56

⁴⁷ Ömer Karayumak, ‘‘Ermeniler Ermeni İsyancıları Ermeni Katliamları’’, Vadi Yayınları, Ankara.2007, s.119

de Ermeni komitelerinin faaliyetleri neticesinde Osmanlı hükümetine yapacakları baskı sonucu Müslümanlar ile kendileri arasında bir huzursuzluk ortamı yaratılacağı endişesi taşımışlardır⁴⁸.

1.4.2.1.Armenikan Komitesi

Ermenilerin emelleri doğrultusunda kurmuş oldukları ilk komite olup 1885 yılında Van'da kurulmuştur. Komitenin kurucuları 1848 yılında İstanbul Kumkapı'da doğan Mıgırdiç Porkalya'nın öğrencileridir⁴⁹.

“Komitenin kurucuları, Mıgırdiç Terlemazyan (Avetisyan), Grigor Terlemazyan, Ruben Şatarvanyan, Grigor Adian, Grigor Acemyan, M. Bartutciyan, Gevord Hancıyan, Grigor Beozikyan ve Garekin Manukyan'dır. Komite faaliyetlerini gerçekleştirirken Portakalyan'la da irtibat halinde olmuşlardır”⁵⁰

Armenikan Komitesi'nin amacı ve yöntemi ihtilal yolu ile Ermenileri kendi kendilerine idare edebilecek şekilde bir siyasi yapıya kavuşturmaktır. Bu doğrultuda Muş, Bitlis, Trabzon ve İstanbul'da, İran'da Tebriz ve Salmas'ta, A.B.D.'de şubeleri açılıp faaliyet göstermekteydi. Özellikle İran'daki şube mensupları Osmanlı topraklarına coğrafi olarak yakın bulunmalarından ötürü Van'daki Ermenilerle bağlantı kurarak, terör eylemlerine girişip birçok katliamlar gerçekleştirmişlerdir⁵¹.

⁴⁸ Karayumak, a.g.e., s.119

⁴⁹ Nejat Göyünç, “**Türkler ve Ermeniler**”, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.2005,s. 98

⁵⁰ Süslü, a.g.e., 1995,s.145

⁵¹ Göyünç, a.g.e., 2005,s. 99

1.4.2.2.Hınçak Komitesi

‘‘Ağustos 1887’de İsviçre’nin Cenevre kentinde kurulmuş olup, komitenin kurucuları Rusya’yı terk ederek Avrupa üniversitelerinde öğrenimlerini sürdüren yirmi yaş civarında bulunan yedi Ermeni gencidir. Komitenin amacı Armeinikan ile aynı doğrultuda olup Mıgırdıç Portakalyan ve onun gazetesi Armenan ile yakın ilişkileri vardır . Komitenin azalarının hemen hemen tamamı Rusya Ermenileri olup, Karl Marks’ın prensiplerini benimsemişlerdir⁵².

Hınçak komitesi Türkiye’de yapacakları çalışmaların merkezini İstanbul seçmişlerdir. Yine Ermenileri organize edebilmek amacıyla Anadolu’ya Cenova ve İstanbul’dan üyelerini gönderdiler. Bunlar Bafra, Merzifon, Amasya, Tokat, Yozgat, Arapkir ve Trabzon bölgelerinde çalışmaya başladılar. Komitenin asıl hedefi bağımsız Ermenistan Devleti kurmak olup, bu amaçlarına ulaşmak için propaganda, tahrik ve terör yöntemlerini kullanmışlardır⁵³.

Hınçak komitesinin gerçekleştirmiş olduğu terör eylemleri arasında en çok dikkati çekenler; Kumkapı gösterisi, Sasun İsyanı, Bab-ı Âli gösterisi ve Zeytun İsyanı’dır⁵⁴.

Komitesi mensupları Müslümanlara yönelik yaptıkları terör eylemlerinin yanında, kendilerine katılmayan, para vermeyen Ermenilere de suikastlar tertip etmekten geri durmamışlardır. Papaz Mampre Üsküdar’da, dava vekillerinden Haçik Topkapı’da,

⁵² İlhan Averi , ‘‘Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Redaksiyon- Etimoloji’’, Ahmet Topaloğlu, Cilt 2, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat 2005 ,s.46

⁵³ Haluk Selvi, ‘‘Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeni Faaliyetleri’’, ,Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Dergisi ,Cilt. 3.38 ,Pp. - ,Issn: ,Doi: ,Nisan ,2003;s.32-33

⁵⁴ Ahmet Halaçoğlu , ‘‘Bir Ermeninin İtirafı (1895 Maraş ve Zeytun Olayları)’’ , Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2007,s.27

Dikran Karagöz yan köprü üstünde, tüccarlardan Apik Unciyan Galata’da, Mıgırdıç Tutuncief, Markar Onnik komiteye yardım etmedikleri için Hınçak mensupları tarafından katledildiler⁵⁵.

1.4.2.3.Taşnak Komitesi

1890 yılında Tiflis’te sosyalist olmayan milliyetçiler ile Rus ve Gürcü ihtilalcilerle işbirliği yaparak Çarlık Rejimini devirmeye çalışan sosyalistlerin birleşmesinden meydana gelmiştir⁵⁶.

Kurucuları arasında en önemli isimler ‘‘Christopher Mikealian, Stepan Zarian, Simon Zavarria ve Ruben Haragad’dır’’⁵⁷. Diğer adıyla ‘‘Ermeni İhtilalci Cemiyetleri Federasyonu’’ adını taşıyan komitenin amacı, faaliyet gösteren diğer Tiflis’teki ‘‘Genç Ermenistan’’, Van’daki ‘‘Armenikan’’ ve ‘‘Hınçak’’ Ermeni komitelerini birleştirmek, Osmanlı Devleti’ne Ermeni çeteleri sokarak silahlandırmak, köylülere silah kullanmasını öğretmek, çete başları yetiştirmek, savunma teşkilatı kurmak ve taraftar toplayarak isyan, ihtilal çıkarmaktır. Böylece bağımsız Ermenistan’ın kurulmasını sağlamaya çalışmışlardır⁵⁸.

Taşnaklar, tıpkı Hınçaklar gibi Müslümanlara uyguladığı terörü kendi ırkdaşlarına da uygulamışlardır. Ermeni yazar Sempat Gabrielian’ın Taşnaklar ve yarattıkları terör hakkındaki şu sözleri de gerçeği ortaya koymaktadır;

⁵⁵ Ayverdi, a.g.e., s.47

⁵⁶ Göyünç, a.g.e., s.100

⁵⁷ Şenol Kantarcı, ‘‘**Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu: Başlangıçtan Lozan’a, Ermeni Sorunu El Kitabı**’’ (Genişletilmiş İkinci Baskı), Ed: Şenol Kantarcı, Kamer Kasım, İbrahim Kaya ve Sedat Laçiner, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2005, s.81

⁵⁸ Süslü, a.g.e., 1995,s.147

“İhtilalci Ermenilerin kendisinden para istedikleri Avrupa’da bulunan bir Ermeni zengini, bunlara şu kuvvetle kesin cevabı vermişti: 'Ben, kendi paramla memleketin cellâdı olmak istemem. Taşnaklar’ın Moskova’da öldürdükleri zengin bir Ermeni olan Jamharian, bir Ermeni yetimhanesinin masraflarını ödüyordu. Fakat kendi parasıyla idare ettiği yetimhanedeki yetimlerin de sayısını arttırmak istemiyordu. Yine aynı sebeplerle, İzmir’de Balyozian öldürüldü. Yine ve taze örneğimiz daha var: Komitenin tehdit mektuplarıyla istediği parayı vermeyen Rus Ermenisi Bahalian, 10 Kasım’da Novrosisk şehri sokaklarında boğazlandı. Taşnaksutyun adına bu gibi baskılar, zulümler ve cinayetlerle dolu çok büyük ve uzun bir tarih yazmak mümkündür. Birisi bu hareketlerine karşı şikâyette bulunursa, kendi arkadaşlarından bile olsa davranışı kınanır ve bazen de o adam ölüme mahkûm edilirdi. Bu vahşi ruh kendilerince bir karakter olmuştur⁵⁹.”

1.4.3. Rusya’nın Politikası

Ermenilerin Rusya ile ilişkilerin kronolojisine bakıldığında 10 – 11.yüzyılda Ermenilerin Kiev Rusya’sına göç ettikleri, 11.yüzyılın sonlarında ise güney devletler ile Kiev Rusya’sının aralarında ekonomik ilişkilerin gelişmesinde Ermeni girişimcilerin önemi vurgulanmaktadır⁶⁰.

“13. yy’in başlarından itibaren İran ve Kafkasya’da yaşayan Ermeniler Rusya’nın güney bölgelerine yerleşmeye başlamış ve bu bölgelerle ticari ilişkiler kurmuşlardır. Güney

⁵⁹ Erdal İter, “**Taşnak Partisi’nin Ermeni İsyancıları’ndaki Rolü (1892-1914)**”, Yüzyıla Girenken Tarihe Dostça Bakış: Türk Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara. 2000, s.87

⁶⁰ <http://www.samanyoluhaber.com/index.php?khide=1&%20ghide=1&dosya=2&did=13416> (Erişim Tarihi: 19.01.2015)

bölgelerine yerleşen Ermeniler zamanla buralarda Ermeni mahalleleri kurmaya başlamıştır. Bu süreç içerisinde bir diğer gelişme ise Rusya'nın güneyinde Yazloviç kasabasında yaşayan Ermenilere toprak sahibi olma, zanaatkârlıkla uğraşma evlerini inşa etmelerine izin verilmesidir. Bölgede bulunan yerel mahkemeler yerine onlara bağımsız kendi mahkemelerini oluşturmalarına olanak tanımışlardır''⁶¹.

Rusya'nın ekonomik hayatında yer edinen Ermeni tüccarlar ticarete daha fazla yer edinebilmek için ayrıcalıklar almaya çalışmışlardır. Ermeni tüccarlardan Zakhar Sagradyan 1659'da elmas ve diğer kıymetli hediyelerle Rusya'ya gitmiş ve Ermenilere ticarete kolaylık sağlayacak şartları görüşmüştür. 1667'de bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma sonucunda Rusya Ermeni tüccarlara sadece beş kuruş vergi yükümlülüğü getirerek kolaylık sağlamıştır⁶².

1071'den 1850'li yıllara kadar, Ermeniler Müslümanlarla birlikte barış içinde yaşamaktaydı. Hatta Rusya'da kıyıma uğrayan Ermeniler Türkiye'ye sığınmışlardı. Türkler, Anadolu'ya geldiklerinde Ermenistan'la değil Ermenilerle karşılaşmışlardı; Zira Ermeniler karışıklıklarla dolu tarihleri boyunca, sınırları sürekli değişen kısa bağımsızlık dönemleri yaşamış ve ardı sıra Roma, Selevkos, Pers ve Arap egemenliğine giren Ermeniler, Türklerle uzun bir sakin dönem geçirmişlerdir⁶³.

Çarlık Rusya'sı, Ermeni sorununun başladığı dönemde dünya güç dengesinde giderek daha önemli bir devlet olarak ortaya çıkmaktadır. Rusya komşu olduğu Osmanlı Devleti topraklarını bir tür doğal gelişme alanı olarak kabul etmekte olup Osmanlıların sırtından güneye ve güneybatıya yayılmak peşindedir. 'Nitekim Yunanistan'ın Osmanlılardan ayrılarak bağımsız olması büyük ölçüde Rusya'nın bu politikası sonucudur. Bu

⁶¹ <http://www.samanyoluhaber.com/index.php?khide=1&%20ghide=1&dosya=2&did=13416> (Erişim Tarihi: 19.01.2015)

⁶² <http://www.samanyoluhaber.com/index.php?khide=1&%20ghide=1&dosya=2&did=13416> (Erişim Tarihi: 19.01.2015)

⁶³ Goston Gaillard, **Türk-Ermeni Sorunu**, (Çev: Nuri Bilgin), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Ermeni İlişkileri Araştırma Grubu Yayınları, İzmir, 2003, s.2-3.

politikanın başta gelen unsurlarından biri de, Rusya'ya göre, Osmanlı Hristiyanları'nın hamisi olmaktır. Bu ise, Rusları Ortodoks Rumların yanı sıra Gregoryen Ermenilerle de ilgilenmeye sevk etmektedir. Rusya, Batı'da Balkanlara nüfuz etmeye çalışırken, Doğu'da da Kafkasya'ya inmek istemektedir. ‘‘Bu gelişme Kafkasya'daki Eçmiyazın (Vagrsabat: Erivan'ın batısında) Ermeni kilisesini Rus tesiri altına sokmaya başlamıştır⁶⁴

Osmanlı Devleti'nin gittikçe gerilemesi ve bunun neticesi olarak yaptığı savaşlar sonucunda büyük topraklar kaybetmesiyle birlikte, özellikle de 1699 Karlofça Antlaşması'yla Rusya, Avusturya gibi devletlere topraklarını terk etmek zorunda kalması devletin idari, askeri, mali, iktisâdi ve içtimai yapısının bozulmasına, Avrupalı devletlerin özellikle de Rusya'nın Osmanlı devletinin bu kötü durumundan istifadeye yönelmesinde önemli rol oynamıştır⁶⁵.

Çarlık Rusya, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarında olduğu gibi, Asya topraklarında da emelleri doğrultusunda hareket edebilmek amacıyla, bu bölgede bulunan ve Osmanlıyı içerden çökertebilecek tek Hristiyan toplum olan Ermenileri ajanları aracılığıyla Türklere karşı kin ve düşmanlıkla beslemişler ve tahrik etmişlerdir. Aslında Rusya, bakıldığında Kafkas Ermenileri ile başı her derde girdiğinde Abdülhamit'e Türkiye'deki Ermenilere baskı yapılması konusunda teşvik ettiği de görülür⁶⁶.

Diğer taraftan Rusya, Osmanlı Devleti aleyhinde giriştikleri birçok faaliyette, Ermenilerin yardımını talep etmiş, buna karşılıklıta Ermenilere, Osmanlıya karşı

⁶⁴ <http://www.ermenisorumu.gen.tr> (Erişim Tarihi: 14.02.2015)

⁶⁵ Karayumak, a.g.e., s.91

⁶⁶ Kodoman, a.g.e., s.4

kendilerine her türlü desteği vermeyi vaat etmişlerdi. Ruslar bu şekilde ikna ettikleri Ermenilerden hem asker hem de sivil destek alarak faydalanma yoluna gitmişlerdir⁶⁷.

Rusya geleneksel politikası çerçevesinde Doğu Anadolu'da Ermenilerden faydalanmayı düşünmüştür. Rusya Türklere karşı galip gelebilmek için Ermenilere her türlü yardımı yapma vaadinde bulunmuştur. Rusya, Türkiye'ye karşı mücadelelerinde Ermenilerden askeri ve sivil teşkilat alanında faydalanmıştır. "Kafkas Ermenilerinden oluşan gönüllü alaylar hem Rus ordusunun öncü birliklerini oluşturmuş, hem de Türkiye dâhilinde isyan çıkarmak için kullanılmıştır. Türklerin 93 Harbinde yenilgisi, Ruslarla müttefikleri olan Ermenilere, işgal edilen Türk bölgelerinde mal ve can kaybına sebep olan tahribat yapma fırsatı vermiştir"⁶⁸.

Rusya'nın, daha işe el attığından beri, Tuna Boylarında ve Balkanlar'da kargaşalıklar çıkarma ve harpler meydana getirilmesinin hedefi, "Balkanlar vasıtasıyla, Boğazlar ve sıcak denizlere inmekti. Bu uğurda Türkiye'ye öldürücü darbeyi 93 Harbi ile vurmuş, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını sağlamıştı. Rusya bu devletler üzerindeki planı, bunları kendi desteği ile kurulması sebebiyle hegemonyasına alıp kullanmaktı". Fakat karşısına Avrupa Devletleri çıktı. Bilhassa İngiltere, Rusya'nın Bulgarlar üzerindeki emelini bildiği için o da Bulgarları var gücüyle desteklemiş, Rusya'nın inisiyatifini büyük ölçüde Bulgarlardan almıştı. Bu sebepten, Bulgaristan kurulunca, İngiltere'nin yardımına minnettarlığın karşılığı olarak ona sempati duyulmaya başlamış, bu durum Rusya'nın işine gelmemiş, Bulgaristan giderek Rusya'dan kopmuştu. Böylece, Rusya'nın Bulgaristan vasıtası ile sıcak denizlere inme planı suya düşmüş oldu. 93 Harbi'ni müteakip, İngiltere'nin Ermeni meselesine sahip

⁶⁷ Fikretin Yavuz , Ermeni Meselesi'nin Ortaya Çıkışında Rusya Faktörü, Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa, Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya yayıncılık, Ankara 2006, s.23

⁶⁸ Mehmet Saray, Milli Mücadele Yıllarında Atatürk'ün Sovyet Politikası, Veli Yayınları, İstanbul, 2005,s.32

çıkması, Bulgaristan misalinden ders alan Rusya'yı korkutmuş, bunun neticesi Ermeniler üzerindeki baskısını arttırmaya sebep olmuştu⁶⁹.

1.4.4.İngiltere'nin Politikası

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı ilgi duyması, 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan sonra başladı. 1787'de Osmanlı-Rus savaşı başlaması üzerine, İngiltere hükümetinin başbakanı William Pitt, Rusya'nın devamlı güneye sarkması ve kuvvetli bir Karadeniz devleti olması halinde, İngiltere için tehlikeli olabileceğini düşündü⁷⁰.

“İngiltere, Yunan başkaldırısından sonra başlayan 1828–1830 Osmanlı-Rus savaşında seyirci kalmasına karşın, Mısır valisi, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın başkaldırması nedeniyle, Mısır valisinin ve Rusya'nın, Osmanlı Devleti'nden elde ettikleri çıkarlar İngiltere'yi kuşkulandırdı. İngiltere, kendi çıkarları için Osmanlı Devleti'ni, Rusya'ya ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya karşı desteklemekteydi. İngiltere'nin bu hizmetlerine karşılık olarak, Osmanlı'nın idam fermanı olarak adlandırılan 1838 İngiliz Ticaret Anlaşması'nı, padişah II. Mahmut'a imzalattı. İngiliz dış ilişkileri bakanı Palmerston'un şaheser “Capod Opera” olarak adlandırdığı bu anlaşma, Osmanlı Devleti'ni açık pazar haline getirmekle kalmadı, aynı zamanda serbest ticaret koşullarını da hazırladı”⁷¹.

İngiltere ve batılı devletlerin dayatmasıyla oluşturulan Tanzimat ve Islahat Fermanı ilan edilmişti. Bu fermanların getirdiği reformlar, batı ekonomisinin yararına kurulan açık pazar düzeninin gerekli kıldığı yönetsel, mali vb. düzenlemeleri getirdi. Böylece Batı kapitalizminin desteklenmek istediği Rum ve Ermeniler imtiyazlı duruma geldi⁷².

⁶⁹ Saray, a.g.e.,s.32

⁷⁰ Yavuz, a.g.e., s.5-3

⁷¹ Saray; a.g.e., s.32

⁷² Saray; a.g.e., s.32

19. yüzyılda Osmanlı toplumu içinde baş gösteren ayrılıkçı hareketlerin tamamı dış tahriklerin sonucudur. Bu tahrikçi unsurların başında da Türk toprakları üzerinde büyük emellere sahip olan Rusya gelmektedir. Konuya girmeden önce Cemal Paşa'nın görüşüne baktığımızda Türk Ermeni ilişkilerinin bozulmasında Rusya'nın diğer Avrupalı devletlere nazaran daha etkin bir rol aldığını ve asılsız propagandalarıyla Türk düşmanlığı yaptığını şu şekilde dile getirmektedir⁷³:

“Hayır, efendiler, bu milletin her ikisini de haksız yere itham etmeyiniz. Asıl kabahat bunlarda değil, bunları yekdiğerine alçakçasına saldırmaya teşvik eden Moskof siyasetindedir. Moskof, Ermeni'yi Türk'e musallat etti. Bir taraftan iddia olunduğu gibi altı yüz bin Ermeni, diğerk taraftan bir milyon beş yüz bin Türk ahali yere serildi. Şimdi de utanmanın ne olduğunu bilmeyen Moskof ve onların yordakçuları bütün kabahati öldürölmek istenen Türk'e yüklemek için çaba sarf ediyorlar.”⁷⁴

İngiltere'nin Osmanlı Devleti bünyesinde Hıristiyan azınlıklarla ve özellikle de Ermenilerle ilgilenmeye başlaması Ayestefanos antlaşmasıyla birlikte başlamıştır. Bu antlaşma sonucunda Rusya'nın, Osmanlı devletini kısıkaca alması ve Doğu Anadolu'da önemli bölgeleri kendine bağlamış olması sonucu olarak Karadeniz'de güçlü bir konuma gelmesi İngilizlerin pek istemedikleri bir durumdu⁷⁵.

İngiltere gerek Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine göre, gerekse Kıbrıs Mukavelenamesi'ne dayanarak Osmanlı Devleti'ne Ermenilere yönelik ıslahat yaptırmayı düşünerek, Doğu Anadolu'yu Rusya'ya kaptırmamayı hesaplayıp, zamanla Anadolu'da çıkacak bir karışıklıkla Rusların işi oldubittiye getirip bölgeyi ele geçirme

⁷³ Goston Gaillard, a.g.e., s.5-3

⁷⁴ Karayumak, a.g.e., s.97-103

⁷⁵ Karayumak, a.g.e., s.97

imkânını elde etmemeleri, aynı zamanda muhtar bir Ermenistan kurulması halinde, Ermenilerin Ruslara değil de kendisine borçlu kalmasını istemişlerdir.⁷⁶

“Ermeni sorunu, Ermenilerin değil, Osmanlı imparatorluğu üzerinde çıkarları çatışan iki büyük devletin, İngiltere ve Rusya’nın davası olarak ortaya çıkarılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nu yıkma uğrunda, bu imparatorluğun Hıristiyan unsurlarını ilkin Rusya kışkırtmaya başlamış, daha sonra ise başta İngiltere olmak üzere Avrupa’nın büyük devletleri, Hıristiyan unsurların kullanımını Rusya’nın elinden alarak, kendi emellerini gerçekleştirme uğrunda kullanmaya başlamışlardır”.⁷⁷

Ermeni meselesini, sıcak denizlere ulaşma yolları olan İskenderun ve Basra Körfezi’ne inmenin bir silahı olarak kullanmak isteyen Rusya’nın karşısına, Ayastefanos Antlaşması’nın imzalanmasından sonra İngiltere çıktı. Rusya’nın bu anlaşmaya, Ermenilerle meskûn yerlerde ıslahat için bir madde koydurmasından İngiltere rahatsız olmuştu, Ermenileri himaye etmekte bulunan Rusya’nın bütün Asya’yı kontrol altına almasından korkuyordu⁷⁸.

İngiltere, daha Ayastefanos Antlaşması imzalanır imzalanmaz, antlaşma gereği ortaya çıkan durumu kendi aleyhine görmüş, Hindistan yolunun güvenliği için Kıbrıs’a Osmanlı Devleti’ni tehdit ederek el koyarken, bu Ada 'ya yerleşme antlaşmasına, Doğu Anadolu’da Ermeniler lehine ıslahat maddesi de ilave ettirerek, meseleyi resmen daha o zamanlar ele almıştı. İngiltere bununla, Ayastefanos Antlaşması ile Ermenilere ıslahat vaat edip onların sempatisini kazanmak isteyen Rusya’nın elinden Ermeni meselesini çekip almak, Ermenileri kendisine meylettirerek İskenderun Körfezi’ne doğru muhtemel bir Rus ilerlemesine karşı bir Ermeni setti meydana getirmek istiyordu⁷⁹.

⁷⁶ Karacakaya, a.g.e., s.21

⁷⁷ Enver Ziya Karal, “Osmanlı Tarihi”, T.T.K. Basımevi, Ankara 1962, III, s.131

⁷⁸ Karal, age., s.131

⁷⁹ İsmail Hami Danişmend, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, IV, s.332

1.4.5.Fransa'nın Politikası

Yayılan milliyetçilik akımlarından etkilenen toplumlardan biride Ermenilerdi. Ermenilerde oluşan milliyetçilik fikriyle bağımsızlık düşüncesinden Fransa'yı sorumlu tutamayız. Ancak Fransa'nın daha sonra Ermenilere yönelik izlediği politikası, Osmanlı üzerindeki emelleri doğrultusunda onları yönlendirmeleri, kışkırtmaları, bağımsızlık vaadiyle kargaşalık ve isyanlar çıkarmalarına teşvik ve yataklık etmeleri onların bu meselenin ortaya çıkmasında ne kadarda göz ardı edilemeyecek derecede sorumlu olduklarını gösterir⁸⁰.

Fransa, siyasetin stratejik noktaları olarak kabul ettiği Suriye, İstanbul ve İzmir bölgelerini siyasi, iktisadi ve kültürel faaliyetlerinin merkezi haline getirmekte ve bu bölgede Katolik yanlısı Ermeniler üzerindeki faaliyetlerini yoğunlaştırırken, bir taraftan da Katolik misyonerlerle onların işlettikleri okul, kilise ve hastane gibi kuruluşları geliştirmekte idi. Böylece azınlıklara hoş görünerek kendi menfaatlerince hareket etmişlerdir⁸¹.

Fransa, 1830'dan 1921'e kadar Orta Doğu ve Akdeniz'deki dengeyi, Ermeni meselesinde olduğu gibi suni bir şekilde ortaya atarak korumaya çalıştı. Ermeni meselesini her platformda ön plana çıkartmaya çalışarak, Ermeni isyanlarının çıkmasında büyük rol oynadı. ‘Özellikle Ermeni lejyonlarını eğiten ve bunlara kendi askerlerinin uniformalarını giydirek Türk askerlerine saldırtıp, akıl almaz cinayetlere ve yüz binlerce Müslüman Türk'ün katledilmesine göz yumdular. Mondros Mütarekesi sonucunda Suriye ve Güneydoğu Anadolu'yu işgal için gönderilen Fransız birliklerinin

⁸⁰ Karayumak, a.g.e., s.108

⁸¹ Akçura, a.g.e., s.132

içerisinde, Kıbrıs'ta eğitilip Anadolu'ya getirilen Ermeni lejyonu da bulunmaktaydı. Fransız ordusu, Türk topraklarına girdiğinde dört taburluk Ermeni kuvvetinin mevcudu 4.368 asker ve 66 subaydı. ‘Fransa ordusu, Anadolu içlerine ilerlediği süre içerisinde, Ermeni lejyonerleri Araplara ve sonra Türk köy kasabalarına saldırarak yüzlerce Müslüman'ı öldürdü. Kilikya'daki yerli Ermeniler, Güney Rusya ve Orta Anadolu'dan gelen Ermeniler, Türklere saldıran Fransız kuvvetlerine katıldı⁸².

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Rusya, İngiltere ile aralarında ortaya çıkan problemleri çözüme kavuşturdu. Fransa, bu iki devletin teklifleri ile Osmanlı Devleti'ni paylaşma planları içerisine girmeyi kabul etti. Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları esnasında uğradığı büyük kayıpları gören Fransa, İngiltere ve Rusya'nın iştahlarını kabartması, I. Dünya Savaşı içinde Ermenileri maşa olarak kullanmaya devam ettiler⁸³.

1.4.6. A.B.D.'nin Politikası

A.B.D. ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler 19. yy. başlarında başlamıştır. Bu ilişkiler genel olarak siyasi değil ekonomik, dini ve ticaridir. Osmanlı Devletinin bünyesindeki Anadolu ve Ortadoğu topraklarının zenginliği Amerika'nın bu bölgeyi gözaltına almasına sebebiyet vermiş ve bu bölgelerde bir çıkar unsuru oluşturmaya çalışmaya başlamışlardır. İşte bu unsur Fransa, Rusya ve İngiltere tarafından kullanılan Ermenilerdi. Bu millet üzerinde misyoner örgütleri, okulları ve hastaneleriyle etkili

⁸² Karayumak, a.g.e., s. 110

⁸³ Karayumak, a.g.e., s. 110

olmaya çalışmışlardır. Hatta Osmanlı Devleti içerisinde bulunan Ermenilerin A.B.D. ye göçlerinin tek sebepleri Protestan misyonerlerdir⁸⁴

Amerikan-Ermeni yakınlaşmasının tabii sonucu olarak, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'dan Amerika'ya toplu Ermeni göçleri başladı. Bu durum 19. ve 20 yüzyıl boyunca devam etti. Böylece Amerika'da, özellikle Türk Amerikan ilişkilerinde ortaya çıkan siyasi bunalımların sebebini oluşturdu⁸⁵.

Osmanlı topraklarından Amerika'ya Ermeni göçleri, Amerikan Protestan misyonerler aracılığıyla gerçekleşti. Ermeni gençlerini seçip yükseköğretim için Amerika'ya gönderdiler. Bu gençlerin bir kısmını Amerikan teoloji fakültelerinde okutup yetiştirdiler. Buralarda yetişen genç dinamik Ermeni gençleri, Ermeni kolonisinin çekirdeğini oluşturarak koyu birer Türk düşmanı olarak yetiştirildi ve Amerika'da, Türk imajını karalama çalışmalarında bulundular⁸⁶.

Amerika'ya göç eden Ermeniler burada Osmanlı Devleti aleyhinde çalışmalarına zemin bulmuş, bunun yanı sıra maddi imkânları ve Ermeni örgütler için bomba eğitimi yapmalarını da sağlamıştır. Bu sayede Amerika içerisinde önemli mevkilere ulaşan Ermeniler, Ermeniler katlediliyor propagandasını Amerika'ya inandırıp onları yanlarına çekmeyi başarmışlardır⁸⁷.

ABD politikalarının en büyük çelişkisi 1915 olaylarına ilişkin Ermeni iddialarını ‘‘destekleyen yasa tasarılarını her sene ABD Temsilciler Meclisinde gündeme getirme konusundaki ısrarıdır.’’ Türkiye’de halk üzerinde Ermenistan’a karşı olumsuz duygular gelişmesine ve tepki oluşmasına neden olan bu yasa tasarılarının Ermenistan-Türkiye ilişkilerine bir fayda sağlamadığı değerlendirilmektedir. Daha çok iç politika

⁸⁴ Karayumak, a.g.e .,s.111

⁸⁵ Kantarcı, a.g.e., s.11

⁸⁶ Bilal Şimşir. **Ermeni Sorunu (1774–2005)**. 2. Basım. Ankara: Bilgi Yayıncılık, 2005.;s: 99

⁸⁷ Akçura, a.g.e., s.134

kaygısıyla hazırlanan yasa tasarılarının ısrarla Temsilciler Meclisine gündemine taşınması, ABD halkının genel çıkarları doğrultusunda oluşturulan dış politika ile de çelişmektedir⁸⁸.

Bu bölgede; İran, Suriye ve Irak' ın kontrol altında tutulması; Karadeniz'' de donanma ve ikmal üsleri bulundurma, Rusya' nın güney kanadının kontrol altında tutulması, Arap ülkelerinin İsrail' e karşı olan tutumları, büyük oranda Türkiye'' nin politik duruşuna ve kararlarına bağlıdır. Ancak Ermeni lobilerinin tarihi gerçekleri çarpıtan isteklerine boyun eğen ABD hükümeti, Amerikan halkının gerçek çıkarlarını göz ardı etmektedir⁸⁹.

Sınırların açılması, Azerbaycan ve Ermenistan arasında barışın tesis edilmesi ve Dağlık Karabağ anlaşmazlığının çözümünde önemli roller üstlenebilecek Türkiye'' den birçok istekte bulunulmakta, ancak Rusya Federasyonu ile stratejik ortaklıkta bulunan Ermenistan' dan bahsedilen konularda izlediği politikalarda herhangi bir istekte bulunulmadığı gibi Temsilciler Meclisinde ve Kongrede gündeme taşınan yasa tasarılarıyla Türkiye' ye karşı sistemli bir baskı uygulanmaktadır. Ancak Ermenistan tarafından Türkiye' ye doğru bir adım atılmadan bu baskının bir etkisinin olmayacağı değerlendirilmektedir⁹⁰.

1.4.7.Avrupa Birliği

Avrupa Birliği'nin Ermenistan politikası, ABD ile paralellik göstermekle beraber küresel perspektiften çok bölgesel nitelik arz etmektedir. Enerji hatlarının güvenliği ve

⁸⁸ Gökırmak, a.g.e., s.151

⁸⁹ Gökırmak, a.g.e., s.151

⁹⁰ Gökırmak, a.g.e., s.151

siyasi istikrar ön planda tutulurken doğalgaz konusunda Avrupa üzerindeki Rus tekelinin kırılması yönünde adımlar atılmaktadır.

Artan enerji ihtiyacı ile ilgili olarak AB enerji politikasını açıklayan 2006 tarihli Yeşil Belgede, AB'nin enerji ihtiyacının artmasına rağmen kaynakların azaldığı belirtilmekte ve bağlantılı olarak enerji çeşitliliğinin sağlanmasının önemine dikkat çekilmektedir. Bu doğrultuda AB'nin Rusya, Hazar ülkeleri, Arap yarımadası ve Türkiye ile çok yönlü enerji stratejileri doğrultusunda ilişkilerini geliştirmesi gerektiği üzerinde durulmuştur⁹¹.

“Hazar ülkeleri ve Arap Yarımadası’ndan temin edilecek doğalgaz için sürdürülmekte olan Nabucco Projesi bu politikanın en önemli sonucudur. Yıllık toplam 500–600 milyar metreküp doğalgaz tüketimi olan AB’ nin bu projeden sağlamak istediği gaz miktarının 60–65 milyar metreküpe ulaşması nedeniyle kapasitenin arttırıldığı ifade edilmiştir. Hatların çeşitlendirilmesi kapsamında ilk gaz akışının 2014’te gerçekleştirilmesi planlanan proje ile gaz akışının ilk etapta yıllık 8 milyar metreküp, daha sonra ise 15, 20 ve 30 milyar metreküp seviyelerine ulaşabileceği” belirtilmektedir. Projenin hayata geçirilmesiyle birlikte Ermenistan’ın da projeye dâhil edilmesi yönünde Batı’dan teklifler gelse de, projenin en büyük gaz sağlayıcılarından biri olan Azerbaycan bu teklife olumlu yaklaşmaması nedeniyle Ermenistan’ın Nabucco dışında kalacağı değerlendirilmektedir⁹².

⁹¹ Bahgat, a.g.e., 2006, s.2, akt: BÜSAM

⁹² Gökırmak, a.g.e., s.143

BÖLÜM 2 OSMANLI DEVLETİ VE SAVAŞ DÖNEMİNDE ERMENİLERİN TUTUMU

2.1.Dünya Savaşı Sırasında Ermeniler

Birinci Dünya Savaşı öncesi büyük güçler Ortadoğu coğrafyasının paylaşımı konusunda uzlaşma sağlamışlardı. Anadolu ekonomik açıdan etki alanlarına ayrılırken birçok ihtilaflar olmasına karşın sonunda müzakerelerle anılan paylaşım planlanmıştı. Bu bağlamda 1910 yılında Almanya, Rusya'nın kuzey İran'daki nüfuzunu kabulüne karşılık Rusya da Almanya'nın inşa edeceği Berlin-Bağdat demiryolu hattı inşa imtiyazına muhalefet etmemeyi taahhüt etmekteydi. Ancak Almanya, Rusya açısından tehlikeli olacak şekilde Doğu Anadolu'da demiryolu hattı döşememe garantisini vermemekteydi. Böylece "Osmanlı Devleti'nin ekonomik nüfuz alanlarına ayrıştırılma süreci başlamıştı. Bu bağlamda 1913 Mart'ında İngiltere güney Mezopotamya ile Basra Körfezindeki ekonomik kontrolünü Osmanlı Hükümeti'ne kabul ettirmiştir"⁹³.

Birinci Dünya Savaşı'nın görünür sebebi, 28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan Veliahdı Arşidük François Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesi idi. Bu olay karşısında Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilan etmesi ve Rusya'nın Sırbistan'ı, Almanya'nın Avusturya'yı desteklemesi Avrupa'yı uzun yıllar içinden çıkamayacağı bir bataklığa sürükledi.

⁹³ Mead Edward Earle, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, Çev. K. Yargıcı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s. 142-147

1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu İngiltere, Fransa ve Rusya üçlü İtilaf ile Almanya, Avusturya ve İtalya tarafından oluşturulan üçlü ittifak saflarından birisiyle anlaşma niyeti taşımasına rağmen. 1914 Ağustos’unda seferberlik ilan eden Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşa gireceği kesinleşti. İngiliz savaş gemileri tarafından takip edilen Alman donanma gemileri Goeben ve Breslau, 1914 Ağustos’unda Boğaz’dan geçtikten sonra Osmanlı donanmasına verildi. İsimleri Yavuz ve Midilli olarak değiştirilen eski Alman yeni Osmanlı kruvazörlerinin Karadeniz kıyısındaki Rus limanlarını bombalamasından sonra Osmanlı İmparatorluğu fiili olarak üçlü ittifak içinde Birinci Dünya Savaşı’na katıldı. Osmanlı İmparatorluğu 2 Ağustos 1914 yılında Alman İmparatoru II. Wilhelm’in isteği üzerine iki devlet arasında anlaşma imzalandı⁹⁴.

1914 Temmuz’unda I. Dünya Savaşı’nın başlamasından sonra Almanya’nın liderliğindeki İttifak bloğuna dâhil olan Osmanlı İmparatorluğu, 1914 Ağustos’unda seferberlik ilan etti. Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşa girmesi kesinleşmesinin buradaki Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliğini tehlikeye sokacağını düşünen Morgenthau, Babıâli’nin savaşa tarafsız kalmasından yana idi⁹⁵.

Fakat ‘‘Amerikalı misyonerlerin Amerikan basınına can ve mal güvenliklerinin tehlikede olduğu yollu haberler yollamaları üzerine Washington, North Carolina ve Tennessee adlı savaş gemilerini Osmanlı karasularına yolladı’’⁹⁶.

ABD’nin savaş gemilerini Osmanlı karasularına yollamasını Babıâli’nin Washington büyükelçisi Ahmet Rüstem Bey tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı. Washington Evening Star gazetesine 8 Eylül 1914 yılında verdiği demeçte Ahmet Rüstem Bey, ‘‘İngiltere ve Fransa’nın Türkiye’de Hıristiyanlara katliam yapıldığı yalanını Amerikan

⁹⁴ Oral Sander, ‘‘Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme’’, 3. Basım, Ankara: İmge Kitabevi, 2004, s. 285

⁹⁵ Erhan, Çağrı. ‘‘Türk - Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri’’. 1. Basım. Ankara: İmge Yayınları, 2001, s.384

⁹⁶ Oren, Michael B. ‘‘Power, Faith, and Fantasy: America in the Middle East 1776 to the Present’’. 1. Basım. London: Norton, 2008, s. 328

kamuoyunun önünde serdiklerini ve bu yalanı bahane ederek Türk limanlarına Amerikan savaş gemileri gönderilmesini istediklerini” söyledi⁹⁷.

“Geçmişte ayaklanmaların bastırıldığını, fakat Ermenilerin Hıristiyan oldukları için değil, isyan ettikleri için Fransa, İngiltere ve Rusya’nın desteğiyle Osmanlı Devlet’ini zayıflatmak istedikleri için cezalandırıldığını” belirtti. Demecinde, Osmanlı İmparatorluğu’nu suçlayan haberlere yer veren Amerikan basınını da eleştiren büyükelçi Ahmet Rüstem Bey, kimsenin Ermeni olayları konusunda Babıâli’yi suçlamaya hakkı olmadığını, “eğer zenciler Japonlarla işbirliği yaparak ABD’yi işgal etmeye kalkışırsa, Washington’un tutumu ne olur?” sorusuyla göstermeye çalıştı⁹⁸.

Ahmet Paşanın sorusu cevapsızda kalsa Osmanlının Ermenileri devletin bekası için tehdit unsuru olarak gördüğü ortadadır. Ermenistan’ın Osmanlı içinde paralel yapılanma tavırlarına giriştiği ve en sonunda terörizme sığındığı uluslararası ülkeler tarafından da bilinmesine karşın dünya hala bunu anlamamakta inat etmektedir. Türkiye’nin yükselmesini istemeyen politikalar barış söylemlerine karşın konuştukları kadar barışı istememektedirler.

“2 Kasım 1914’te Rusya; 5 Kasım 1914’te de Fransa, Osmanlı İmparatorluğu’na savaş ilan etti”⁹⁹. Bu savaşın gelişimi ve Osmanlı İmparatorluğunun savaşa girmesi hakkında tarihçiler hala bir fikir birliğinde değildir. Çünkü hediye edilen savaş gemilerinin Osmanlı iradesi dışında faaliyete giriştiği düşünülmektedir. Osmanlının içinde bulunan azınlıkların Osmanlı için bir güç kaynağı olması yanında en büyük zayıflığı olduğu batılı ülkelere bilinmekteydi. Sonucu tartışmalı olsa da Osmanlı İmparatorluğu savaşa girmiştir.

⁹⁷ Şimşir, a.g.e., s.130

⁹⁸ Şimşir, a.g.e., s. 130

⁹⁹ A. Haluk Ülman, “I. Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Savaş”, 3. Basım, Ankara: İmge Kitabevi, 2002, s. 321

I. Dünya Savaşı'nda, Osmanlı askeri olarak düşmanla savaşan veya önemli hizmetlerde çalışan Ermeniler de bulunmasına rağmen, bunların büyük bir kısmı cephe düşmanla birlikte Türker'e karşı savaşmış, cephe gerisinde de kadın, çocuk, yaşlı ayrımı yapmaksızın katliam politikası izlemişler, yüzbinlerce Müslüman'ın yaşam hakkını gasp ederek yurdu bir harabe haline çevirmişlerdir.

Devletin bunları yatıştırmak ve durdurmak için aldığı tedbirler istismar edilmiş ve İtilaf Devletleri'nin de tahrik ve vaatleriyle Ermeniler, bin yıl refah içinde yaşadıkları ülkeyi parçalamaya başlamışlardır¹⁰⁰.

19. yüzyılın başlarından itibaren Rusya'da yerleşik olan Ermeniler, üniversitelerde okuma ve öğretmenlik yapabilme hakkına sahipti. Bu çerçevede Kazan Üniversitesi ve Petersburg Üniversiteleri'nde Ermeni Dili ve Edebiyatı fakültesi açılmıştır. 20.yüzyılın başlarında ise Ermeniler kendi dergilerini yayınlamaya başlamıştır.

Yukarıda belirtilen haklar yüzünden Ermeniler Rusya'yı adeta tabulaştırmış ve kendilerinin kurtarıcısı gibi görmüştür, bu aldatmacaya kanarak Rus ordusuna katılmış Osmanlı ve İran'a karşı savaşmıştır¹⁰¹.

Devletin bunları yatıştırmak ve durdurmak için aldığı tedbirler istismar edilmiş ve İtilaf Devletleri'nin de tahrik ve vaatleriyle Ermeniler, bin yıl refah ve huzur içinde yaşadıkları ülkeyi parçalamaya başlamışlardır. Ve bunu yaparken suçluluk psikolojisine girmeleri beklenirken faaliyetlerine arttırarak devam etmişlerdir¹⁰².

Bu olaylar çerçevesinde Rusya-Ermenistan ilişkileri uzun bir döneme denk gelmektedir. "Çarlık Rusya'sı, Gürcülere ve Azerbaycan Türklerine güvenmediği için Rusya'nın güneyini koruyacak toplum olarak Ermenileri müttefiki olarak seçmişlerdir. 1. Dünya

¹⁰⁰ Hüsamettin Yıldırım, "Ermeni İddiaları ve Gerçekler", Sistem Ofset Yayınları, Ankara, 2000, s. 7

¹⁰¹ Vardan Parsamyan, "İstoriya Armyanskogo Naruda 1801-1900", Erivan, Haystan Yayınevi, 1972,s. 64

¹⁰² Yıldırım, a.g.e., s.7

Savaşı'nda 1918'de bağımsız bir devlet olma olanağını bulan Ermeniler, 1922'de Kafkasya Federasyonu'na, 1936'da da SSCB'ye üye olmuştur''¹⁰³.

I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan barış antlaşmalarında insan haklarının korunmasına dönük çalışmalar hissedilebilmektedir. Ancak devletler bu konuyu daha çok azınlıkların korunması açısından ele almışlardır ve yaptıkları açıklamalarla kendi topraklarında kalan azınlıklara ne türlü haklar ve garantiler sağlayacaklarını ifade etmişlerdir¹⁰⁴

I. Dünya Savaşı devam ederken Fransa Çukurova bölgesinin kendisine bırakılması konusunda İngiltere ile anlaşmıştır. 'İngiltere ve Fransa arasında imzalanan gizli Sykes-Picot Antlaşması'na göre; İngiltere Fransa'ya Musul petrollerini, Çukurova'yı bırakıyor, Fransa'da Filistin'i İngilizlere terk ediyordu. Bu antlaşmaya katılan Ermeni delegesi Bogos Nubar, Fransız ordusunun emir ve komutasında Ermeni gönüllü askerlerinden oluşacak olan Doğu Lejyonunun kurulmasını, buna karşılık Fransa da Ermeni gönüllülerin Avrupa cephesinde çarpışmamasını, müttefikler galip gelince Çukurova'da Ermenilerin bağımsızlığını tanıyacağını kabul etmiştir. Bu antlaşma üzerine Kahire'deki Ermeni gönüllülerini eğitmek üzere Albay Romieu komutasındaki Fransız heyeti Kasım 1916'da Kahire'ye gitmiş, ayrıca üç bin Ermeni gönüllü Kıbrıs'ta askeri eğitim görmüştür''¹⁰⁵

¹⁰³ www.eurasia.ru/country.cgi?id=2 (Erişim Tarihi 23.02.2015)

¹⁰⁴ İlyas Doğan, "**Devletler Hukuku**", Ankara, Seçkin, 2008,s.330

¹⁰⁵ Zafer Özkan, **Tarihsel Akis içerisinde Terörden Politikaya Ermeni Meselesi**, Er Ofset San.ve Tic. A.S,İstanbul, 2001, s.53

2.1.1.Ermeni Çeteler ve Komiteler

Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok cephede savaşmasını kazanç olarak düşünen Ermeni çeteleri ve komiteleri ise faaliyetlerine tüm çabalarıyla devam ediyorlardı. İmparatorluğun bu durumdan büyük zarar gördüğünü düşünen üst düzey Osmanlı yöneticileri ise bunu engellemek için kapsamlı önlemler almak için fikir birliği aldılar. Osmanlı Dâhiliye Nezareti'nin Sadarete gönderdiği 26 Mayıs 1915 tarihli tezkeresinde alınacak önlemler şu şekilde belirtildi:

“Savaş yörelerine yakın olan yerlerde oturan Ermenilerin bir kısmı ordunun harekâtını zorlaştırır davranışlarda bulunmakta, halka saldırmakta ve isyancılara yataklık etmektedirler. Bu yüzden, Van, Bitlis, Erzurum vilayetleriyle, Adana, Mersin, Osmaniye ve Kozan kazaları, Maraş'ın merkezi dışında Maraş mutasarrıflığında, Halep vilayetinde, İskenderun, Antakya kazalarında oturan Ermenilerin yerleri değiştirilecektir. Bunlar, Musul ve Zor mutasarrıflıklarının Van vilayetiyle bitişik kuzey kısımlarına, Halep vilayetinin doğu ve güneydoğusuna ve Suriye vilayetinin doğusuna nakledileceklerdir.”¹⁰⁶

Bir yandan komiteler, diğer taraftan da içerideki ve dışarıdaki kiliseler, bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması için bundan daha iyi bir bahane bulunamayacağı kanaatine varmışlardır¹⁰⁷. Dünya Savaşı bahanesini ele alarak Osmanlıya karşı güçlerin sömürülerine aldanıp bahanelerini uygulamaya geçirmişlerdir.

Bu amaçla daha 1914 Haziran'ında Erzurum'da yapılan kongresinde Taşnaksutyun; İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Hıristiyan unsurlara ve özellikle Ermenilere karşı

¹⁰⁶ Nurşen Mazıcı. Uluslararası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni 1878 -1920. 2. Basım. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2005s:102

¹⁰⁷ Süslü, a.g.e.,s.64

eskiden beri takip ettiği iktisadi, sosyal ve idari politika ve ıslahatı uygulama konusundaki tavrını bahane ederek İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet etmeye, onun siyasi programını tenkit etmeye, kendisine ve teşkilatına karşı şiddetle mücadele etmeye karar vermiştir.¹⁰⁸

Ermenilerin çoğunluğunun bulunduğu Türkiye Ermenileri ve onların yaşadıkları yerler, vatanımızın en geniş topraklarıdır. Davamız, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesiyle bir hak durumuna gelmiş ve diğer devletler tarafından da tanınmıştır. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması nedeniyle, parçalanması söz konusu olduğundan, aşağıdaki hususları gerçekleştirmek tarihi bir zorunluluk olmuştur¹⁰⁹:

‘‘A. Ermeni komitecileri bütün çabalarını Ermeni davası için harcayacaklardır.

B. Bu duruma göre ihtilalin uğraşı sahası Türkiye’de yaşayan Ermenilerin sahası olacaktır.

C. Ermenilerin geleceklerini Osmanlı Devleti’nin kaderinden ayırmak gerekeceğinden Ermenilerin ilk amacının koşulu Ermeni bağımsızlığıdır.’’

Ermeni çeteler Anadolu’da katliam girişiminde bulunmuşlar ve milleti sadık olarak üzerlerine düşen görevlerini bu şekilde yerine getirmişlerdir.

2.1.2. Anadolu’daki Ermenilerin 1. Dünya Savaşı Sırasındaki Aktiviteleri

Savaş öncesi Rusya’nın ve Ermeni Komiteleriyle, kilise okulları ve çetelerin yürüttükleri propaganda, teşkilatlanma ve silahlanma faaliyetleri, savaş başlar başlamaz hemen

¹⁰⁸ Uras, a.g.e., s.579

¹⁰⁹ Uras, a.g.e., s.579

uygulamaya konulmuştur. Bu amaçla Kafkaslar 'da toplanan gönüllü subaylarına siyasi sebeplerle Rus Hükümeti tarafından Sibiryaya sürülmüş 180 bin Ermeni'yle, Osmanlı Devleti'nden birçok kişi katılmıştır. Bunların en faal reisleri ise savaş başlarında ‘‘ Rusya'ya kaçan ve Armen Garo takma adını kullanan Osmanlı Erzurum Mebusu Krakin Pastırmacıyan, Antratik (General), ZangezoruŞabaşOrbelyan, Yüzbaşı Melik, Karabağlı Avan Han (General), Tarahanof Kardeşler, Atabekof, Monuşak Kadın, ArkepiskoposManuçaryan, Doktor Paşayan, Sarkis Parsehyan, Şahrikyan, Hajuk, Hraç, Zohrap, Murad (HamparsumBoyacıyan) Osmanlı Van Mebusu ve Taşnaksutyun yetkililerinden V. Papazyan’’ idi¹¹⁰.

2.1.3.Ermeni Gönüllülerinin Faaliyetleri

İlk kışkırtmalar Ayastefanos Antlaşması ile eline geçirdiği büyük fırsatı Berlin Konferansı ile kaybeden Rusya'dan gelmeye başlamış, Rusların bu tutumu İngiliz ve Fransızları, Ermenilerle daha çok ilgilenmeye sevk etmiştir. Doğu Anadolu'daki İngiliz Konsolosluklarının sayısı hızla artmış, ayrıca bölgeye çok sayıda Protestan misyonerler gönderilmiştir. Bu kışkırtmalar sonucunda Doğu Anadolu'da 1880'den itibaren çeşitli Ermeni komiteleri kurulmaya başlamıştır. Ermenileri Osmanlı Devletine karşı ayaklandıran komitelerin temelini daha önce kurulmuş olan Ermeni hayır cemiyetleri oluşturmuştur¹¹¹.

Bunların başlangıçtaki faaliyetleri Doğu Anadolu bölgesinde okullar açmak ve buradaki Ermenileri aydınlatmaktı. Bu sebeple Ermeni derneklerinin yaptığı faaliyetler, Osmanlı

¹¹⁰ Uras ,a.g.e., s.591

¹¹¹ Halaçoğlu, a.g.e., s.18

Devleti tarafından tehlikeli sayılmadığı için rahat bir ortamda çalışma fırsatı bulmuşlardır¹¹².

Savaşın başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti açısından üç gruh ortaya çıkmış ve bunlar kendi adlarına savaştan karlı çıkmaya çalışmışlardır. Bunlardan birincisi Ermenilerdir. Ermeniler Türk, Rus ve İran hâkimiyetinden kurtularak bağımsız yeni bir devlet kurma çabası içerisine girmişlerdir. İtilaf Devletleri ise hem içeriden hem de dışarıdan Ermenileri silahlandırıp onlara bağımsızlık vaatleri vererek Osmanlı Devleti'ni parçalama adına kışkırtmaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti ise bu döneme kadar uygulamaya çalıştığı ıslahat çalışmalarından vazgeçerek Ermeniler 'in başlatmış olduğu terör hareketlerinden halkı koruma ve Ermenilere yönelik nakil faaliyetlerine girişmiştir¹¹³

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi kesinleşince, Enver ve Talat Paşalar Ermeni Patriğinin de dâhil olduğu Ermeni cemaatleri liderlerine “Ermenilerin Osmanlı Devletine sadık kalmaları, askerlik görevlerini yapmaları” yönünde telkinlerde bulundular. Taşnak liderleri ise Enver ve Talat Paşalarla olan bireysel ilişkilerine güvenerek ülkeyi yöneten kilit kadroyu Ermenilerin de ortağı olduğu ata topraklarını birlikte korumaya kararlı olduklarına inandırmaktaydılar. Ancak bu tutumun samimi olmadığı ve Ermenilerin Osmanlı Devleti'nin dâhil olduğu İttifak mihverinden çok İtilaf Devletlerine yakınlık duydukları görülmekteydi. 1914 sonbaharında eski bir Osmanlı parlamentosu üyesinin de dâhil olduğu pek çok yerli Ermeni, Kafkasya'da Rus askeri makamları ile işbirliğinde bulunmak için yurtdışına kaçtılar¹¹⁴

1914 Haziran'ında Erzurum'da yapılan kongresinde Taşnaksutyun; İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Hıristiyan unsurlara ve özellikle Ermenilere karşı eskiden beri takip ettiği iktisadi, sosyal ve idari politika ve ıslahatı uygulama konusundaki tavrını bahane ederek

¹¹² Halaçoğlu, a.g.e., s.18

¹¹³ Süslü, a.g.e., s.64

¹¹⁴ Richard Hovannisian; “**Armenia on the Road to Independence**”, University of California Press, 1967, s.42

İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet etmeye, onun siyasi programını tenkit etmeye, kendisine ve teşkilatına karşı şiddetle mücadele etmeye karar vermiştir¹¹⁵.

Bu arada Ermeni komiteleri Osmanlı topraklarındaki şubelerine şu talimatı vermişlerdir: “Rus Ordusu huduttan ilerler ve Osmanlı askerleri çekilirse, her tarafta birden eldeki vesait ile kıyam olunacak. Osmanlı Ordusu iki ateş arasında bırakılacak, mebni ve müessesatı-ı emiriyye bombalarla berhava edilecek, yakılacak, hükümetin kuvveti dâhilde işgal olunacak, levazım kabileleri örülecek. Bilakis Osmanlı Ordusu ilerlerse, Ermeni askerleri silahlarıyla Ruslara iltica edecek ve kıtalarından firarla çeteler teşkil edeceklerdir”¹¹⁶.

¹¹⁵ Uras, a.g.e., s.579

¹¹⁶ Uras, a.g.e., s.579

BÖLÜM 3: TEHCİR KANUNU

3.1 Ermeni Sorununa Çözüm Arayışı ve Tehcir Kararı

Ermeni isyanlarının nedeni, ne sefalet ne ıslahat ne de baskıya tâbi tutuldukları iddiasıdır. İsyanların nedeni batılılar ile Rusya'nın, Ermeni komiteleri ve kilisesi aracılığıyla Rusya ile işbirliği hâlinde, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak istemeleridir. Osmanlı Devleti ise bu isyanlar karşısında, her devletin yapacağını yapmış ve isyan eden asilerin üzerine kuvvet göndermiştir. Bu zamana kadar çıkmış isyanlarda Osmanlı Devletinin Ermenilerin sadece teröre bulaşmış olanlarıyla mücadele ettiği görülmektedir¹¹⁷.

Bu mücadeleler, bütün Batılı ülkelerin diplomatlarınca da yakından takip edilir olmasına rağmen, devlet adamlarına suikast tertip eden isyan çıkaran ve bombalamalarda bulunan Ermeni örgütlerine karşı menfi yönde bir tavır takınılmaması, buna karşılık ıslahat için sürekli baskı uygulanması, bu örgütlerin faaliyetlerinin bu devletler tarafından desteklendiğini veya en azından sempati ile bakıldığını ortaya koymaktadır¹¹⁸.

Buna rağmen Rus yazarlar, kaleme aldıkları her yazıda Osmanlı Devleti'nin Ermenilere karşı uyguladığı politikaları eleştiriyor ve daha da ileri giderek Osmanlı Devleti'ni "soykırım" yapmakla suçluyorlardı. Bu iddialarda bulunan yazarlar Ermeniler tarafından

¹¹⁷ Halaçoğlu, a.g.e., s:20

¹¹⁸ Halaçoğlu, a.g.e., s:20

1878 yılında kurulan Kara Hac Cemiyeti'nin, 1881 yılında kurulan Anavatan Müdafileri Derneği'nin 1885'te kurulan Armenakan Partisi'nin, 1887'de kurulan Hıncak Örgütü'nün ve 1890 yılında kurulan Tasnaksutyun'un hangi amaçlarla kurulduğunu göz ardı ediyorlardı. Bu örgütler tamamen terör odaklı örgütler idi ve terör örgütleri sivil halka zarar vermek, masum insanları şiddete maruz bırakmak için kurulurlardı. Bu örgütler kuruluş beyannamelerinde ve gerçekleştirdikleri eylemlerle günümüz anlamında birer terör örgütü olduklarını göstermişlerdi¹¹⁹.

Ermenilerin başlattıkları isyanlar, katliamlar ve tahriplerin dışında Rusların bir ay içinde Van, Malazgirt ve Bitlis'i işgali ile sonuçlanmıştır. Dolayısıyla, Rusların her askeri harekâtı, Ermeni isyanlarıyla hedefine ulaşmaktadır. Van örneği, Türk ordusunun daima arkadan vurulacağını ve ihanete uğrayacağını açıkça göstermiştir. Bu durumda, hükümet ülkenin muhtelif bölgelerinde yaşayan Ermenilerin, Zorunlu Sevk uygulamasına karar vermek zorunda kalmıştır. Ermeni çetelerinin bu tür zulüm ve eylemleri sürerken, güvenlik kuvvetleri tarafından Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde yapılan aramalarda pek çok silâh ve cephane ele geçirilmiştir. Hatta ele geçirilen silahların çokluğu Müslüman halkı hayrete düşürmüş, müthiş bir katliamdan kurtulduklarına inandırmıştır¹²⁰.

Ancak Osmanlı Hükümetinin, Zorunlu Sevk ve iskân Kararından yaklaşık bir ay önce aldığı başka bir karar daha bulunmaktadır. Buna göre hükümet, nihayet, seferberliğin ilanından dokuz ay sonra, 24 Nisan 1915'de, 14 valilik ve 10 mutasarrıflığa bir emirname göndermiş ve ülkenin birçok yerinde isyanlar çıkaran, Rus ordusuna gönüllü alaylar oluşturan, Osmanlı ordusunu arkadan tehdit eden ve Osmanlı Devleti aleyhine

¹¹⁹ Halaçoğlu, a.g.e., s.25-26

¹²⁰ Hasan Babacan, "Ermeni Tehcirini Hazırlayan Faktörler ve Tehcir", Bal, İdris Çufalı, Mustafa (der), "Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri", Nobel ,2003,s:303

her türlü faaliyetin içinde yer alan bütün Ermeni siyasî teşekküllerinin dağıtılmasını istemiştir¹²¹.

İçişleri Bakanlığı'nın 24 Nisan 1915 (11 Nisan 1331) tarihli bu talimatı üzerine özellikle Hınçak, Taşnak ve benzeri komitelerin bütün şubelerinin kapatılması ve buralardaki evrak ve vesikaların, imha edilmelerine imkân vermeden el konulması, komitelere mensup kişilerin ve zararlı faaliyetleri bilinen Ermenilerin tutuklanmaları da istenmiştir. Böylece 82.880 Ermeni'nin yaşadığı İstanbul'da, 2.345 Ermeni tutuklanmıştır. Bunu diğer bölgelerdeki tutuklamalar takip etmiştir. Hükümetin bir ay boyunca aldığı tedbirlere rağmen Ermenilerin tavrında bir değişiklik görülmeyince son çare olarak tehcire başvurulmuştur. Bu tedbirlerin 1'nci Dünya Savaşından o güne kadar yapılan eylemlere karşı alınmış olduğu: o zamanki koşullara göre yasadışı, gereksiz veya mesnetsiz olduklarının söylenemeyeceği açıktır¹²².

Bu kanun herkesin kullandığı Wikipedia'da şu ifadelerle bilinçsizce kullanılmaktadır;

‘Ermeni aydınların sürgünü, Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı içerisinde iken başkent İstanbul'daki Ermeni toplumunun önde gelen insanları tutuklandı ve tehcir edildi. Tutuklular, 24 Nisan 1915 tarihinde Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın emriyle Ankara yakınlarındaki iki merkeze taşındı. 27 Mayıs 1915 tarihinde Tehcir Kanunu'nun kabulü ile birlikte daha sonra sürdürülen bu aydınların çoğu öldürüldü. 24 Nisan, Ermeni tehcirinin başlangıç günü olarak kabul edilmekte ve Ermenistan'da ve Ermeni toplulukları tarafından "Ermeni Soykırımını Anma Günü" olarak anılmaktadır'¹²³.

¹²¹ Babacan, a.g.e., s.303

¹²² Sabahattin Özel, “**Türk Ermeni İlişkileri ve Ermeni Sorununa Bir Bakış**”
<http://tarihimiz.sitemynet.com/tarihimiz/id4.htm>

¹²³ http://tr.wikipedia.org/wiki/1915%27te_Ermeni_ayd%C4%B1nlar%C4%B1n_s%C3%BCrg%C3%BCn%C3%BC (Erişim Tarihi: 16.01.2015)

Aslında gerçeği saptırmaktan başka bir amaca hizmet etmeyen bu açıklama tamamen taraf tutma eğilimine giren kişilerin tanımından başka bir şey ifade etmemektedir.

Öteden beri teşkilatlanma ve silahlanmalarını Osmanlı Devleti sınırları dışında ve içinde, Batılı Devletlerin maddi ve manevi desteğinde sürdürmüş olan Ermeniler, I. Dünya Savaşı başlar başlamaz fiili hareketlerini yoğunlaştırmışlardır. Bir taraftan Osmanlı Ermeni Milletvekilleri ve devlet kademesindeki diğer yetkililer, Patrikhane, kilise papazları ve yabancı konsolosluk mensupları gizliden gizliye bu faaliyetleri yönetirken, diğer taraftan da komiteciler, bunların teşkil ettikleri içeride diğer çeteler, dışarıdaki gönüllü alayları, öğretmenler, papazlar, ticaret ve sanayi erbabı ve Ermeni halkının önemli bir kısmı da harekâtı gerçekleştirmişlerdir¹²⁴.

Ermeni komitelerin faaliyetleri ve isyanlar büyük boyutlara ulaşmıştı. 24 Nisan 1915 tarihinde Dâhiliye Nezaretince Ermeni Komite merkezlerinin kapatılması, elebaşlarının tutuklanması ve her türlü belgelerine el konulması kararı alındı. Bu karar üzerine devlet aleyhine faaliyette bulunmak suçundan İstanbul'da 2345 Ermeni tutuklanmıştır Ermenilerin her yıl "Soykırım" iddialarıyla kutladıkları 24 Nisan günü bu emrin yayınlandığı gündür. Bu karardan sonra Ermeni mezalimi azalacak yerde daha da artmıştır. Bu durumda hükümet, önlem almak zorunluluğunu duydu. Gerekli görülecek tehlikeli kişilerin, toplu halde veya ferden, başka bölgelere zorunlu olarak gönderilmesi veya göç etmesi sağlanacaktı. Tehcir kanunu bu gaye ile çıkarılmıştır. Tehcir Kanunu 14 Mayıs 1915'de yürürlüğe girmiştir¹²⁵

Kanun, seferde halk tarafından herhangi bir şekilde hükümet emirlerine, vatan savunması ve güvenliğinin korunması ile ilgili icraata karşı gelenlerin ve silahlı saldırıda bulunanların yetkililerce savaş bölgesi dışına nakledilebilmelerini düzenliyordu. Kanun,

¹²⁴ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı, İstanbul 1973, s.12-21

¹²⁵ Mehmet Hocaoğlu; **Arşiv Belgeleriyle Tarihte Ermeni Meselesi ve Ermeniler**, Er-tu Matbaası, İstanbul 1976 ,s:648

sadece Ermenilere uygulanmak için çıkartılmamıştır, kanun metninde bir tek "Ermeni" sözcüğü de yoktur. Kanun, sayılan suçları işleyen ve yine sayılan davranışlarda bulunanlar için çıkartılmıştır. Mecburi göç, ülkenin bütün kesiminde uygulanmamıştır. Eğer kanun, Ermenilerin iddia ettikleri gibi Anadolu'daki tüm Ermenilere uygulansaydı Tehcir Kanunu'ndan sonraki olaylar olmazdı¹²⁶.

1 Haziran1915 tarihinden sonra yer değiştirme kanunu olarak uygulanan Tehcir aslında saldırgan tutumun sürmesi sonucu uygulanmıştır.

Yakıp yıkan çetecilerin halka zarar vermemesi ve sakince yaşayan insanların saldırıya maruz kalmaması için yapılan bir önlemdir.

Dünya Savaşı sürerken halkının güvenliğini tesis eden bu uygulama aslında güvenlik gerekçesiyle yapılmış bir uygulamadır.

Hatta hasta, özürlü ve devletine sadık kalan bankacı, subay, görevli hiçbir Ermeni vatandaş zorunlu göçe tabi tutulmamıştır.

Van Bitlis, Erzurum'dan ıkarılan Ermeniler güney ve batı ya gönderilmiş, bu göç sırasında ise kimse ölmemiştir.

Batılı istatistikçilerin o dönemde ortaya koyduğu ‘Ermeni nüfusunun tamamı 1,2 milyon civarındayken Tehcir sırasında soykırım yapıldığını iddia edenlerin "1,5 milyon kişi katledildi" yalan ve yanılgısını göstermektedir

Yer değiştirme sırasında soykırım maksadı ile Osmanlı ordusu tarafından öldürülen tek bir ermeni vatandaşının olduğu tarihin hiçbir kesitinde yoktur

Öldüğü iddia edilenlerde isyana kalkışan etecilerdir

Yer değiştirmeye tabi tutulan nüfus; 82,800 İstanbul, 60.100 Bursa, 4548'i Kütahya ve 20,237 si Aydın olmak üzere Toplam 167,778 kişidir.

¹²⁶ Hocaoğlu, a.g.e., s.648

Tüm bu göçler sırasında yabancı diplomatik gözlemciler bulunmuştur. Ve usulüne uygun yapılmıştır.

Amerika'nın Mersin Konsolosu Edward Natan'ın 30 Ağustos 1915 de Amerikan Büyükelçisine gönderdiği raporda, Tarsus'tan Adana'ya kadar olan güzergâhın Ermenilerle dolu olduğunu; Kalabalığın olağan sıkıntılar yaratmasına rağmen Hükümetin son derece intizamlı tutumu sayesinde şiddet ve düzensizlik olmadığını yoksullara yardım edildiğini raporunda belirtmiştir.

Tehcir kanununun asıl metinleri incelenecek olursa şu sonuçlara ulaşıla bilir;

"Madde: 1- Vakit seferde ordu ve kolordu ve fıkra kumandanları ve bunların vekilleri ve müstahkem mevki kumandanları ahali tarafından herhangi bir suretle ev amir-i hükümete ve müdafaa-i memlekete ve muhafaza-i asayişe mütallik icraat ve tertibata karşı muhalefet ve silahla tecavüz ve mukavemet görürlerse, derekap Kuvayı askeriye ile şiddetli surette tahribat yapmağa ve tecavüz ve mukavemeti esasından imha etmeğe mezun ve mecburdur. ‘’

Birinci maddeden de anlaşıla bileceği gibi askerlerin müdahale edebileceği alanlar kısıtlıdır. Eğer kanuna münhasır olarak sevk edilenler dirlik dâhinde isyana ve musibete kalkışlırlarsa kolluk kuvvetleri müdahale edeceklerdir. Gerçekleşen durumda böyle olmuştur. Ayrıca ordu, kolordu ve fırka komutanlarına, savaş sırasında Hükümetin emirlerine, ülkenin savunulmasına ve huzurun korunmasına karşı çıkanlara, silahlı saldırı veya direnişte bulunanlara karşı derhal askeri önlem alma, tecavüz ve direniş sırasında isyancıları yok etme yetkisi vermektedir. İkinci madde ise aynı komutanlara, casusluk ve vatana ihanet ettikleri anlaşılan köy ve kasaba halkını, tek tek veya toplu halde başka yerlere sevk ve iskân ettirme yetkisi vermektedir.

Madde:2- Ordu ve müstakil kolordu ve fıkra kumandanları icabatı Askeriyeye casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri kaza ve kasaba ahalsinin Münferiden veya müçtemian diğer mahallere sevk ve iskân ettirebilirler.

Ordunun sevke dâhil edebileceği kişilerde kanunda açıkça belirtilmiş olup devlete karşı gelenlerden başka bir zümreye veya daha önce bahsettiğimiz sitede yer alan gibi aydınlara yönelik bir tepki değildir.

“Madde 3: f1. İş bu kanun tarih-i nesrinden mi ‘teberdir. (yayın tarihinden itibaren yürürlüğe girer)”

“Madde 4: f1. İş bu kanunun mer'iyet-i ahkâmına (hükümlerini yürütmeye) başkumandan vekili ve harbiye nazırı memurdur. Meclis-i umumînin (genel meclisin) içtima'ında (toplantısında) kanuniyeti teklif olunmak üzere iş bu lâyiha-i kanuniyenin (kanun metninin) muvakkaten (geçici olarak) mevki'-i mer'iyete (yürürlük mevkiine) vaz'ini (koyulmasını) ve kavanin-i devlete (devletin kanunlarına) ilâvesini irade eyledim. (emir buyurdum) 13 Receb 1333, 14 Mayıs 1915; Mehmed Reşad Sadrazam Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Mehmed Said Enver”

Üçüncü ve dördüncü madde ise uygulamaya yönelik maddelerdir.

En üst düzeyde yapılan sevkiyattan önceki uyarılar, gerek sevkiyat esnasında sevke tâbi tutulan Ermenilerin hangi niteliklerde oldukları, tehcir edilenlerin iskân bölgelerine sıkıntı çekmeden gitmeleri konusunda alınan tedbirler, tehcir edilenlerin iaşelerinin muhacirin ödeneğinden karşılanması, bunlara daha önceki malları oranında emlâk ve toprak verilmesi, ihtiyacı olanlara ev yapımında yardımcı olunması, çiftçi ve zanaatkârlara tohumluk ve aletler verilmesi, memleketlerinde kalan mallarının değerlerinin komisyonlar tarafından tespit edilerek, sonradan kendilerine verilmek üzere emanet olarak mal sandıklarına gönderilmesi, vb. hususlarda Osmanlı Devleti'nin net yaklaşımı durumu tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktadır.

Osmanlı hükümeti sevk edilen Ermenilerin can güvenliğinin yanı sıra mal ve eşyalarının durumlarını da göz önünde bulundurup, Ermenilerin mağdur olmaması için her türlü tedbiri almıştır. Bu tedbirler 10 Haziran 1915 tarihli talimatnamede belirtilmiş, Ermenilere ait mülk ve arazinin idare şekli hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre, içinde eşya ile terk edilen binalar görevliler tarafından mühürlenerek koruma altına alınmış, bu

eşyaların dökümü, değeri defterlere yazılarak uygun yerlerde sahipleri ayırt edilecek şekilde istif edilmiş ve bu kayıtların aslı yerel hükümet temsilciliğine, onaylı bir sureti de terk edilmiş mallar komisyonuna verilmiştir. Korunması zor, bozulabilecek mallar ve hayvanlar ise açık arttırma ile satılmış, sahibine teslim edilmiştir. Sahibi bilinmeyenler ise bulunduğu köyde emanete alınmıştır¹²⁷.

3.2 Tehcir Kararına Ermeni Tepkileri

“Tehcir: (hicretten) göç ettirme anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Yer değiştirmek anlamı da vardır. Ancak bazı tarihçiler “tehcir” kelimesini “deportation” sürgün edilmek manasında da kullanmışlardır.”¹²⁸.

Tehcir kararı bütün Ermenilere uygulanmamıştır. Katolik ve Protestan mezhebinde bulunan Ermenilerin yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu ordusunda subay ve sıhhiye sınıflarında hizmet gören Ermeniler ile Osmanlı İmparatorluğu Bankası Şubelerinde ve bazı konsolosluklarda çalışan Ermeniler devlete sadık kaldıkları sürece göçe tabi tutulmamıştır. Diğer yandan, hasta, özür, sakat ve yaşlılar ile yetim çocuklar ve dul kadınlar da sevke tabi tutulmamış, yetimhaneler ve köylerde koruma altına alınarak ihtiyaçları devletçe, Göçmen Ödeneğinden karşılanmıştır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun yer değiştirme konusundaki iyi niyetini göstermesi açısından önemlidir¹²⁹.

¹²⁷ Hamza Bektaş , “Ermeni Soykırımı İddiaları ve Gerçekler” , Uludağ, 2001,s.124-125

¹²⁸ Özkan, a.g.e., s.85

¹²⁹ Katrancı, a.g.e., s.34

Sevkin uygulandığı yerler ve genel olarak sevk edilenlerle ilgili durum ise şöyledir: Savaş içerisinde Ruslar ile işbirliği yapılan vilâyetler ve Ermeni terör eylemlerinin yoğunlaştığı illerin Ermeni halkı sevk edilmiştir. Bu uygulama tamamen güvenlik kaygısı ile hareket eden devletin bir tedbiri olarak değerlendirilmelidir. Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeni ayaklanmaları ve Osmanlı İmparatorluğu yönetiminin aldığı karşı tedbirler incelenirken, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dünya savaşının içinde olduğu, seferberlik ilan edildiği; Ermeni unsurların, casusluk, silahlı ayaklanma, Osmanlı İmparatorluğu'nun, başta devletin bekası olmak üzere, devletler hukukuna ve hayati ulusal güvenlik ihtiyaçlarına uygun, gerekli ve ölçülü tedbirleri aldığı ve uygulamaya çalıştığı unutulmamalıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yaptığı işlem, hukukî bakımdan sınır dışı etme mahiyetinde değildir, sadece ülke içi nakildir. Devletin içinde bulunduğu durum ve ülke bütünlüğü, ulusal güvenlik ihtiyaçları gibi konulardan dolayı bu önlemler zorunlu hale gelmiştir¹³⁰.

1915 yılı, Ermenilik için felaketli yılların başlangıcı oldu. Osmanlı Hükümeti'nin aldığı tehcir kararı ve Rusya'nın Ermenilere karşı politikasını değişmesi, Rus safında yer alan Ermenileri çıldırtmış, Ermeniler katliam ve yağmalara girişmişlerdi. Ermenilerle ilgili olarak genel şikâyetler üzerine Rus hükümeti, Ermeni gönüllü birliklerini dağıtarak yedi Ermeni taburu kurmuş, böylece Ermeni gönüllülerinin faaliyetlerini kısıtlamıştı. Bunun üzerine Ecmiyazin Katolikos'u Keork, Rus Kafkas Genel Velisi Nicolas Niakolayevic'e başvurarak Ermenilerin haklarının savunulmasını istemişti. Vali ise Katolikos'u sert bir dille uyararak, Rusya'da bir Ermeni sorunu olmadığını belirtmiştir. Katolikos artık Rusların Ermenisiz bir Ermenistan siyasetini izlediğini ve bağımsız bir Ermenistan için Rusya'dan yardım bekleyen Ermenilerin bir kez daha Rusya'nın çıkarlarına alet edildiklerini anlamıştı¹³¹.

¹³⁰ Katrancı, a.g.e., s.34

¹³¹ Uras, a.g.e., s.625-630

BÖLÜM 4 TEHCİRİN UYGULANMASI

4.1. Anadolu'da Tehcir Uygulamaları

27 Mayıs 1915 tarihli yer değiştirme kanunu ve bu kanuna dayalı olarak çıkarılan emirler çerçevesinde; Erzurum, Van ve Bitlis vilâyetlerinden ıkarılan Ermeniler, Musul'un güney kısmı, Zor ve Urfa sancağına; Adana, Halep, Maraş civarından ıkarılan Ermeniler ise Suriye'nin doğu kısmı ile Halep'in doğu ve güneydoğusuna nakledilmişlerdir. Bu arada, Ermenilerin sıkça dile getirdiği gibi yer değiştirme sırasında 1,5 milyon Ermeni ölmemiştir. Osmanlı istatistikleri; Birinci Dünya Savaşı döneminde, Osmanlı topraklarında yasayan Ermenilerin nüfusunun en fazla 1.250.000 civarında olduğunu göstermektedir. Ne kadar Ermeni'nin yer değiştirme uygulaması çerçevesinde buldukları yerden çıkarıldığı ve ne kadarının sağ salim yeni yerleşim bölgelerine ulaştığı da belgeleriyle ortadadır. Osmanlı Devleti'nin son nüfus istatistiği, 1914 yılında yapılmıřtır¹³². Buna göre ‘‘Ermeni nüfusu 1.161.619'dur. Yer değiştirmeye tabi tutulmayan nüfus; 82.880'i İstanbul, 60.119'u Bursa'da. 4.548'i Kütahya Sancağı ve 20.237'si Aydın vilâyetinde olmak üzere toplam 167.778'dir.’’ Ermenilerin yer değiştirme uygulaması büyük bir disiplin içinde yapılmıştır. Böylece, yer değiştirme sırasında sözde soykırım maksadıyla Osmanlı ordusu tarafından öldürülen bir tek Ermeni yoktur. Ayrıca, Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerinden yer değiştirmeye tabi tutulan Ermenilerin sayıları ile yeni yerleşim merkezlerine ulaşanların sayılarının

¹³² www.yayim.meb.gov.tr/dergiler/sayi38/kantarci-1.htm (Erişim Tarihi: 09.01.2015)

birbirini tutması, yer değiştirme sırasında herhangi bir katliam olayının olmadığını da ispat etmektedir. Öte yandan, Osmanlı Devleti yer değiştirme uygulamasına tabi tuttuğu Ermenilerin nakli sırasında, ağır savaş şartlarına rağmen olağanüstü gayret göstermiş, bu gayret yabancı diplomatlarca da tespit edilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan birisi, sevk edilen Ermenilerin güvenliği hususudur¹³³.

Hükümet, göçmenlerin iaşesi ve korunmasına yönelik büyük harcamalar yapmıştır. Uygulamaya ait belgelerde hangi il ve ilçelerde hastane kurulduğu, Ermeni çocuklarından yetim kalanlar için hangi binanın ayrıldığına kadar detaylı bilgiler verilmektedir. şayet, Osmanlı Devleti, Ermeni tebaasından kurtulmak isteseydi, bunu savaş koşulları altında rahatlıkla yapabilirdi. Ancak böyle olmamış, yeni bölgelere yerleştirilen Ermeniler sağ salim hayatlarını sürdürürken. Rus ordusu saflarında Türklere karşı çarpışan Ermeniler, savaş şartları gereği ölmüşlerdir. Görüldüğü gibi, yer değiştirme uygulaması genelde başarılı bir sevk ve iskân hareketi olarak gerçekteřmiřtir¹³⁴. Sevk uygulamasının Anadolu yansımaları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo1: Anadolu'da Tehcir Uygulamaları

şehir	Sevk edilen	Kalan
Adana(12)	14.000	15–16.000
Ankara (Merkez)(13)	21.236	733
Aydın(14)	250	-
Birecik(15)	1.200	-
Diyarbakır(16)	20.000	-

¹³³ www.yayim.meb.gov.tr/dergiler/sayi38/kantarci-1.htm (Erişim Tarihi: 08.02.2015)

¹³⁴ www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/tehcir/yankilar.html (Erişim Tarihi: 08.02.2015)

Dört Yol(17)	9.000	-
Erzurum(18)	5.500	-
Eskişehir(19)	7.000	-
Giresun(20)	328	-
Görece	250	-

Tablo1 (Devam): Anadolu'da Tehcir Uygulamaları

Halep(21)	26.064	-
Haymana(22)	60	-
İzmir(23)	256	-
İzmit(24)	58.000	-
Kalacık(25)	257	-
Karahisar sahib(26)	5.769	2.222
Kayseri(27)	45.036	4.911
Keskin	1.169	-
Kırşehir(28)	747	-
Konya(29)	1.900	-
Kütahya(30)	1.400	-
Mamuretülaziz(31)	51.000	4.000
Maraş(32)	-	8.845
Nallıhan	479	-
Ordu	36	-
Perşembe	390	-

Sivas(33)	136.084	6.055
Sungurlu	576	-
Sürmene	290	-
Tirebolu	45	-
Trabzon(34)	3.400	-
Ulubey	30	-
Yozgat(35)	10.916	-
TOPLAM	422.758	32.766

Kaynak ; <http://www.ermenisorumu.gen.tr/turkce/yanitlar/yanit4.html>

Ermeni tehcirine başlamadan önce bölgelerinden geçecek kabilelerin bütün ihtiyaçlarının karşılanması için önlem alınmasını ve yiyecek stoklanmasını istemiştir.

Gıda sağlanması için Göçmen ve Aşiret Yerleştirme Müdürlüğü'ne çeşitli emirler verilmiştir¹³⁵ ;

‘’-İhtiyaçların belirlenmesi ve sağlanması için Göçmen ve Aşiret Yerleştirme Müdürü Şükrü Bey bizzat görevlendirilmiştir.

-Göç ettirilen Ermenilerin taşınması sırasında kabilelerin ihtiyaçlarının karşılanması için Konya'ya 400.000, İzmit sancağına 150.000, Eskişehir sancağına 200.000, Adana vilâyetine 300.000, Halep vilâyetine 300.000, Suriye vilâyetine 100.000, Ankara vilâyetine 300.000(4), Musul vilâyetine de 500.000 kuruş olmak üzere toplam 2.250.000 kuruş tahsis edildiği ‘’belgelerden anlaşılmaktadır.

¹³⁵ Halaçoğlu,age.,s.40

4.2.Tehcir Sırasında İskan Politikası

“24 Nisan 1915 de Doğu cephesinde, Ermeni vatandaşlarının saldırısına uğrayan Osmanlı varlığına karşı yöneltilen faaliyetlerin engellenmesi amacı ile Ermeni komitelerini kapatma, örgüt liderlerini tutuklama kararları alınmıştır. Doğu Anadolu da savaş hattı içerisinde kalan Ermenileri, Güney deki savaş dışı kalan bölgelere sevk etmek için 24 Nisan 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu çıkarılmıştır. Ermeni tarihçi Leon ve Amerikalı tarihçi J. Mc Carty e göre; Osmanlı Hükümeti, Rus silahlarına güvenerek karışıklık çıkartan Ermeni komiteleri karşısında kendi varlığını korumak hakkını kullanmıştır”¹³⁶.

1915 Ermeni sevkıyatı; fiilen ortaya çıkan isyana ve düşman ordusuyla işbirliğine karşı alınan ve o günün şartları içerisinde kaçınılmaz bir tedbirdir¹³⁷. Tehcir diye bilinen kavram ise, sürgün, zor kullanma, soykırım yapmak değildir. Bir yerden başka bir yere göç ettirmek, nakletmek demektir. Yabancı dilde, immigration, emigration olarak ifade edilir.

Yine tehcir kavramını jenocide-soykırım kavramıyla izah etmek aynı hataya düşmek demektir. Sevk ve iskân sırasında meydana gelen kayıpların, eşkıya ve çetelerin saldırıları, hastalık vs. sebeplerden olduğu görülür. Ayrıca bu esnada meydana gelen olumsuzlukların sorumlularını hükümet cezalandırmıştır¹³⁸. Sevk ve iskân işleri son derece hassasiyet ve itina içerisinde yürütülmeye çalışılmıştır.

¹³⁶ Hüsamettin Yıldırım, “**Rus-Türk-Ermeni Münasebetleri**”, Kök Yayınları, Ankara, 1990, s. 8-9.

¹³⁷ Hüsamettin Yıldırım, a.g.e ., s. 8-9.

¹³⁸ Erdal Aydoğan, “**İttihat ve Terakki nin Doğu Politikası**”, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 355; İbrahim Kaya, “**Uluslararası Hukukta Soykırım**”, Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri, Ankara, 2003, C. I, s. 258

9 Aralık 1948 tarihli Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi ne göre soykırım; Bir milleti, etnik, ırkî veya dinî gurubu, gurup niteliğiyle kısmen veya tümüyle, yok etmek kastı ile aşağıdaki fiillerin işlenmesidir:

- ‘a) Gurubun mensuplarını katletmek,
- b) Gurubun mensuplarına ciddî bedensel ve psikolojik zarar vermek,
- c) Gurubun maddî varlığının kısmen veya tamamen yok olmasına yol açacak hayat şartlarına kasten tabi tutmak,
- d) Gurup içinde doğumları önlemek amacıyla önlemler dayatmak,
- e) Gurubun çocuklarını bir başka guruba zorla nakletmek’’¹³⁹

Ermenilerin I. Dünya savaşı sürecinde, sevk ve iskâna tabi tutulmalarının iç ve dış dünyada siyasi etkisi büyük olmuştur. Ancak, Osmanlı Hükümeti böyle bir kararı bir anda almamıştır. Savaşın bütün şiddetiyle sürdüğü bir dönemde, ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik, askeri ve politik problemler karşısında, cephe gerisinde Ermeni terör örgütlerinin aldatmaları, isyanları, casuslukları, eşkıyalıkları, sabotajlarının dayanılmaz boyutlara ulaşması üzerine alınmış bir karardır. Alınan bu kararın sebepleri tarihi gerekçeler arasında önemli yer tutmaktadır¹⁴⁰.

1915 yılına gelindiğinde, planlı ve örgütlü bir şekilde Ermeni komitacıların sebep olduğu olaylar, kaybedilecek zaman kalmadığını göstermiştir. Bu maksatla, Van, Bitlis ve Erzurum vilayetlerindeki Ermenilerin savaş sahasının dışına çıkarılması istenmiştir. Dâhiliye Nezareti 9 Mayıs 1915 (26 Nisan 1331) tarihinde Erzurum, Van ve Bitlis valiliklerine şifre emirler göndererek, bu bölgelerde yaşayan Ermenilerin güneye doğru sevkiyatlarının başlatılması istenmiştir. Ayrıca, Başkomutanlık vekâletine ve ilgili ordu

¹³⁹ İbrahim Kaya, agm., C. I, s. 257; Aydoğan, age., s. 355; “**Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim**”, Yıl 4, S. 38, M.E.B. (Özel Sayı), Ankara, Nisan 2003, s. 166

¹⁴⁰ Aydoğan, a.g.e., s. 356-357.

komutanlıklarına gereken şifre emirler verilmiştir. Sevk edilen Ermenilerin; Halep, Suruç, Rakka, Resulayın, Harran, Deyr-i zor, Müslime gibi yerlere iskânı emredilmiştir.

Bunun üzerine Rusya, Fransa ve İngiltere hükümetleri, 24 Mayıs 1915 de Osmanlı hükümetine bir nota vererek, sevk ve iskânın insanlık ve uygarlığa karşı işlenmiş bir suç olduğunu, bu yeni cinayetlerden dolayı Osmanlı Hükümeti nine sorumlu olacağını vurgulamışlardır. Buna karşılık olarak Osmanlı Hükümeti, ülkelerinde yaşananların asıl sorumlularının kendileri olduklarını bu devletlere söyleyerek, bundan dolayı Osmanlı devletinin hiçbir devlete hesap vermek zorunda olmadığını, İngiliz ve Fransız deniz kuvvetlerinin Çanakkale de hastaneleri topa tutarken, Rusya'nın Kars yöresinde Müslüman ahaliyi Ermenilere kırdırırken, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın insanlıktan bahsetmeye hakları olmadığını vurgulamış ve notaları reddedilmiştir¹⁴¹.

Bu kanun incelendiği zaman, yalnız Ermenilerle ilgili olmadığı, hatta Ermeni isminin dahi zikredilmediği, yalnız isyan edenleri kapsadığı hemen göze çarpmaktadır. Ayrıca ülkede yaşayan Katolik ve Protestan Ermeniler sevkiyattan hariç tutulmuştur. Daha çok kargaşa bölgesinde olan Gregoryan Ermenileri sevk ve iskâna tabi tutulmuşlardır. Hatta göçten kurtulmak için birçok Gregoryan Ermeni Ortodoks mezhebine girmeye çalışmıştır. Üç dine mensup Ermenilerin sadece bir dine mensup olanlarının tehcir edilmesi, Osmanlılarda Ermenilerin tümüne dönük bir ırkçı nefretin bulunmadığını göstermektedir¹⁴².

“Osmanlı Hükümeti, almış olduğu bu kararı düzenli bir şekilde uygulayabilmek için yol güzergâhlarının emniyet ve güvenliğini sağlamak amacıyla devamlı talimatlar ve şifreli

¹⁴¹ Aydoğan, a.g.e., s. 358; Osman Karabıyık, “**Türk-Ermeni Münasebetlerinin Dünü Bugünü**”, İstanbul, 1984, s. 120

¹⁴² Aktan, a.g.m., s. 23. Aktan, Gündüz; “**Devletler Hukukuna Göre Ermeni Meselesi**”, Türkiye Günlüğü, S. 64, Ankara, Kış 2001, s. 5-30

uyarılarda bulunmuştur. Sevkiyat esnasında yaşanan olumsuzlukları yerinde tespit ve cezalandırmak için Soruşturma Komisyonları kurulmuştur. 10 Haziran 1915 de yayınlanan bir talimatname ile göçe tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları mallarını defterlere kaydederek, biri kiliseye biri mahalli idareye verilmesi için Emval-ı Metruke Komisyonu kurulması sağlanmıştır. ‘‘Karar; çocukları, dul kadınları, hastaları ve yaşlıları kapsamıyordu. Sadece silahlı ve savaşabilecek Ermenileri kapsamaktaydı¹⁴³.

Dönemin Osmanlı Hükümeti nin Ermeni vatandaşları yok etme kastının bulunmadığının açık bir kanıtı da, sevk sırasında Ermenilere saldıran çetelerle, Ermenilerin durumundan yararlananların Divan-ı Harp e sevk edilerek cezalandırılmalarıdır. 1918 yılına, yani Mondros Mütarekesi ne kadar bu çerçevede bazı illerden 1397 kişi çeşitli cezalara çarptırılmış ve yarısından çoğu idam edilmiştir¹⁴⁴.

4.3.Osmanlı Devleti’ne Yönelik Muasır Devletlerin Tepkileri

Ruslar ve Ermeniler Van, Trabzon ve Diyarbakır vilayetlerindeki, camii ve türbeleri yıktırılmış, Müslüman kadın ve kızlara tecavüz edilmiş, ihtiyar ve çocuklar evlere doldurulup yakılmıştır. Bitlis, Muş, Erzurum, Erzincan ve Trabzon bölgelerini Ermenilerin yardımı ile ele geçirmelerine rağmen Ruslar, 18 Haziran 1916 tarihinde yapılan bir düzenleme ile Ermeniler aldatılmıştı. Savaş Hakkıyla Zapt Edilen Türkiye Arazilerinin Geçici İdaresi Hakkında Kanun adını taşıyan düzenleme ile Rusya savaş esnasında Osmanlı’dan aldığı yerlerin idaresini genel valiliğe devretmiştir. Düzenlemede, Ermenistan veya Ermeni tabirlerine kesinlikle yer verilmemişti. Bunun yanı sıra Rusların Ermenilere verdikleri vaatleri tutmadığı,1916 yılı boyunca Rusya, İngiltere ve Fransa arasında devam eden Osmanlı Devleti’ni aralarında paylaşma

¹⁴³ Yusuf Halaçoğlu, Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918), Ankara, 2001, s. 52-53

¹⁴⁴ Aktan, a.g.e., s. 20

projelerinde de gün yüzüne çıkmıştır. Bahsi geçen devletler, Osmanlı'yı kendi aralarında planladıkları gibi paylaşmışlar ve bağımsız bir Ermenistan'dan bahsetmemişlerdir¹⁴⁵.

Mudanya Bırakışmasından sonra 28 Ekim 1922'de Lozan'da yapılacak olan konferans için uzlaşan Devletler, Türkiye'ye çağrı göndermişlerdir. Bu konferansın amaçlarından biri de azınlıklar sorununa çare bulmaktır. Bu nedenle Gümrü Anlaşması'na karşın, Türkiye Ermenistan'ı sorunu konferans gündemine getirilmek istenmiştir. Birleşik Ermeni Kurulu ve Sovyet Ermenistan Kurulu, Lozan'a gitmeden önce Fransa ve İngiltere dış işleri bakanlarına birtakım başvurularda bulunmuşlardır. Lozan Konferansı'nda sözde Sevr anlaşmasının uygulanmasının sağlanmasını istemişlerdir. Bunun üzerine, İngiltere, artık herkesin savaştan bıktığını, Uzlaşan Devletlerin Türkiye ile siyasal ve ekonomik anlaşmalarını bozmak pahasına Ermeni sorununu gündeme getirmeye niyetleri olmadığını belirtmişlerdir. Ermeni Sorunu 'nun gündeme getirilmesi için bu kez Fransa'ya başvuran Ermeni kurulu Londra'dan aldıkları yanıtta benzer bir yanıt almışlardır.

Ermeni Birleşik Heyeti, teşebbüslerinde aşağıdaki üç gayeye ulaşmak istiyorlardı:

1. Birleşik ve bağımsız bir Ermenistan'ın gerçekleşmesi
2. Geçici bir çözüm olarak milli Ermeni ocağının kurulması
3. Lozan konferansına kabulleri

Lozan konferansının toplanacağı kesinleşince, bu konferansa yetkili üye olarak Ermeni heyetinin kabulü için heyet adına had isyan tarafından Fransa, İngiltere, İtalya

¹⁴⁵ Selvi, a.g.e., s. 91–92

hükümetlerine mektupla müracaat olmuştur. Ermeni heyeti, ilk müracaatlarında üç devletten de olumlu bir cevap alamamıştır. Büyük gayretler sonucu, Ermeni heyetinin Lozan Konferansında yapılacak olan Azınlıklar Alt Komitesinde dinlenmelerine olanak tanınmış ama müzakerelere katılmalarına müsaade verilmemiştir.

Lozan Konferansı'na Türkiye'den temsilci olarak İsmet Paşa başkanlığında bir kurul gönderilmiştir.12 Aralık 1922 günü İngiliz temsilcisi Lord Curzon'un önerisi ile "Azınlıklar Sorunu" gündeme getirilmiştir.

"Ermeni heyeti aşağıdaki isteklerini İtilaf devletlerine bildirmiştir:

1. Türkiye. Deki azınlıklara; dil, din ve diğer konularda bazı haklar tanınması ve bu Hakların Milletler Cemiyeti tarafında korunması,
2. Hıristiyanların askerlik yapmamalarını, buna karşılık. Bedel. Vermelerini,
3. Mezhep imtiyazlarının korunmasını,
4. Genel af çıkarılmasını,
5. Geçiş hürriyetinin sağlanmasını,
6. Yerlerinden çıkmış olan Ermenilerin toplu olarak geldikleri yerlere dönmelerinin saklanması,
7. Ermenilere Doğu illerinde ve Kilikya'da bir yurt verilmesini istiyorlardı¹⁴⁶.

Bütün bu çabalarına rağmen Ermeni heyeti Konferansa doğrudan dâhil olamamışlardır. Ancak Türk heyetinin bütün itirazlarına rağmen, 12 Aralık 1922'deki Azınlıklar Alt Komitesinde dinlenmeleri Müttefik devletler tarafından kabul edilmiştir.

Bölgede araştırma yapan yabancı kaynakların yorumları ise şu şekildedir;

¹⁴⁶ Ural, a.g.e., 1998;s.365

ABD arşiv raporları arasında bulunan ve Washington'daki İngiliz Büyükelçisi R.C Craigie tarafından Lord Curzon'a 13 Temmuz 1921'de çekilen mesajda şöyle demektedir:

“Yeterli delil oluşturabilecek hiçbir sorun vakit mevcut değildir. Söz konusu raporlar, hiçbir şiddetle, Türkler hakkında Majesteleri Hükümeti'nin halen elinde bulunan bilgilerin takviyesinde yararlı olabilecek delilleri bile ihtiva eder görünmemektedir¹⁴⁷”.

29 Temmuz 1921'de Kralın Londra'daki Hukuk Danışmanları; İngiliz Dışişleri listesindeki kişilere karşı yöneltilen suçlamaların yarı siyasi bir mahiyet taşıdığına ve bu nedenle haklarında savaş suçlusu olarak tutuklanan Türklerden ayrı işlem yapılması gerektiğine karar vermişlerdir.

Ayrıca, "Şimdiye kadar hiçbir şahitten, tutuklular hakkında yapılan suçlamaların doğru olduğunu kanıtlayan bir ifade alınmış değildir. Esasen, herhangi bir şahit bulunup bulunamayacağı da belli değildir; zira Ermenistan gibi uzak ve ulaşılması zor bir ülkede ve özellikle bu kadar uzun bir zaman geçtikten sonra şahit bulunmasının ne ölçüde zor olduğunu belirtmek dahi gereksizdir¹⁴⁸”

4.4.Ermeni Sorunu Başlangıcı ve Devamı

Ermeni sorununa bir süreç ekleyecek olursak tarih sırasına göre şunlardan bahsedilebilir;

-1022: Ermeni topraklarının İmparator II. Basileios tarafından Bizans topraklarına katılması üzerine 40 bin Ermeni Anadolu'ya sürgün edildi.

¹⁴⁷ Yıldırım; a.g.e.,2000,s.38

¹⁴⁸ Yıldırım;a.g.e,2000,s.38

- 1046: Ermeni hanedanları Bizans İmparatoru IX. Konstantin tarafından katledilerek yok edildi.
- 1054: Sultan Tuğrul Bey döneminde Selçuklulara bağlanan Ermenilere özerklik verildi
- 1098: Ermeniler Haçlılarla işbirliği yaptılar.
- 1461: Fatih Sultan Mehmed, Bursa'daki Ermeni Piskoposu Hovakim'i (Ovakim) İstanbul'a getirterek kendisine Patrik unvanını verdi ve Ermenilere birçok haklar tanıdı.
- 1567: Türk matbaasının kurulmasından 160 yıl kadar önce Venedik'te matbaacılık eğitimi görmüş olan Sivaslı Apkar adındaki bir papaza İstanbul'da bir Ermeni matbaası açması için izin verildi.
- 1790: İlk resmi Ermeni Okulu, Amira Miricanyan ve Şnork Mığırđıç tarafından Kumkapı Fıçıcı Sokak'ta kuruldu.
- 1823: Artin Bezciyan adlı Ermeni, Kumkapı'da Bezciyan Okulu'nu kurdu.
- 1824: Patrik Karabet, Ermenice gramer okutan Kumkapı Okulu'nu Patrikhane'nin himayesine aldı.
- 1853: (22 Ekim) Ermeni Maarif Komisyonu kuruldu.
- 1876: Kurulan Mecliste Ermeni milletvekilleri de katıldı.
- 1877: (7 Aralık) Ermeni Milli Meclisi, Ermeni halkının askere yazılarak savaşa katılma kararını aldı.
- 1878: (13 Nisan) İstanbul Ermeni Patriği Nerses, İngiltere Dışışleri Bakanı Salisbury'ye gönderdiği muhtırada, Türklerle beraber yaşayamayacaklarını bildirir.
- 1878: (13 Temmuz) Berlin Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya, Osmanlı Ermenileriyle ilgili 61. madde eklendi.

- 1878: (3 Ağustos) İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury, İstanbul Büyükelçisi Layard'a gönderdiği talimatta, Osmanlı Hükümeti'nin Doğu'da reformlara başlaması gerektiğini bildirdi.
- 1890: (20 Haziran) Erzurum İsyanı ,(Temmuz) Kumkapı Nümayişi ,Birinci Sason İsyanı
- 1892 – 1893: Merzifon, Kayseri, Yozgat isyanları
- 1895: (30 Eylül) Babıâli olayı ,Kasım ayında, Ermenilerin Maraş'ta isyan teşebbüsü
- 1896: (1 Haziran) I. Van isyanı
- 1896: (26 Ağustos) Osmanlı Bankası Olayı
- 1896: (30 Ekim) İstanbul'da Ermeni eylemi
- 1902: Ermeni dilcilerden H. Acaryan, "Ermeni Dili'ne Türk Dili'nin Tesiri ve Ermenilerin Türkçe 'den Aldıkları Sözler" adında bir eser yazdı.
- 1904: İkinci Sason isyanı
- 1905: (21 Temmuz) Yıldız Camii'nde, Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'e suikast teşebbüs
- 1908: Ermenilerin Jamanak adlı gazetesi yayın hayatına başladı. İkinci Meclis açıldı ve Ermeni komitecilerden bazıları Millet Meclisi'ne girdi.
- 1909: (14 Nisan) Adana'da Ermeni isyanı
- 1915: (15 Nisan) II. Van İsyanı ,
- 1915:(24 Nisan) Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyette bulunan Ermeni komiteleri kapatıldı. Bu komitelerin idarecilerinden 2345 kişi tutuklandı.
- 1915:(3 Mayıs) Ermeniler Van'da büyük bir katliama giriştiler.

- 1915:(27 Mayıs) Yer Değiştirme (Tehcir) Kanunu çıkarıldı.
- 1918 (1 Şubat) Ermeni komitacı Arşak, Bayburt'ta katliam yaptı.
- 1918:(25 Nisan) Ermeni komitacılar, Kars'ın doğusundaki Subatan köyünde 750 Müslüman'ı katletti.
- 1918: (1 Mayıs) Ermeni komitacılar, Kars'ta, aralarında çocukların da bulunduğu 60 Müslüman'ı katletti.
- 1919: (20 Kasım) Osmanlı bürokrasisinde üst düzeyde görev yapan Bogos Nubar Paşa ve Şerif Paşa, Ermeni-Kürt bağımsızlık belgesini imzaladılar.
- 1920: (12 Ocak) 450 kişilik Ermeni süvari birliği, Antep'in Arapdar köyünde Müslümanlar'a işkence yaptı.
- 1920: (2 Aralık) Gümrü Anlaşması imzalandı.
- 1921: (15 Mart) Talat Paşa, Berlin'de Ermeniler tarafından katledildi.
- 1921:(6 Aralık) Sait Halim Paşa'yı Ermeniler Roma'da katletti.
- 1921:(16 Mart) Moskova Anlaşması imzalandı.
- 1921:(18 Mart) Ermeni Misak Torlakyan, Azerbaycan İçişleri Bakanı Cevanşir Han'ı, Tepebaşı'ndaki Pera Palas Oteli önünde öldürdü.
- 1921:(13 Ekim) Kars Anlaşması imzalandı.
- 1922: (22 Temmuz) Cemal Paşa, Tiflis'te Ermeniler tarafından katledildi.
- 1923: Ermeni asıllı Münib Boya, Van milletvekili olarak meclise girdi.(24 Temmuz) Lozan Anlaşması imzalandı.

SONUÇ

Ermeni sorunu nasıl büyük sorun haline geldi? Bu sorunun cevabı aradığımız araştırmamızda verilenleri dikkate alarak siyasi gündemin Ermeni Milliyetçiliği üzerindeki etkisinin büyük olduğu söylenebilir. Ermeni sorununun canlandırılmasında uluslararası siyasi rolünü değerlendirmek mümkündür.

Ermeni sorununu Türkiye'ye karşı bir araç olarak kullanan aktörlerin kışkırtması sonucunda Ermeni sorunu ve Ermeni Milliyetçiliği etkileri bir başka boyut olarak ortaya çıkmıştır.

Türkler ve Ermeniler birlikte yan yana ve barış içinde yaşamış olmasına rağmen kışkırtmalar sonucunda Ermeni milliyetçiliğinin isyana ve katliama dönüşmesiyle aynı arazi üzerinde yaşayanlar düşman haline gelmişlerdir.

Osmanlı Ermenileri, yaşam standartlarından söz edecek olursak Millet-i Sadıka olarak görülen bu toplumun standartları yerli halktan farklı olmamakla birlikte zengin tüccarları sayesinde çoğu halk insanın iyi durumdaydı.

Osmanlı ekonomisi ve bürokrasi alanında birçok tanınmış Ermeni Osmanlı sanat, mimari, müzik, resim ve edebiyat ile aileler katkıda kıymetli eserlerini icra etmiş ve devlet tarafından düşünce sömürüsüne maruz bırakılmamıştır.

Fransız devrimi sonrasında yükselen milliyetçilik akımının da etkisiyle Ermeniler Osmanlı İmparatorluğundan ayrılma girişiminde bulunmuşlardır.

Osmanlı Devleti bu gelişmelerden ötürü Ermenilere yönelik reformlar uygulamaya başlamıştır. Siyasi sistem, Batılılaşma ve modernleşme işlemleri bunlardan sadece birkaçını oluşturmaktadır.

Emperyalist devletlerin amaçlarına ulaşabilmek için uyguladıkları politikalar Osmanlı toprakları üzerinde askeri, stratejik ve ticari çıkarları doğrultusunda Ermeniler üzerinde yoğunluk kazanmıştır.

Ermeni milliyetçileri bu politikalara aldanarak bağımsız bir devlet kurma hayaline kapılmışlar ve emperyalist politikaları desteklemişlerdir. İşbirliği ve gelecek hayaliyle Ermenileri kandıran bu devletler Osmanlı Devletini parçalamak için yoğun çaba harcamışlardır.

Nitekim 1877–1878 yıllarında gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı Ermeni sorunu çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Bu sırada I. Dünya Savaşı patlak vermesiyle, bu sorun Osmanlı İmparatorluğu için farklı bir boyut kazandı. Ermeni ihtilal ve Ermeni işbirliği ile İtilaf nedeniyle Osmanlı Hükümetine karşı isyanlarını başlattı. Ve devlette bu isyanları bastırmak için bazı önlemler aldı ve 1915 asıl itibariyle bir aile içi sondu lakin iyi niyetli devletlerin politikacı sayesinde uluslararası boyut kazanmıştır.

Ermeni sorunu Lozan Barış Konferansı sonunda rafa kaldırılmıştır. Lakin I. Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin büyük çoğunluğu Batı ya göç etmeye başladı.

Bir yandan Ermeni milliyetçiliğinin canlandırılması ve Rus Ermeni ilişkilerinin sıklaşması ile Osmanlı Devleti içinde yaşayan Ermeniler için yeni bir dönem başlamıştır.

Tehcir kararının verilmesinde üç yıl sonra yani 18 Aralık 1918 de Ermeniler' e verildi eski memleketine dönmeleri için izin verilmiştir. Bununla birlikte yer değiştirme dönemi sona ermiştir.

Hükümet için bu karar dönüş olsa da bunu birkaç nedeni vardı;

—Rusya tehlikesinin kalmaması

— Brest-Litovsk Antlaşması.

—Ermenilerin tehcirini kendi istekleri doğrultusunda çeviren dış güçler Türkiye'ye hak etmediği bir imaja bürümek istemişlerdir. Bu görüntü üstesinden gelmek için Hükümetin dönüş ödeneği verilmesi dışında başka seçeneği yoktu.

Bunlara ek olarak,

Ermenilerin yapmış olduğu katliamların gündeme getirilmemesi geri dönüş yasasının oluşumunu sağlamıştır.

<p>کرمه اولی قاری ۱۳۲۹</p> <p>مکتوب اولی قاری ۱۳۲۹</p> <p>مکتوب اولی قاری ۱۳۲۹</p> <p>مکتوب اولی قاری ۱۳۲۹</p>	<h1 style="margin: 0;">تَعْلِیْقُ وَفَتْحُ</h1> <p style="margin: 0;">دولت میں شایع ہونے والے سید</p> <p style="margin: 0;">[مکتوب اولی قاری]</p>	<p>تاریخ ۱۳۲۹</p> <p>مکتوب اولی قاری</p> <p>مکتوب اولی قاری</p> <p>مکتوب اولی قاری</p> <p>مکتوب اولی قاری</p>	
<p>تاریخ ۱۳۲۹</p>			
<p>۱۳۲۹</p> <p>۱۳۲۹</p> <p>۱۳۲۹</p> <p>۱۳۲۹</p> <p>۱۳۲۹</p>	<p>۱۳۲۹</p> <p>۱۳۲۹</p> <p>۱۳۲۹</p> <p>۱۳۲۹</p> <p>۱۳۲۹</p>	<p>۱۳۲۹</p> <p>۱۳۲۹</p> <p>۱۳۲۹</p> <p>۱۳۲۹</p> <p>۱۳۲۹</p>	<p>۱۳۲۹</p> <p>۱۳۲۹</p> <p>۱۳۲۹</p> <p>۱۳۲۹</p> <p>۱۳۲۹</p>

ادریجی اور قریباً سلسلے میں جانب عالیہ

۵
۷۵۴۱
۶۵۸

عرفتہ انہم فقاری

پاسند فغان سند بوز ورن قریب سید جوارج کاٹھ ساڑ ادینی قریب لری سکن سند تفریح اصول منتمندہ اور جملہ گونہ رسد
اور سیوی بولیس مکرلفتن بعضہ معلومہ اداوی آسانہ ورق صورتہ منظر طالی فرمانداری بولیمہ اوندہ لغا نقیہ فغانہ
وند جہانہ کورہ با تخیلہ مکتفنا سند ابغای منتمندہ قضاء مکرہ نامتکافغ ابغای تبلیغات اوندہ اولفلم اولبابہ اور وادہ
مضت مد لمارکرہ
انہم فقاری وکیب
رفزارہ

۱۱۱۱

۱۱۱۱

A	41-3671
D	522 (26)
F	1111

اور اقمہ لادری (۱۱۱۱)

توہم

روسہ روہ بولند فغانہ کرک دیوان شوق سند سند در کرک
فغانہ روہ فغانہ ایہ او تو تک سائلت غنہ روس کو تک
ایسندہ فغانہ استاد ایسندہ وادی کنہی طرف جہ
ایہ دیوان شوق نامی ایلان اناطول شوق ایسندہ ایسندہ ایسندہ
واقفناش بیفغانہ روسہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ
فغانہ ایسندہ مکتفنا کونہی روس و قریب ایسندہ ایسندہ
بولند ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ
کنہی وادی ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ
بولند ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ
ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ
ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ
ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ
ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ
ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ ایسندہ

۲۰۵

Üçüncü Ordu Kumandanlığı Cânib-i Âlisine
Âtûfetlü Efendim Hazretleri

Pasinler kazasının Bozviran karyesiyle civârında kâin sâir Ermeni karyeleri sekenesinin tefahhus-ı ahvâli zımnında o cihetlere gönderilmiş olan sivil polis me'mûrluğundan ba'zı ma'lûmâtı hâvî alınan varaka sûreti manzûr-ı âlî-i kumandanîleri buyrulmak üzere leffen takdîm kılınmış ve mündericâtına göre bi-t-tahkik muktezâsının îfâsı zımnında kazâ-i mezkûr kaymakamlığına îfâ-i teblîgât olunmuş olmakla ol bâbda emr ve irâde hazret-i men-leh-ül-emrindir.

22 Şevval 1332 ve 31 Ağustos 1330

Erzurum Vâlî
Vekili
Defterdâr

Rusya'da bulunduğum esnâda gerek vilâyât-ı şarkiyye mes'elesinin ve gerekse Kafkasya'da zuhûr eden ufak tefek mesâilin hallinde Rus Hükûmetinin Ermenilere fevkâlâde istinâd eylediğini ve onları kendi tarafına celb ile vilâyât-ı şarkiyye nâmını alan Anadolu-yı Şarkî'de istediği zamanda bir kıyâm ve iğtişâş çıkararak bu sûretle umûr-ı dâhiliyyemize müdâhâle ve hükûmetimizi tazyîk edebilmek maksadını güttüğünü resmî ve gayr-i resmî işitmiş idim. Bu maksat için pek çok para sarf eden Rusların Ermenileri her halde kendi tarafına celb eylediğini ve Ruslara karşı Ermeniler arasında uyanan bu meclûbiyyetin bizim taraf Ermenilerine de sirâyet eylediğini de yine Petersburg'da bulunduğum son zamanlarda öğrenmiş idim. Bu sebeble Pasinler kazası dâhilindeki Ermenilerin ahvâline dâir polis tarafından verilen raporları şâyân-ı dikkat bulduğum gibi bütün vilâyât-ı şarkiyyedeki Ermenilerin kısm-ı a'zâmının da aynı his ve fikre tâbi oldukları şüphesizdir. Birinci Şu'beye tevdî olundu. 1 Eylül 1330

تجسس و ایسی مصلحتی نگهده مورد ۵ / جول / ۴۰ تاریخ شده

مملوید -

ایسی تفکیدی ارسنه حول کوندره در بیه قره اجده ایسیه تکیفات
 در بخله قدار کوندره و افسندی می قلم آیت و در بخله ایسیه
 ا- در ده کی از دک موحدیه و کمر طرفه الجا ایسیه و در دوز ایسیه
 سکونت و افسندی می قلمی و در دوز صبه ایسیه سلاطین حتمه حاله
 کیوک موارد و شایقی اشغال ایسیه مردننده برلند تغیر استعلامات
 موقوفه موقوفه مزد اولدین سوره تغیر تغذیه بید بشد .

A	۱۱-۳۶۷۱
D	۵۲۲
F	۲۸

تغیر مصلحت عالی افسه و افسه ای با صوف
 بر بختی تغیر فوری ایسیه

تغیر مصلحت
 ع. ح. ح. ح.

Bitlis Vâlisi Mustafa Beyden mevrûd 5 Eylül 330 târihli şifre mahlûlûdür.

Ermeni mütefekkirini arasında son günlerde verilen karar, icrâ edilen telkînât harb i'lânına kadar sükûnet ve itaatlerini muhâfaza etmek ve harb i'lân edilirse ordudaki efrâdın silâhlarıyla düşman tarafına ilticâ eylemeleri ve ordumuz ilerlerse sükûnet ve itaatın muhâfazası ve ordumuz ric'at ederse silâhlanıp çete haline geçerek muvâredât ve münâsebâtı işgâl eylemeleri merkezinde bulunduğu istitlâât-ı mahsûsa-i mevsûkaya müstenid olduğu Muş Mutasarrıflığından bildirilmiştir.

Şu'bece ma'lûmât hâsıl
olmuş ve icrâ-yı îcâbı
zımında Birinci Şu'be'ye
tevdî' edilmiştir.

İkinci Şu'be Müdîri

مسئله
۱۱/۴/۱۱

۲
۱۱

تفاوت تفریق

در صورتی که

A	4-2671
B	A
F	B

۱- اگر دو عدد اولی باشند یعنی باقی‌مانده ۱ از تقسیم بر هر دو عدد اولی دیگر داشته باشند
حقیقتاً هر دو عدد اولی را می‌توان به صورت $2k+1$ و $2m+1$ نوشت که در این صورت $(2k+1)(2m+1) = 4km + 2k + 2m + 1$ که باقی‌مانده ۱ از تقسیم بر ۲ است
بنابراین حاصلضرب دو عدد اولی نیز عدد اولی نیست و همیشه عدد زوجی است
۲- در عدد $2k+1$ که اولی است اگر k زوج باشد یعنی $2m$ باشد $(2k+1)(2m+1) = 4km + 4m + 1$ که باقی‌مانده ۱ از تقسیم بر ۴ است
و اگر k فرد باشد یعنی $2m+1$ باشد $(2k+1)(2m+1) = 4km + 2k + 2m + 1$ که باقی‌مانده ۳ از تقسیم بر ۴ است
بنابراین حاصلضرب دو عدد اولی همیشه عددی است که باقی‌مانده ۱ یا ۳ از تقسیم بر ۴ است
۳- اگر دو عدد اولی $2k+1$ و $2m+1$ را در نظر بگیریم $(2k+1)(2m+1) = 4km + 2k + 2m + 1$ که باقی‌مانده ۱ از تقسیم بر ۲ است
بنابراین حاصلضرب دو عدد اولی همیشه عدد زوجی است
۴- اگر دو عدد اولی $2k+1$ و $2m+1$ را در نظر بگیریم $(2k+1)(2m+1) = 4km + 2k + 2m + 1$ که باقی‌مانده ۱ از تقسیم بر ۲ است
بنابراین حاصلضرب دو عدد اولی همیشه عدد زوجی است
۵- اگر دو عدد اولی $2k+1$ و $2m+1$ را در نظر بگیریم $(2k+1)(2m+1) = 4km + 2k + 2m + 1$ که باقی‌مانده ۱ از تقسیم بر ۲ است
بنابراین حاصلضرب دو عدد اولی همیشه عدد زوجی است

~~مورد~~

لنگ

مسئله

۱۱-۴-۱۱

45

Başkumandanlık Vekâletine

1. Onuncu Kolordu Vekâletinden 14 Mart 331 târihiyle mevrûd mufassal rapordan Ermeni Taşnaksütyun Cemiyeti marifetiyle Sivas vilâyetinde merkezî hafî bir ihtilâl cemiyeti teşekkül etmiş olduğu ve vazife-i asliyelerinin Osmanlı ordusunun gerilerinde şûriş ikâ'ıyla hasmın harekâtını teshîl maksadına ma'tûf bulunduğu ve mezkûr cemiyete mensup olanların muhtelif cins esliha ile teslîh edildiği anlaşılmaktadır.

2. Şimdiye kadar ciddî ve umûmî bir harekât-ı ihtilâlkârâneye cür'et edemeyen bu gibilerin nâzik anlarda aynen hiçbir sûretle ibrâz-ı fa'âliyet edememeleri esbâbının istikmâlini ve vukûât zuhûru hâlinde şiddetli icrââtla men-i tevessü' ve sirâyeti zımnında vilâyâtla kolordu vekâletlerine îcâb eden evâmîr tebliğ edilmiştir.

Dâhiliyye Nezâreti
Emniyyet-i Umûmiyye
Müdîriyyeti 3052 Kalem-i
Mahsûsa

Ordû-yı Hümâyûn Başkumandanlık Vekâlet-i Celîlesine

Sadâretten Başkumandanlık Vekâletine yazılan işbu tezkerenin aslından istinsâh olunmuştur.

Devletlü Efendim Hazretleri

Ermeni komitelerinin Memâlik-i Osmâniyedeki teşkilât-ı ihtilâliye ve siyâsiyyeleriyle öteden beri kendilerine bir muhtâriyyet-i idâre te'mînine ma'tûf olan teşebbüsleri ve i'lân-ı harbi müteâkıb Taşnak Ermeni Komitesinin Rusya'da bulunan Ermenilerin derhal aleyhimize hareketine ve Memâlik-i Osmâniyye'deki Ermenilerin dahi ordunun dûcâr-ı zaaf olmasına intizâr ederek o zaman bütün kuvvetleri ile ihtilâl eylemelerine dâir ittihâz ettikleri mukarrerâtı ve her fırsattan istifâde etmek sûretiyle memleketin hayât ve istikbâline te'sîr edecek harekât-ı hâinâneye cür'etleri bi-l-hâssa devletin hâl-i harbde bulunduğu şu sırada Zeytun ile Bitlis, Sivas ve Van'da vukû' bulan hadisât-ı âhire-i isyâniyye ile bir kerre daha teyyüd etmiş ve esasen merkezleri memâlik-i ecnebiyyede bulunan ve el-yevm unvanlarında bile ihtilâlcilik sıfatını muhafaza eden bütün bu komiteler mesâîsinin Hükûmet-i Osmâniyye aleyhine olarak her türlü esbâb ve vesâite mürâcaat sûretiyle netice-i emelleri olan muhtâriyyeti istihsâl maksadı etrafında toplandığı ve Kayseri ve Sivas ile mahall-i sâirede meydana çıkarılan bombalar ile Rus ordusuna gönüllü alaylar teşkil ederek Ruslarla birlikde memlekete saldıran ve an-asıl Osmanlı memleketi ahâlîsinden olan Ermeni komite rüesâsının harekâtı ve Ordu-yı Osmânîyi arkadan tehdid etmek sûretiyle pek büyük bir mikyasda alınan tertibât veneşriyâtları ile tahakkuk eylemiştir.

Binâen-aleyh hükûmet kendisi için bir mesele-i hayâtiye teşkil eden bu kabil tertibât ve teşebbüsâtın temâdîsine hiçbir zaman nazar-ı iğmâz vemüsâmaha ile bakamayacağı ve menbâ-i mefsedet olan komitelerin hâlâ mevcûdiyetini meşrû' telâkki edemeyeceği cihetle şifâhen de görüşüldüğü vechile bil-umûm teşkilat-ı siyâsiyyenin

ilgâsına lüzûm-ı acil hissetmiş veicâb eden tedâbiri ittihâz eylemiştir. Nubar'ın Hınçak ve Taşnak ve emsâli komitelerin gerek pâ-yı tahtda ve gerek vilâyâtda bulunan şubâtının derhal sedleri ile evrak ve vesâikin kat'îyyen ziyâ' ve imhâsına imkân bırakmamak sûretiyle müsâderesi ve komiteler rüesâ ve erkânının müteşebbis eşhâsı ile hükûmetce tanınan mühim ve muzırr Ermenilerin hemen tevkîfi ve buldukları mahaller de devâm-ı ikâmetlerinde mahzurgörülenlerin vilâyât dâhilinde münâsib görülecek mevâki'de toplattırılarak firârlarına meydan bırakılmaması ve icâb eden mahallerde silâh taharrîye başlanarak her türlü hâl ve ihtimâle karşı kumandanlar ile bil-muhâberekuvvetli bulunulması ve icrââtın hüsn-i tatbîki esbâbının te'mîn ve istikmâl ile zuhûr edecek evrak ve vesâikin tedkîki neticesinde tevkif olunan eşhâsın divân-ı harblere tevdî'i münâsib görülmüş olmakla mazhar-ı tensîb bulundu, buyurulduğu takdirde iktizâsına tevessül olunmak üzere keyfiyetin iş'ârına müsâade buyurulması bâbında emr u ferman hazret-i men leh-ül-emrindir.

11 Nisan 331

Dâhiliye Nazırı

Talât

جمهوری اسلامی افغانستان
وزارت واکا

موردد امک صورت نه نامه نامه دولت

A	1/1
D	1049
F	7

شعبه
نومرو
7000

۱ - مرغه لواستك قېمېځې قره سنده اجتماع درخړې قېمېځې تقريباً درتور ارزو اختې
اېد بواختياك امجا - ملو - نور ادوز اېځې اېلوا اره من بېلونه اوكلونه اوك ساته اړه
اختيالا صادره يا توكولنه - انوا اختيا صولك برفاځې لونه اېځې كورده قې سلكه توكولنه
رېډونه هاته اخله وادي تمامه سلفا قتل د اورو اېځې د راده دمه اېځې سرېد دارو
مورخ و نوي كلكه - نور ادوز اېځې اېلوا نفوس اېځې اړه اړه اړه رتفه رتفه اړه اړه
بصل صحن كوڼد بواج مرغه لواستك اطه د لانه بوفه اېدې اېځې اړه اړه توكولنه و نوي
رغه به قې همدا اړه اړه اختيا امجا سلفا قتل اړه قاتلې منو د طبع اړه اړه اړه اړه

نار به قې همدا اړه اړه اختيا امجا سلفا قتل اړه قاتلې منو د طبع اړه اړه اړه اړه
نار به قې همدا اړه اړه اختيا امجا سلفا قتل اړه قاتلې منو د طبع اړه اړه اړه اړه
نار به قې همدا اړه اړه اختيا امجا سلفا قتل اړه قاتلې منو د طبع اړه اړه اړه اړه
نار به قې همدا اړه اړه اختيا امجا سلفا قتل اړه قاتلې منو د طبع اړه اړه اړه اړه
نار به قې همدا اړه اړه اختيا امجا سلفا قتل اړه قاتلې منو د طبع اړه اړه اړه اړه
نار به قې همدا اړه اړه اختيا امجا سلفا قتل اړه قاتلې منو د طبع اړه اړه اړه اړه
نار به قې همدا اړه اړه اختيا امجا سلفا قتل اړه قاتلې منو د طبع اړه اړه اړه اړه
نار به قې همدا اړه اړه اختيا امجا سلفا قتل اړه قاتلې منو د طبع اړه اړه اړه اړه

د دې اړه اړه اړه اړه
هال

صفتا ق. - 0
19 21

Osmanlı Ordû-yı
Hümâyûnu
Başkumandanlık Vekâleti
Numro
6052

Sufer'den Başkumandanlık Vekâletine mevrûd şifre

1. Maraş livâsının Fındıcak karyesinde ictimâ' ve karyeyi tahkîm eden takrîben dört yüz Ermeni eşkıyâsı ile bu eşkıyâyı imhâya me'mûr Yüzotuzikinci Alay'ın arasında bugün öğleden evvel saat üçten i'tibâren müsâdeme başlamıştır. İşbu eşkıyâ son birkaç gün içinde civârdaki Müslüman köylerinde birçok hâne ihrâk ve onu mütecâviz Müslümanı katl veya cerh etmişlerdir. Jandarmadan iki şehid ve üç mecrûh vuku'a gelmiştir. Yüzotuzikinci Alayın takviyesi için ayrıca bir nizâmiye taburu ile bir cebel takımı gönderiyorum. Maraş livâsıyla Adana vilâyetinden sevk edilecek jandarma kuvvetlerini ve kuvâ-yı nizâmiyyeyi müttehiden idâre ederek eşkıyâyı imhâ, Müslümanların işe karışmasını men ve mutî' Ermenilerin incinmemelerini te'mîn vazifesini Adana Vâlîsi Hakkı Beye tevdi' ettim. Ve mûmâ-ileyhi mahall-i vak'aya gönderdim.

2. Ariş'den Kanal'a gönderilen kuvvetli bir keşif kolu Temmuzun onsekizinci günü Ariş'e avdet etmiştir. Keşif kolu Kanal'ı yüzerek geçmiş ve Kantara'nın iki buçuk kilometre şimâlinde şimendüfer hattına iki noktada vaz' edilen mevâdd-ı infilâkiyye muvaffakiyetle infilâk ettirilmiş olduğu gibi aynı zamanda Kanal'da dolaşan devriye kayığına da ateş edilerek içindekiler denize dökülmüştür.

19-20 Temmuz 331
Dördüncü Ordu
Kumandanı
Cemâl

آرشیف تہذیب و تمدن ایران باستان

تاریخ و جغرافیہ و تمدن ایران باستان

تعداد نسخہ ۱۸۰
تاریخ تصنیف ۱۳۰۵
تعداد صفحات ۸۸

تاریخ و جغرافیہ و تمدن ایران باستان
تعداد نسخہ ۱۸۰
تاریخ تصنیف ۱۳۰۵
تعداد صفحات ۸۸

تاریخ و جغرافیہ و تمدن ایران باستان
تعداد نسخہ ۱۸۰
تاریخ تصنیف ۱۳۰۵
تعداد صفحات ۸۸

تاریخ و جغرافیہ و تمدن ایران باستان
تعداد نسخہ ۱۸۰
تاریخ تصنیف ۱۳۰۵
تعداد صفحات ۸۸

تاریخ و جغرافیہ و تمدن ایران باستان
تعداد نسخہ ۱۸۰
تاریخ تصنیف ۱۳۰۵
تعداد صفحات ۸۸

Arq.	۱۲
Dlp.	۱۰۹
Geo.	۴
Kls.	۳۶۱
Dos.	۱۴۴۵
Fih.	۱-۴

۴

اعلامیه و صورت فوج العاده پایه فوجیه می باشد تعداد این فوجیه ۱۵۰ نفر است و در هر فوجیه
 ساره ری عتبه ۱۰ نفر است

- ۱- فوجیه این فوجیه پایه فوجیه می باشد و در هر فوجیه ۱۰ نفر است
- ۲- فوجیه این فوجیه پایه فوجیه می باشد و در هر فوجیه ۱۰ نفر است
- ۳- فوجیه این فوجیه پایه فوجیه می باشد و در هر فوجیه ۱۰ نفر است
- ۴- فوجیه این فوجیه پایه فوجیه می باشد و در هر فوجیه ۱۰ نفر است
- ۵- فوجیه این فوجیه پایه فوجیه می باشد و در هر فوجیه ۱۰ نفر است
- ۶- فوجیه این فوجیه پایه فوجیه می باشد و در هر فوجیه ۱۰ نفر است
- ۷- فوجیه این فوجیه پایه فوجیه می باشد و در هر فوجیه ۱۰ نفر است
- ۸- فوجیه این فوجیه پایه فوجیه می باشد و در هر فوجیه ۱۰ نفر است
- ۹- فوجیه این فوجیه پایه فوجیه می باشد و در هر فوجیه ۱۰ نفر است
- ۱۰- فوجیه این فوجیه پایه فوجیه می باشد و در هر فوجیه ۱۰ نفر است
- ۱۱- فوجیه این فوجیه پایه فوجیه می باشد و در هر فوجیه ۱۰ نفر است
- ۱۲- فوجیه این فوجیه پایه فوجیه می باشد و در هر فوجیه ۱۰ نفر است
- ۱۳- فوجیه این فوجیه پایه فوجیه می باشد و در هر فوجیه ۱۰ نفر است
- ۱۴- فوجیه این فوجیه پایه فوجیه می باشد و در هر فوجیه ۱۰ نفر است
- ۱۵- فوجیه این فوجیه پایه فوجیه می باشد و در هر فوجیه ۱۰ نفر است

Ars.	1/2
Dip.	109
Göz.	4
Kis.	361
Doc.	1445
Fih.	1-4

۴

Ermenilerin nakl ve sevklerini icâb etdiren esbâb-ı
siyâsiyye “Meclis-i Âlî-i Vükelâca ittihâz ve tebliğ olunan karar”

	Tarihi	Numrosu	Mühimme
Tezkere-i sâmiye sûreti	18 Mayıs 331	326758/270	840

Menâtık-ı harbiyyeye civâr mahallerde sâkin Ermenilerden bir kısmının hudûd-ı Osmâniyyeyi a'dâ-yı devlete karşı muhâfaza ile meşgul olan Ordu-yı Hümâyûnun harekâtını tas'îb ve erzâk ve mühimmât-ı askeriyye nakliyyâtını işkâl ve düşman ile tevhid-i âmâl ve ef'âl ve bi-l-hâssa sufûf-ı a'dâya iltihâk ve memleket dâhilinde kuvâ-yı askeriyyeye ve ahâlî-i ma'sûmeye müsellahan ta'arruz ve şuhûr ve kasabât-ı Osmâniyyeye tasallut ile katl ve nehb ü gârete ve düşman kuvâ-yı bahriyyesine erzâk tedârikiyle mevâki'-i müstâhkemeyi irâeye cür'etleri bu gibi anâsır-ı ihtilâliyyenin sâha-i harekâtdan uzaklaştırılmasına ve usâta üss-ül-harekât ve melce' olan köylerin tahliyesini icâb ederek bu bâbda ba'zı gûnâ icrââta başlanılacağı ve min-el-cümle Van, Bitlis, Erzurum vilâyâtıyla nefsi Adana, nefsi Sis ve nefsi Mersin müstesnâ olmak üzere Adana, Mersin, Cebel-i Bereket, Kozan livâları ve nefsi Maraş müstesnâ olmak üzere Maraş sancağı ve Haleb vilâyetinin merkez kazâları müstesnâ olmak üzere İskenderun, Beylan, Cisrisugur, Antakya kazâları kurâ ve kasabâtında sâkin Ermenilerin vilâyât-ı cenûbiyyeye sevkine bi-l-ibtidâr Van vilâyetiyle hem-hudûd olan kısım-ı şimâlîsi müstesnâ olmak üzere Musul vilâyetine ve Zor sancağına ve nefsi Urfa müstesnâ olmak üzere Urfa sancağının kısım-ı cenûbiyyesine ve Haleb vilâyetinin şark ve şark-ı cenûbî kısmına ve Suriye vilâyetinin kısım-ı şarkîsinde ta'yîn ve tahsîs edilen mahallere nakl ve iskânına devam edilmekte bulunulduğu beyânıyla menfa'at-ı esâsiyye-i devlete muvâfık telakkî edilen bu cereyânın usûl ve kâide-i muttarideye rabtı lüzûmunu ve bu bâbda bazı ifâdâtı mutazammın vârid olan 13 Mayıs 331 târihli ve 270 numrolu tezkere-i aliyyeleri Meclis-i Vükelâ'da lede-l-mutâla'a fi-l-hakîka devletin muhâfaza-i mevcûdiyyet ve emniyyeti uğrunda tevâli eden icrâât ve ıslâhât-ı fedâkârîsi üzerinde icrâ-yı sû-i te'sîre sebep olan bu kabil harekât-ı muzırranın icrâât-ı müessire ile imhâ ve izâlesi

kat'iyen muktezî ve nezâret- i celîlelerince bu emirde ibtidâr olunan icrââtadaki isâbet bedîhî olduğundan iş'âr-ı devletleri vechile muharrer-ül-esâmî kurâ ve kasabâtda sâkin Ermenilerden nakli îcâb edenlerin mahall-i mürettebe-i iskâniyyelerine müreffehen sevk ve îsâlleri ile güzer-gâhlarında te'mîn-i istirâhat ve muhâfaza-i cân ve mâlları ve muvâsalatlarında keyfiyyet-i îvâlarıyla sûret-i kat'iyede iskânlarına kadar muhâcirîn tahsîsâtından iâşeleri ve ahvâl-i sâbika-i mâliyye ve iktisâdiyyeleri nisbetinde kendilerine emlâk ve arâzî tevzî' ve içlerinden muhtâc olanlara taraf-ı hükûmetden mesâkin inşâsı ve zürrâ' ve muhtâcîn-i erbâb-ı san'ata tohumluk ve âlât ve edevât tevzî'i ve terk etdikleri memleketlerde kalan emvâl ve eşyâlarının ve-yâhûd kıymetlerinin kendilerine suver-i münâsebe ile iâdesi ve tahliye edilen köylere muhâcir ve aşâir iskânıyla emlâk ve arâzînin kıymeti takdîr edilerek kendilerine tevzî'i ve tahliye edilen şuhûr ve kasabâtda kâin olub nakledilen ahâlîye âid emvâl-i gayr-ı menkûlenin tahrîr ve tesbît-i cins ve kıymet ve mikdârından sonra muhâcirîne tevzî'i ve muhâcirînin ihtisas ve iştigâlleri hâricinde kalacak zeytinlik, dutluk, bağ ve portakallıklarla dükkân, fabrika, hân ve depo gibi akârâtın bi-l-müzâyede bey' ve-yâhûd îcârıyla bedelât-ı bâliğasının kendilerine i'tâ edilmek üzere ashâbı nâmına emâneten mâl sandıklarına tevdi'i ve mu'âmelât ve icrâât-ı mesrûdenin îfâsı zımnında vuku' bulacak sarfiyyâtın muhâcirîn tahsîsâtından tesviyesi zımnında nezâret- i celîlelerince tanzîm edilmiş olan ta'lîmât-nâmenin bi-tamâmihâ tatbîk-i ahkâmıyla emlâk-ı metrûkenin temîn-i muhâfaza ve idâresi ve mu'âmelât-ı umûmiyye-i iskâniyyenin tesrî' ve tanzîmi ve tedkîk ve tatbîki ve tâlî komisyonlar teşkîli ile ma'âşlı me'mûr istihdâmı vazîfe ve salâhiyyetlerini hâiz olmak ve doğrudan doğruya nezâret- i celîlelerine merbût bulunmak ve bir reîs ile biri me'mûrîn-i dâhiliyyeden ve diğeri me'mûrîn-i mâliyyeden intihâb ve ta'yîn edilecek iki a'zâdan tereküb etmek üzere komisyonlar teşkîl edilerek mahallerine i'zâmı ve komisyon gönderilmeyen mahallerde mezkûr ta'lîmât-nâmenin vâlîler tarafından icrâ-yı ahkâmı tensîb edilmiş ve Harbiyye Nezâreti ve Mâliyye Nezâreti vekâlet- i celîlelerine teblîgât edilmiş olmağla nezâret- i celîlelerince de îfâ-yı muktezâsı sibâkında tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim.

Ahvâl-i harbiyye ve zarûret- i fevk-al-âde-i siyâsiyye dolayısıyla mahall- i âhere nakilleri icrâ edilen Ermenilerin iskân ve iâşesiyle husûsât-ı sâireleri hakkında ta'lîmât-nâmedir.

- Madde 1 : Nakli icâb eden ahâlînin temîn-i sevki mahallî me'mûrîn idâresine âiddir.
- Madde 2 : Nakledilen Ermeniler kâffe-i menkûlât ve hayvânâtını birlikde götürebilirler.
- Madde 3 : Mahall-i iskâniyyelerine sevk edilen Ermenilerin esnâ-yı râhda muhâfaza-i cân ve mâllarıyla temîn-i iâşe ve istirahatleri güzer-gâhlarında bulunan me'mûrîn-i idâreye âiddir. Bu husûsda vâki' olacak terâhi ve tekâsülden 'alâ merâtibihim kâffe-i me'mûrîn mes'ûldür.
- Madde 4 : Mahall-i iskâniyye-i mürettebelerine vürûd eden Ermeniler icâb-ı hâl ve mevki'e göre ya müteferrik sûrette mevcûd kurâ ve kasabâta ilâve sûretiyle inşâ edilecek hânelere ve-yâhûd taraf-ı hükûmetden ta'yîn edilecek mahallerde te'sîs edilecek köyde yerleşdirilecektir. Köylerin hıfz-üs-sıhhaya muvâfık ve zirâat ve 'umrâna müsâid mahallerde te'sîsine bi-l-hâssa dikkat olunacaktır.
- Madde 5 : Mıntaka-i iskâniyyede köy teşkîline müsâid arâzî-i hâliye ve mahlûle ve mîriyye bulunmadığı halde emlâk-ı emîriyye bulunan çiftlik ve köylerin bu cihete tahsîsi câizdir.
- Madde 6 : Ermeni iskân edilecek kurâ ve kasabâta yeniden te'sîs edilecek Ermeni köyleri hudûdunun Bağdad şimendiferiyle iltisâk hatlarından ve diğerk hutût-ı hadîdiyyeden lâ-akal yirmi beş kilometre uzak bulunması meşrûtdur.
- Madde 7 : İlâve sûretiyle kurâ ve kasabâta yerleşdirilen Ermeniler ile yeni te'sîs edilen köyde iskân edilen ahâlînin sicill-i nüfûsa esas olabilecek bir sûret-i mazbûta ve muntazamada ve hâne itibarıyla her âilenin isim, şöhret, sinn, san'at, mahall-i vürûd, mahall-i iskânını ve kezâ hâneyi teşkîl eden efrâd-ı ailesinin esâmî ve esnânını mübeyyin bir defter tanzîm edilecektir.
- Madde 8 : Mahall-i mürettebesine iskân edilen bir kimsenin merbût bulunduğu komisyonun me'zûniyeti olmaksızın ve zâbıta-i mahalliyyeden vesîka-i mahsûsa istihsâl etmeksizin âher mahalle azîmeti memnû'dur.

- Madde 9 : Mahall-i mürettebelerine vürûd eden ahâlînin sûret-i kat'iyyede iskânlarına kadar iâşe ve muhtâcînden bulunanların meskenlerinin dahi inşâsı muhâcirîn tahsîsâtından sarf edilmek üzere hükûmete âiddir.
- Madde 10 : İâşe ve iskân husûsâtının te'mîn ve tesrî'-i icrâsı ve bunların muhâfaza-i sıhhat ve terfîh-i ahvâline müte'allik husûsâtın îfâsı mahallerinin en büyük mülkiyye me'mûrları âmir-i mes'ûl olmak üzere muhâcirîn komisyonlarına âiddir. Muhâcir komisyonu bulunmayan mahallerde muhâcirîn nizâm-nâmesine tevfişkân yeniden teşkîli muktezîdir.
- Madde 11 : İâşe ve iskân husûsâtının te'mîn ve tesrî'-i icrâsı ve ahâlînin lüzûmu kadar sevk, iâşe ve iskân me'mûrlarının ta'yîni nezâretten istîzân şartıyla mutasarrıf ve vâlilere âiddir.
- Madde 12 : İskânı icrâ edilen her aileye ahvâl-i sâbıkâ-i iktisâdiyye ve ihtiyâcât-ı hâzırası nazar-ı itibara alınarak mikdâr-ı münâsib arâzî verilecektir.
- Madde 13 : Arâzînin tefrîk ve tevzî'i muhâcirîn komisyonlarına âiddir.
- Madde 14 : Tefrîk edilen arâzînin hudûd ve dönümü tefrîk ve ta'yîn edilib muvakkat ilm ü haber mukâbilinde ashâbına tevdi' edildikten sonra tapu ve emlâk mu'âmelâtına esas olabilecek bir sûret-i muntazamada defter-i mahsûsuna kaydolunur.
- Madde 15 : Muhtâcînden bulunan erbâb-ı zürrâ' ve san'ata münâsib mikdâr ser-mâye ve-yâhûd âlât ve edevât verilecektir.

28 Mayıs 331

معمده
ص ۱۰
ص ۱۱
ص ۱۲

A	1-2
D	1024
F	41

سنة ۱۳۰۱
۵۱

۳ - اردو جونا راجه

مقاله لادیمی اصفی اینرمان و حواره اشکاتین ایدر صرد اصفی
دکتری عمر منیه ارفان نالیف اصفی اینرمان ابراهیم حرمی اصفی
اصفیدن ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان
اصفی نایره ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان
کوره کوره ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان
کوره ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان
کوره ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان
کوره ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان

کوره ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان
کوره ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان
کوره ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان
کوره ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان
کوره ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان
کوره ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان
کوره ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان
کوره ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان ارفان اصفی اینرمان

3 ncü Ordu Kumandanlığına

Ermeni eşkıyâsı Erzincan ve civârındaki irtikâb eyledikleri mezâlîme ve yirminci asr-ı medeniyye ile kabil-i te'lîf olmayan envâ'-i hûn-hârlıklarına Aşkale'den Erzurum istikâmetine tard olundukları vakit daha eşna'mı yaparak Ekbertos'un mezâlîmine rahmet okutmuşlardır. Merdiven köyünde kırk beş Aşkale'de on yedi Tilkitepesi'nin iki kilometre cenûbunda harîtada ismi yazılı olmayan Cinis köyünde altı yüz küsûr zükûr ve inâs nüfûsun on üçü müstesnâ olmak üzere mütebâkîsi ihrâk edilmek ve süngülenmek ve hamile kadınları karınları yarılarak çocukları kucaklarına verilmek sûretiyle şehîd edilmiş olduğunu arz eylerim.

2/2/34

1 nci Kafkas Kolordusu Kumandanı

Mîr-alây
Kâzım Karabekir

AMERİKAN MERSİN KONSOLOSUNUN RAPORU

CLASSIFICATION CANCELED AUTHORITY LETTER
OF 1-8-58 FROM W. H. ANDERSON, STATE DEP'T
BY *James J. Royal* DATE *5 May 61*

Copy.

No. 484

AMERICAN CONSULATE,

Mersina, Turkey, September 11, 1915

The Honorable

Henry Morgenthau,

American Ambassador,

Constantinople.

Sir:-

I have the honor to inform you that since the writing of my despatch No. 478 dated August 30, 1915, (sent to-day with other correspondence by special privilege of Governor-General) thousands of additional Armenians from the north have arrived here and been transported to the Aleppo region. Since that over 6,000 have also been deported from the city of Adana without any special regard for the exception supposedly given to Catholics and Protestants. I telegraphed Your Excellency of the latter fact on the 5th instant. The cause of the increased severity was the arrival of Ali Munif Bey, Mustechar of the Foreign Office who decided that no exceptions should be made and deportations be completed as soon as possible. He was supported by the Adana Union and Progress Club, a rabid anti-Armenian organization. Many who believed themselves exempted were thus "hustled" off without time for preparation and consequently worse off than those originally notified to leave. The congestion of people at the various stations en route caused terrible suffering and hardship to the people deported. The Government is however now transporting them by train from Tarsus to Osmanië which is a great relief.

The authorities no longer appear disposed to grant exceptions in favor of teachers and pupils of American

school

KAYNAKÇA

AKÇORA, Ergünöz, “Osmanlı Devleti Döneminde Ermeni İsyamları”, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. 2001

AKTAN, Gündüz; “Devletler Hukukuna Göre Ermeni Meselesi” , Türkiye Günlüğü, Ankara, Kış 2001,

ANA BİRİTANNİCA, C.21, Sa.48, Ana Yayıncılık, İstanbul.2005

ANADOL, Cemal, “Tarih Işığında Ermeni Dosyası”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2001

ANADOL, Cemal-ABBASLI, Nazile, “Gizli Belgelerde Ermeni Terörü Ve Basınyayın Organlarında 100 Soruda Ermeni Meselesi”, Kuvayı Milliye Yayınları, İstanbul, 2000. Ankara.

ARMAOĞLU, Fahir, “19.Yüzyıl Siyasi Tarihi” (1789-1914), T.T.K. Basımevi, 1997

AYDOĞAN, Erdal; Osman Karabıyık, “Türk-Ermeni Münasebetlerinin Düny Bugünü”, İstanbul, 1984.

AYDOĞAN, Erdal; “İttihat Ve Terakki Nin Doğu Politikası”, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005.

AYDOĞAN, Erdal; “İttihat Ve Terakki Nin Doğu Politikası”, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005.

AYVERDİ, İlhan “Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Redaksiyon- Etimoloji”, Ahmet Topaloğlu, Cilt 2, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat.2005.

AYVERDİ, Samiha, “Türkiye’nin Ermeni Meselesi”, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.2005.

BABACAN, Hasan, “Ermeni Tehcirini Hazırlayan Faktörler Ve Tehcir”, Bal, İdris Çufalı, Mustafa(Der), Dünyden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri, Nobel

BALCI Gökhan; “Türkler Soykırım Yaptı mı?”, Truva Yayınları, İstanbul, 2007.

BAYUR Yusuf Hikmet, “Türk İnkılabı”, İstanbul 1973.

BEKTAŞ Hamza, “Ermeni Soykırım İddiaları Ve Gerçekler”, T.C. Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Uygulama Ve Araştırma Merkezi Yayınları, Bursa 2001.

BİRAND, Mehmet Ali, “Ermeni Terörü”, İstanbul, 1982.

ÇABUK, Vahid, “Osmanlı Siyasi Tarihinde Sultan Abdülhamit Han”, Emre Yayınları, İstanbul.2003.

ÇELİK Hüseyin, “1915 Görgü Tanıklarınca Van Ve Çevresinde Ermeni Olayları”, Eğitim Dergisi, MEB Yay., Sayı: 38, Nisan 2003.

DABAĞYAN, Levon Panos, “Sultan Abdülhamit Han Ve Ermeni Meselesi”, Kum Saati Yayınları, İstanbul.2001.

DANIŞMEND, İsmail Hami, “Osmanlı Tarihi Kronolojisi”, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, IV, 332.İstanbul.

DOĞAN, İlyas, “Devletler Hukuku”, Ankara, Seçkin, 2008.

EDWARD Dariaul, “Şark Meselesi”, Çev. A. Hafız, İstanbul 1328.

ERCAN Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğunda Bazı Sorunlar Ve Günümüze Yansımaları”, MEB Yayınları, Ankara 2002.

ERHAN, Çağrı. “Türk - Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri.” 1. Basım. Ankara: İmge Yayınları, 2001

Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı, “Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918”,c. I, Gnkur. Basımevi, Ankara: 2005

Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı, “Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918”,c. II, Gnkur. Basımevi, Ankara: 2005

GEZGİN Suat, “Ermeni Soykırım Yasası Bağlamında Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Değerlendirilmesi” , 2008

GOSTON Gaillard, “Türk-Ermeni Sorunu” , (Çev: Nuri Bilgin), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Ermeni İlişkileri Araştırma Grubu Yayınları, İzmir,2003.

GÖYÜNÇ, Nejat, Türkler Ve Ermeniler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. 2005

GÜNAY Bekir, “Ermeni Tehciri İzmit“(1914-1920), Ankara, 2002.

GÜRÜN, Kâmuran, “Ermeni Dosyası”, 10. Baskı, Remzi Kitapevi , İstanbul.2010

HALAÇOĞLU, Ahmet, “1895 Trabzon Olayları Ve Ermenilerin Yargılanması”, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.2005.

HALAÇOĞLU, Ahmet, “Bir Ermeninin İtirafı (1895 Maraş Ve Zeytin Olayları)”, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. 2007.

- HALAÇOĞLU Yusuf, “Ermeniler; Sürgün Ve Göç”, TTK Basımevi, Ankara, 2004.
- HOCAOĞLU Mehmet; “Arşiv Belgeleriyle Tarihte Ermeni Meselesi Ve Ermeniler”, Er-Tu Matbaası, İstanbul 1976,
- İLTER, Erdal, “Taşnak Partisi’nin Ermeni İsyancıları’ndaki Rolü (1892-1914)”, Yüzyıla Giderken Tarihe Dostça Bakış: Türk Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara. 2000.
- KANTARCI Şenol, “Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu: Başlangıçtan Lozan’a”, Ermeni Sorunu El Kitabı (Genişletilmiş İkinci Baskı), Ed: Şenol Kantarcı, Kamer Kasım, İbrahim Kaya, Sedat Laçiner. TEİMK-ASAM Ankara, 2003.
- KAYA, İbrahim, Uluslararası Hukukta Soykırım , Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri, Ankara, 2003, C. I, S.
- KARACAKAYA, Recep, “Ermeni Meselesi Kronoloji Ve Kaynakça”, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul.2005
- KARAL Enver Ziya, “Osmanlı Tarihi”, Ankara 1962, III, 131.
- KARAYUMAK, Ömer, “Ermeniler Ermeni İsyancıları Ermeni Katliamları”, Vadi Yayınları, Ankara. 2007.
- KAYA, İbrahim , “Bilim Ve Aklın Aydınlığında Eğitim”, Yıl 4, S. 38, M.E.B. (Özel Sayı), Ankara, Nisan 2003.
- KILIÇ Davut; “İstanbul Ermeni Patrikhanesi’nin Bağımsızlık Hareketlerine Yönelişi”, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin “Selçuklulardan Önce Armenia’ya /Yukarı Eller’e Hakim Olanlar (MÖ- IV-M.S.1062)”, Türk Tarihinde Ermeniler, İzmir, 1983.
- KOÇAŞ Sadi, “Tarihte Ermeniler Ve Türk-Ermeni İlişkileri”, İstanbul, 1990.
- KODAMAN Bayram, “Fransız Arşiv Belgelerine Göre Erzurum-Van-Sivas Vilayetlerinde Ermeni Nufusu”, Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri, Yay. Haz. : Şenol Kantarcı Ve Diğerleri, Asam- Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, C. 1, B. 1, Ankara 2003.
- KODAMAN, Bayram, “Türkler-Ermeniler Ve Avrupa”, Süleyman Demirel Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Isparta. 2003.
- KUNDAKÇI, Hasan, “Emperyalizmin Maşası Ermeniler”, Alfa Yayınları, İstanbul. 2006.
- KÜÇÜK Cevdet, “Osmanlı Diplomasisi’nde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı: 1878-1897”, İstanbul, 1984.
- LAÇİNER, Sedat, “Ermeni İddiaları Ve Terör”, Ermeni Sorunu El Kitabı, Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara. 2002.

- MAZICI, Nurşen. “Uluslararası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni 1878 -1920”. 2. Basım. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2005.
- MEAD, Edward Earle; “Bağdat Demiryolu Savaşı”,Çev. K. Yargıcı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.
- OREN, Michael B. “Power, Faith, And Fantasy: America İn The Middle East1776 To The Present.” 1. Basım. London: Norton, 2008.
- ÖZKAN Zafer, “Tarihsel Akış İçerisinde Terörden Politikaya Ermeni Meselesi”, İstanbul: Baskı Er Ofset San., 2001.
- RİCHARD Hovannisian; “Armenia On The Road To Independence”, University Of California Press, 1967.
- SANDER Oral, “Anka’nın Yükselişi Ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme”, 3. Basım,Ankara: İmge Kitabevi, 2004.
- SARAY Mehmet, “Milli Mücadele Yıllarında Atatürk’ün Sovyet Politikası”, Veli Yayınları, İstanbul, 2005.
- SELVİ, Haluk, “Birinci Dünya Savaşından Lozan’a Ermeni Sorunu”, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya. 2004.
- SEZGİN Mahmut Niyazi, “Ermenilerde Din, Kimlik Ve Devlet”, Ankara, 2005.
- SÜSLÜ, Azmi “Ermeniler Ve 1915 Tehcir Olayı”. Ankara: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü. 1990.
- SÜSLÜ, Azmi, “Türk Tarihinde Ermeniler”, Kars Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara. 1995.
- ŞAŞMAZ, Musa, “Ermeniler Hakkında Reformların Uygulanması”, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. 2001.
- ŞİMŞİR, Bilal. “Ermeni Sorunu (1774–2005)”. 2. Basım. Ankara: Bilgi Yayıncılık, 2005.
- URAL, Gültekin, “Tarihin Işığında Ermeni Dosyası”, İstanbul, Kamer Yayıncılık.,1998
- URAS Esat ; “Tarihte Ermeniler Ve Ermeni Meselesi”, 2. Baskı, Belge Yayınları 1987.
- ÜLMAN A. Haluk, “I. Dünya Savaşı’na Giden Yol Ve Savaş”, 3. Basım, Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
- VARDAN Parsamyan, “İstoriya Armyanskogo Naruda 1801-1900”, Erivan, Haystan Yayınevi, 1972.

YAVUZ, Fikretin, (2006), “Ermeni Meselesi’nin Ortaya Çıkışında Rusya Faktörü”, Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu Ve Avrupa, Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya. Yayıncılık, Ankara Haziran,2003.

YETİŞGİN Mehmet, “Ermeni Meselesi Ve İngilizler’in Ermeni Politikası”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, Yay. Haz.: M. Metin Hülagü Ve Diğerleri, C.3, Erciyes Üniversitesi Yayını, 2009.

YILDIRIM Cemal, “Belgelerle Ağrı’da Ermeni Mezalimi”, İstanbul 2002.

YILDIRIM Hüsamettin, “Rus-Türk-Ermeni Münasebetleri”, Kök Yayınları, Ankara, 1990.

YILDIRIM Hüsamettin, “Ermeni İddiaları Ve Gerçekler”, Sistem Ofset Yayınları, Ankara, 2000.